

SARNYAI CSABA MÁTÉ
KATOLIKUS AUTONÓMIAKONCEPCIÓK
(1848-TÓL 1920-IG)

SARNYAI CSABA MÁTÉ

KATOLIKUS
AUTONÓMIAKONCEPCIÓK

(1848-Tól 1920-ig)

BUDAPEST, 2022

Kiadja:
MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA
MUNKAKÖZÖSSÉG (METEM) Budapest
HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
www.heh.hu

Felelős kiadó:
Várszegi Asztrik

Kiadói szerkesztő
Zombori István

A kötetet támogatta:

A borítón:

ISBN 978-615-5826-20-7 ????????

Nyomdai előkészítés:
Sigillum 2000 Bt., Szeged
Nyomdai munkák:
EFO Nyomda
www.efonyomda.hu

TARTALOM

1. BEVEZETÉS – ÉRTELMEZÉSI KERETEK, CÉLOK, MÓDSZERTAN

2. KATOLIKUS AUTONÓMIAKONCEPCIÓK (1848–1849)

- 2.1. A püspöki kar által támogatott autonómiaelképzelés 1848-ban..... 17
- 2.2. A katolikus autonómia gondolatának felvetődése 1848 előtt..... 17
- 2.3. Tanácskozás Scitovszky János pécsi püspök szállásán..... 19
- 2.4. A püspökök által támogatott autonómiakonceptió céljai és szervezeti felépítésének terve..... 20
- 2.5. A peticionális mozgalom menete és értékelése..... 24
- 2.6. Kossuth Lajos viszonya a felsőklérus autonómiaigényéhez az utolsó rendi országgyűlés idején 27
- 2.7. Horváth Mihály autonómiakonceptiója (1849)..... 29

3. AZ I. KATOLIKUS AUTONÓMIAKONGRESSZUS ELŐKÉSZÍTÉSE (1867–1869)

- 3.1. Eötvös József katolikus autonómiakonceptiója 1867-ben 37
- 3.2. A püspöki kar reakciója Eötvös javaslatára (1867–1868) 38
- 3.3. Deák Ferenc nézetei a katolikus autonómia ügyében 41

4. AZ I. KATOLIKUS AUTONÓMIAKONGRESSZUS (1870–1871) IRÁNYZATAI ÉS FŐBB VITAPONTJAI

- 4.1. A kongresszus indulása és irányzatai..... 55
- 4.2. A főbb vitapontok..... 56

5. A II. KATOLIKUS AUTONÓMIAKONGRESSZUS (1897–1902)

- 5.1. Előzmények 67
- 5.2. A II. autonómiakongresszus vitái..... 75

5.3. A II. autonómiakongresszus dilemmája: formális vagy valós (hierarchikus vagy demokratikus) autonómia	91
--	----

6. KÉT FERENCES A KATOLIKUS AUTONÓMIÁRÓL (1919. MÁRCIUS ÉS 1920)

6.1. Páter Zadravecz István autonómiaelképzelése (1919. január)	101
6.2. Zadravecz István pályájáról, különös tekintettel az 1919-es esztendőre.	101
6.3. Zadravecz katolikus autonómiakonceptiója.	106
6.4. Autonómiakonceptió egy fővárosi ferences plébániáról 1920-ból.	109

7. ÖSSZEGZŐ ÉRTÉKELES

7.1. A püspökök által támogatott (Danielik-féle) 1848. tavaszi autonómiakonceptió és -mozgalom értékelése	115
7.2. Kossuth és a katolikus egyház autonómatörekvéseinek kapcsolata	118
7.3. Az 1849-es Horváth-féle autonómiaelképzelés elemzése.	119
7.4. Az I. autonómiakongresszus előkészítése – Eötvös József és Deák Ferenc koncepciója.	121
7.5. Az I. és a II. katolikus autonómiakongresszus által kidolgozott önkormányzati koncepció összehasonlítása.	124
7.5.1. Általános összevetés.	124
7.5.2. A magasabb egyházi javadalmak betöltésével kapcsolatos jogok	126
7.5.3. A katolikus alapokkal és alapítványokkal kapcsolatos jogok.	126
7.5.4. A katolikus iskolákkal kapcsolatos jogok	127
7.6. A két I. világháború utáni ferences autonómiakonceptió összehasonlító értékelése.	130

8. FÜGGELÉK

8.1. A római és görögkatolikus egyház személyi állományára vonatkozó adatok	135
8.2. Adatok a Magyarországi Katolikus Egyház birtokállományához.	137
8.3. Forrás- és szakirodalomjegyzék.	140

9. FOGALOMTÁR

Felhasznált irodalom	▲
Térképek	▲

1. BEVEZETÉS – ÉRTELMEZÉSI KERETEK, CÉLOK, MÓDSZERTAN

A katolikus autonómiáról, illetve annak megvalósításáról értekezni a 19. század magyartörténeti összefüggésében paradoxonnak tűnhet. Felmerülhet a kérdés: hogyan beszélhetünk autonómiáról egy külső ügyekben az államhatalommal évszázadosan összefonódott, belső rendszerében hierarchikus és dogmatikai konstitúciója által is erősen szabályozott intézmény, a katolikus, azon belül is a magyar katolikus egyház kapcsán. Az autonómiaigény – mint később látni fogjuk, akár az egyház külső, akár belső életéről is van szó – elsősorban akkor erősödött fel, amikor alapvető változások kerültek napirendre a katolikus egyház és az állam, valamint a katolikus egyház klerikus és világi tagjainak kapcsolatrendszerében: így volt ez 1848-ban, az 1867-es kiegyezéskor, az 1890-es évek egyházpolitikai vitáinak,¹ vagy épp az I. világháborút követő politikai fordulatok idején. Lehetséges, hogy a katolikus autonómia eleve csupán korlátozott módon valósítható meg a gyakorlatban. Mint megoldási lehetőség azonban – bár alkalmasint más eszmei bázisról induló, különböző célokért küzdő és eltérő politikai érdekű csoportok számára – többször is felvetődött. E koncepciók megjelenésének körülményeit, az elképzelések sajtószerekeit vizsgáljuk a következőkben.

Az élénkülő hazai egyháztörténeti kutatásoknak azért is fontos területe a tárgyalt időszak, mert a modern polgári állam és a katolikus egyház új alapokra épülő kapcsolatának gyökerei ide vezethetők vissza. Az ekkor felvetett egyházpolitikai problémák és válaszlehetőségek elemzése hasznos lehet az elmúlt száz év megértéséhez is. Az autonómiatörekvések találkozási pontját alkotják ezeknek a problémáknak, ezért is lehet különösen érdekes e részterület vizsgálata.

A modern kori egyháztörténeti kérdések tárgyalása gyakorta ölti érzelmi alapú opposzió vagy apológia formáját. A katolikus egyház esetében is – a lehetséges mértékig – szét lehet választani a karizma közvetítő szerepét az intézményi funkciótól. Az utóbbi tekintetében az egyház és annak klerikus vezetői törekszenek

¹ E dolgozat szerzőjének a témát az egész korszakban áttekintő tanulmánya: SARNYAI Csaba Máté: A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei a XIX. század második felében. *Századvég*, 2001/nyár. 21. szám. 85–101.

politikai befolyásuk kiterjesztésére, illetve megtartására, hisz ez ad leginkább teret az általuk képviselt eszmék és érdekek képviselőjének. Úgy gondoljuk, hogy történeti szempontból megalapozott lehet az a törekvés, ha az autonómia-konceptiók értelmezése során a tárgyalt időszakban az érdekviszonyok rendszerét igyekszünk felderíteni. Az érdekek, illetve azok érvényesítési módjai természetesen változhatnak az események és a történelmi-politikai körülmények alakulásával. Ezzel párhuzamosan az egyes érdekcsoportok kompromisszumkészsége is modifikálódhat. Mivel ezt különösen érvényesnek tartjuk a világi és egyházi hatalmi tényezők kapcsolatának interpretációjában, ezért az alábbiakban e folyamat bemutatására törekszünk a jelzett korszak fontos autonómiaelképzeléseinek értelmezésekor.

A dolgozat célja, hogy az adott korszak egyházi-politikatörténeti kontextusában vizsgálja a főcímben jelzett koncepciókat. Ezért is kíváncsok ide a vonatkozó társadalomelméleti keret rövid felvázolása.

A katolikus egyházat érintő állami intézkedések egyik fő mozgatórugója a tárgyalt korszakban a világi állam társadalmi befolyásának növelése az egyházakkal szemben. A 19. század közepétől az állam szerepe újabb és újabb társadalmi dimenziókra terjedt ki. Ilyenek mindenekelőtt az oktatás, a szociális gondozás és az egészségügy bizonyos formái, vagy a hivatalos nyilvántartás, vagyis az anyakönyvezés. Ezek ellátásának érdekében adókat szed, és nagy fokú lojalitást vár el polgáraitól. Így veszi át a polgárosodás folyamatában a korábbi, elsődlegesen felekezeti jellegű lojalitást a kialakuló polgári nemzetállamhoz való lojalitás igénye és gyakorlata.

Az előzőekben vázoltak kiemelését azért látjuk fontosnak, mert a következőkben bemutatásra kerülő katolikus autonómiaelképzelések egyik kulcsmozzanata a korábbi államegyháznak a polgári államhoz való viszonya.

A polgárosuló államberendezkedés másik fontos mozzanata a többségi elvű döntéshozatal megjelenése a politikum és a társadalom világában egyaránt. A kisebbség/többség viszony kialakulásának felrajzolásához hivatott a segítségünkre lenni a közösségek/társadalmi nagycsoportok helyzetében bekövetkezett változások társadalomelméleti eredőjének rövid formatörténeti bemutatása.² A modernitást megelőzően az azonos vagy hasonló helyzetű, ám különböző identitású, és azonos vagy hasonló privilégiumokkal rendelkező, esetleg azoktól éppen megfosztott csoportok – politikai értelemben – nem voltak kisebbségek. A főként a birodalmiság elvére épülő abszolutizmusok (esetünkben a Habsburg Monarchia) idején ezek a közösségek ugyanis tartós és önálló politikai súllyal nem rendelkező társadalmi nagycsoportok lehettek csupán. Nem rajtuk múlt a hatalom legitimitációja, legfeljebb egy-egy hatalmi játszma során, annak tárgyaként kerültek

2 LUHMANN, Niklas: A modern társadalom modernsége. In: *Uó: A Modernség megfigyelései*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2010. 9–32.

képbe. Átmeneti politikai súlyra így csak az úr/alattvaló alaphelyzet pillanatnyi érdekviszonyai mentén tettek szert.

A politika többségi elv alapján működni kezdő társadalmi alrendszere az e formaváltás révén létrejött kisebbségeket rögtön ki is zárta a politikai hatalom gyakorlásának valós lehetőségteréből. Ez már a kezdetekben, az első magyar népképviselői országgyűlés idején (1848–1849) sem felelt meg teljesen a többségi képviselőlet önmagától is megkövetelt (puha) demokratikusság-elvárásának, és elkezdődött a kisebbségpolitika eszköztárának kialakulása. Az egyenlőtlenségek intézményesülése a többségi képviselőlet rendszerek elterjedése óta folyamatosan nyomon követhető.³ E folyamat egyik fő forrása magának az uralomnak az egyik dominánssá váló új formája, a többségi elvű képviselőlet. Miközben ugyanis az a választójog kiterjesztésével kiszélesíti a politikai döntések meghozatalába bevonható társadalmi rétegek körét, egyben tartósan ki is zár onnan bizonyos társadalmi csoportokat.

Úgy véljük, hogy az uralom formájának ilyenén átalakulása készítette a katolikus egyház felsőklerikusait, illetve az alsóklerust és a világi elemet arra, hogy a különböző, általunk tárgyalt autonómiakonceptciók mindegyikében megjelenjen a többségi elv.

Az autonómiaprobléma kiemelésére azért volt szükség, mert ez az a találkozási pont, melyben a katolikus klérusnak a polgári átalakulás folyamatához való bonyolult kapcsolatrendszere számunkra a leginkább megragadható. Az autonómiaigény felvetődése erősen kötődik bizonyos – elsődlegesen egyházpolitikai jellegű – törvényi változásokhoz, amit a tervezett autonómiaintézmény folyamatosan változó hatásköre is tükröz.

Mielőtt az egyes autonómiakonceptciók bemutatásához látnánk, beszélünk kell a katolikus autonómia lehetséges fogalmi megközelítéseiről.⁴ Legelőször is azt szükséges tisztáznunk, hogy a katolikus egyházra elvileg milyen módokon vonatkoztatható az autonómia.

1) Lehet külső, azaz a katolikus egyháznak az állammal szembeni autonómiája, illetve más – hasonló szerepet betöltő – intézményekhez, azaz egyházakhoz viszonyított függetlenségi foka, ugyancsak az állammal szemben.

2) Lehet belső, vagyis az egyházon belüli autonómia, ami vonatkozhat a klérus különböző hierarchikus szintjeinek egymáshoz viszonyított nagyobb önállóságára, például a plébánosok és a püspökök, vagy a plébánosok és a káplánok viszonyára. A tárgyalt szerzők írásaiban is megjelenik az autonómia azon vonatkoztatási lehetősége, amely a világi híveknek a katolikus egyház ügyeibe való nagyobb beleszólását jelenheti.

3 SARNYAI Csaba Máté – PAP Tibor: Personal autonomy and/or National Councils in Vojvodina. In: HORVÁTH István – TONK Márton (szerk.): *Minority Politics within the Europe of Regions*. Kolozsvár, Scientia Publishing House, 2011. 253–256.

4 Erről részletesebben: SARNYAI: A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei..., *i.m.* 85–87.

Itt kell megemlítenünk, hogy a római katolikus egyház dogmatikai konstitúcióját szem előtt tartva az autonómiát nem igazán könnyű az egyházon belül – az utóbb említett módon – értelmezni. Ez főleg a papi hierarchia egyes szintjeinek viszonyára és a világiak döntő befolyására vonatkozik. Ez teszi történeti és szemléleti szempontból még inkább figyelemre méltóvá az alábbiakban elemzésre kerülő megközelítéseket.

Az első elképzelés, amit kötetünkben bemutatunk, az 1848 tavaszán megjelenő koncepció, amit a püspöki kar támogatott. Az autonómia szükségessége melletti egyháznagyi argumentáció retorikailag az újonnan törvénybe iktatott liberális eszméken nyugszik. Mindenekelőtt az állam és az egyház teljes – ideológiai, és főként anyagi – szétválasztásának elvén, valamint a vallási egyenlőség és viszonyosság kimondásán. Ez utóbbi a bázisa annak az érvrendszernek, amely a protestánsoknak az állam befolyásától mentes egyházi vagyoni kezelésére, zsinattartási és előljáró-választási jogára hivatkozva követeli ugyanezeket a katolikus egyház, és e koncepcióban főként annak vezetői számára is.

A felsőklérus által leginkább támogatott autonómiakoncepciót értékelve megállapíthatjuk, hogy az szinte kizárólag csak a vagyoni kérdésben, az egyházi alapok kezelésében, legfőljebb még az iskolaügyben követelte az önállóságot. A javaslat azt mutatja, hogy a felülről kiinduló autonómiatörekvések célja az egyház tradicionális jogainak és érdekeinek védelme volt, a korszellem által kikövetelt „korlátozottan demokratikus” formában. A világiaknak adandó hatáskör az autonómiában csak ennek egyik eszköze lenne.

Azt is mondhatjuk, hogy ez a felvetés az autonómiának nemcsak a liberális eszmei alapokon nyugvó állammal szembeni nagyobb függetlenségét célozta, hanem legalább ennyire arra is irányult, hogy a felülről kézben tartott, részleges és lényegében formális reform által megakadályozza az egyház belső felépítésére, a hierarchia döntő befolyásának csökkentésére, illetve az egyházfegyelem lazítására, és így tulajdonképpen a valós befolyásra irányuló világi, és főként az alsópapi törekvéseket.⁵

Ehhez kapcsolódóan vázoljuk fel Kossuth Lajosnak a katolikus autonómia kapcsán képviselt nézeteit, hiszen azokat még az utolsó rendi országgyűlés idején egy Lonovics József csanádi püspökkel folytatott beszélgetésben fejti ki. Kossuth vonatkozó gondolatai a liberális elvi alapvetésekből logikusan következtek, és nem csupán valamifajta „megátalkodott” katolikusellenességre vezethetők vissza. Ő a püspöki autonómiaigényben a felsőklérus korábbi pozícióinak megőrzésére való törekvést látott, ami saját elveivel ellentétben állt. A javaslatához való

5 Erről lásd pl.: SARNYAI Csaba Máté: A radikális katolikus alsópapság követelése és az egyházi vezetés reagálása 1848-ban. In: HEGEDŰS András – BÁRDOS István (szerk.): *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Esztergom, 1999. 57–82.; ZAKAR Péter: Forradalom az egyházban? (Radikális papság 1848–49). In: SARNYAI Csaba Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon (1848–1918)*. Budapest, METEM Könyvek, 2001. 53–62.

hozzájárulása fejében felvetett igényei: a nemzeti jelleg erősítése, vagy az egyház sajátjának tekintett javainak a felekezetiileg semleges állam általi kezelése, illetve esetleges szekularizációja kevésbé férhetett össze a katolikus egyházi körök alapvető érdekeivel, elveivel és szándékaival.

A politikai helyzet 1849 májusára – a tavaszi hadjárat nyomán – átmenetileg ismét stabilizálódott. Ezt követően Horváth Mihály, a liberális gondolkodású kinevezett csanádi püspök már mint a Szemere-kormány kultuszminisztere vetette fel saját autonómiaelképzelését.⁶ Ebben a tervezetben – a püspökök által támogatott jogvédő koncepciótól eltérően – a katolikus egyháznak az állammal szembeni autonómiája csak részleges, hisz az első gyűlésen tervezett reformok állami ráhatással viendők végbe, és az évenként ismétlődő gyűléseken az állam útmutatása döntő súllyal esik latba. Itt külön nem kap hangsúlyt a katolikus egyháznak az az állammal szembeni igénye, hogy az attól való függetlenségi foka más felekezetekkel megegyező mértékű legyen. Másrészt viszont megtalálható benne a világi hívek valós befolyására és a kléruson belüli különböző hierarchikus szintek egymáshoz viszonyított nagyobb önállóságának biztosítására vonatkozó szándék is.

A kiegyezéssel ismét beköszöntő nagyobb mértékű polgári és politikai szabadság idején Eötvös József mint liberális gondolkodású politikus (és egyben katolikus vallású vallás- és közoktatásügyi miniszter) értékeli egyháza korabeli állapotát. Nézeteit⁷ jól tükrözik a korszakban mérsékeltlen szabadelvűnek aposztrofált autonómia-törekvések. Véleménye szerint az csak akkor válhat a katolikus egyház számára is gyümölcsözővé, ha az nem a klérusnak adott kiváltság csupán, hanem az ország minden katolikus polgárának közös joga.

A kiegyezés után meginduló autonómia-előkészítő kongresszuson fejt ki nézeteit a tárgyban Deák Ferenc. Ő is – akárcsak Eötvös – a mérsékelt liberális szemléletet követi. Számára azonban különösen hangsúlyos az autonómia szervezetének és működésének minél szilárdabb alapokon nyugvó jogi legitimációja. Ennek oka, hogy ebben látja a kérdés hosszú távú, az esetleges politikai változásoktól független rendezésének alapját.

A katolikus autonómia elsődleges célja szerinte semmi esetre sem bizonyos előjogok biztosítása a többi felekezettel szemben. Épp ellenkezőleg: a többi fe-

6 A Horváth Mihálytól származó autonómia-koncepció ismertetéséhez az általa írt *A magyarországi függetlenségi háború története* című munka III. kötetének 123–130. oldalát idézzük. Horváth elképzelését röviden ismerteti és értékeli pl.: TÖRÖK Jenő: *A katolikus autonómia-mozgalom 1848–1871*. Budapest, 1941. 44–48., illetve CSORBA László: *Katolikus önkormányzat és polgári forradalom. Világosság*, 1989. 224–225. Részletesebben: SARNYAI Csaba Máté: *Egy teoretikusan lehetséges megoldás?* (Horváth Mihály autonómia-koncepciója, 1849). In: CSURGAI-HORVÁTH József – DEMETER Zsófia (szerk.): *„Akit szolgáltatók egy árva hon volt” 1848–49. Közlemények Székesfehérvár történetéből I.* Székesfehérvár, 2000. 213–226.

7 Eötvösnek a korszakban az egyházak autonómiájáról vallott nézeteit és azok motivációit jól összegzi: CONCHA Győző: *Eötvös és Montalambert barátsága*. Budapest, 1918. 204–275., illetve SCHLETT István: *Eötvös József*. Budapest, Gondolat, 1987. 235–244.

lekezettel való egyenjogúság törvényi bázisán, a korábbi állami függés helyett – tiszteletben tartva az állam törvényeken alapuló jogait – önállóság és szabadság az egyház külső ügyeire és vezetésére nézve. Ezzel a megfogalmazással elutasít bármiféle konzervatív, jogvédő szándékot a katolikus autonómia létrehozásának hátterében.

Az első katolikus autonómiakongresszuson három jól elkülöníthető koncepció jelenik meg. Az egyházas megközelítés tisztán konzervatív érdekből, jogvédelmi és jogbiztosítási céllal akarta az önkormányzatot. Az egyház vezető körei a lehető legnagyobb mértékben át akarták venni a korábbi állami jogköröket. Ezt úgy kívánták elérni, hogy a korszellem jegyében az egyház ügyeinek irányításában megjelenjenek a világi hívek is, de valóságos befolyás nélkül, inkább csak reprezentatív céllal. A mérsékelt liberális elgondolás a vallás és a liberális haladáseszme összeegyeztetésének szándékával kívánta a világiaknak valós befolyást az egyházi életbe, meghagyva azonban a hagyományos belső szervezeti és dogmatikai rend kereteit. A radikális szemlélet a liberállal a reform szükségességének hangoztatásában megegyezik, azzal az alapvető különbséggel, hogy ennek zálogát a radikálisok az egyház demokratikus és nemzeti szellemben történő gyökeres átalakításában látják.

Az 1890-es években a Magyarországon is felerősödő egyházpolitikai viták⁸ eredményeként a liberális állam következetesen végigviszi az állam és az egyház szétválasztását. Az egyházpolitikai reformok ellenhatásaként – formailag az előző mozgalom folytatásának szándékával – újraindult a küzdelem a katolikus autonómiáért.⁹ Ezt a „reakció-jelleget” jól demonstrálja a katolikus autonómia korabeli konzervatív szemléletű megközelítése.

A közelgő kongresszus megnyitásának hírére az egyházi vezetés és a kormány is kifejtette az autonómia általa elfogadhatónak tartott hatáskörére vonatkozó véleményét, ami előrevetítette a következő autonómiakongresszus munkája során felmerülő nehézségeket. E nehézségek kapcsán fejtette ki a katolikus autonómiára vonatkozó elképzeléseit Prohászka Ottokár, a korszak egyik meghatározó egyházi személyisége. A kongresszus során kialakuló kisebbségi és többségi koncepció párhuzamait és ütközőpontjait plasztikusan mutatja fel Giesswein Sándor a maga

8 SALACZ Gábor: *A magyar kultúrharc története (1890–1895)*. Bécs, 1938.; Az 1995. november 28-án rendezett „Az egyházpolitikai törvények 1894–95” című tudományos konferencia tanulmányra bővített előadásából a témákra vonatkozók: ADRIÁNYI Gábor: *A magyar egyházpolitikai harc (1890–1895)* a német külügyminisztériumi iratok megítélése szerint. *Protestáns Szemle*, 1996/1. 1–11.; GERGELY Jenő: *Az egyházpolitikai törvények a főrendiházban (1894–95)*. *Uo.* 12–29.

9 Erről részletesebben: HANUY Ferenc dr.: *Hetven éves küzdelem az autonómiáért*. Budapest, 1918. 30–38. SALACZ Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában (1867–1918)*. München, Molnár Ny., 1974. 114–124.; GERGELY Jenő: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950)*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977. CSORBA László: *A vallásalap „jogi természete”*. Budapest, ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 1999. 179–201.

autonómiaértelmezésében. Mint látni fogjuk, Prohászka az egyházukért cselekvő, szociálisan érzékeny hívek és klerikusok összefogásában látja a laicizálódó korszellemre és az erősödő világi államhatalomra való megfelelő reakciót. Ennek egy lehetséges kerete számára az autonómia. Giesswein a fennálló politikai és közjogi rendet szem előtt tartva inkább az egyházi érdekek kifejezésének politikai-jogi lehetőségét keresi az autonómiában.

Az új törésvonalak kialakulásával a századfordulón, az egyházpolitikai törvények után egyházi körökben a radikális autonómiaelképzelés teljesen képviselhetetlenné vált, de a liberális koncepció – mérsékeltőbb formában – sem volt klerikus körökben végigvihető. Maradt elsődleges lehetőségként egyházi oldalon a konzervatív koncepció valamelyest áthangszerelt, még inkább jogbiztosításra törekvő formája. Az utoljára vázolt, sajátosan „hibridizált” autonómiaelképzelés mind a konzervatív egyháziak, mind a dualizmus liberális világi politikai erői számára – az autonómia által elérni kívánt céljaikat tekintve – a hatáskör és a szervezeti felépítés szempontjából egy időben volt túl sok és túl kevés. 1902-ben lezajlott a II. autonómiaszervező kongresszus. Ez a gyűlés elfogadta az autonómiaszervezet működési szabályzatát,¹⁰ mely dokumentum sajátosan igyekszik egységbe hozni a mérsékelt liberális és a konzervatív jogvédő álláspont bizonyos céljait.

Kitekintésként két, röviddel az I. világháborút követő dinamikus átalakulások idején keletkezett autonómia-konceptiót is felvázolunk 1919–1920-ból. Mindkettő ferences gyökerű. A korábbi – az utóbb a Horthy-korszak első tábori püspökévé tett – Zdravec István nevéhez köthető, míg a későbbi egy ismeretlen ferences szerzőhöz. Mindkét koncepció fő célja a katolikus egyház jogainak és érdekeinek – főként politikai és anyagi függetlenségének, valamint szervezeti állandóságának – megerősítése és védelme a korszellem által kikövetelt, „korlátozottan demokratikus” formák átvételével. Ebben a tekintetben párhuzamba állíthatók az autonómia-törekvések 1848–1849-es megindulásának első mozzanatát jelentő, a püspökök által kezdeményezett, konzervatív indíttatású, egyházi jogvédő célzatú elképzeléssel, de sajátosan reagálnak a kialakuló új politikai viszonyokra is.

A következőkben felvázolandó autonómia-konceptiók reményeink szerint figyelemre méltó példát mutatnak arra, hogy hasonló történelmi helyzetekben ugyanazt az intézményt – jelesül a katolikus autonómiát – milyen gyökeresen más értelemben használják az eltérő eszmei bázisról induló, különböző célokért küzdő és más-más érdekű politikai csoportok.

Jelen kötet nem tárgyalja az erdélyi katolikus autonómia évszázados történetét. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy ennek a rendi gyökerű és Erdély sajátos státusára épülő intézménynek a vizsgálata messze vinne munkánk eredeti tárgyától.¹¹ Ezenfelül pedig az általunk ismertett autonómia-konceptiók nem elsődlegesen

10 HANUY: *i.m.*, I. függelék. 43–87.

11 Hasonlóan vélekedik: CONCHA: *i.m.* 236.

ebből táplálkoznak, hiszen hatókörüket az Erdéllyel újraegyesített ország egészére kívánják kiterjeszteni. Nem érintünk továbbá bizonyos a korszakban fontos konfliktusgócokat sem, mivel azok nézetünk szerint csupán áttételesen tartoznak a dolgozat fő tárgyához, vagyis az autonómiakonceptciók értelmezéséhez, illetve mostanában olyan alapos és kimerítő munkák születtek ezekkel kapcsolatban, amelyek tárgyalásukat itt feleslegessé teszik.

Az alsópapság törekvéseit érintjük ugyan, de a nagyszámú röpirat, valamint egyházmegyei és espereskerületi tanácskozás, illetve egyházmegyei tanácskozmány teljes körű ismertetése ugyancsak nem célunk. A közelmúltban ezek kapcsán kiváló elemző értékeléseket tartalmazó, forrásalapú munkák születtek.¹²

Az utóbbi időben kiadott, a kérdéskörrel foglalkozó munkák már forrásokon alapuló kutatásokat és kiegyensúlyozott értékeléseket tükröznek.¹³ Üdvös módon nemrég az autonómiát jogtörténeti és jogelméleti szempontból alaposan tárgyaló munka is napvilágot látott.¹⁴ Összességében úgy véljük, hogy a katolikus egyház lelkeskedő, és főpapjainak korszakunkra vonatkozó tevékenységének bemutatása és elemzése kapcsán jelentős előrelépések történtek, de sokirányú feladat áll még a történettudomány előtt. Különösen is érvényesnek tartjuk ezt választott korszakunkban az egyháznak a polgári átalakulás főbb állomásaihoz, egyes kérdéseire és folyamatához való viszonyára vonatkozóan. Reményeink szerint jelen írás ehhez a munkához járulhat hozzá úgy problémafelvetéseivel, mint a jelenségek bemutatásával és értelmezésével.

12 Mások mellett: GÁRDONYI Máté (szerk.): *Egyházmegyei zsinatok és tanácskozások Veszprémben*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017.; TAMÁSI Zsolt: *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat*. Budapest, Gondolat, 2013.; TENGYEL Adrienn: *Az 1848-as egri egyházmegyei zsinat előkészületei*. In: CZEGLÉDI László – MIZERA Tamás – VERÓK Attila (szerk.): *Művelődéstörténeti kalászatok*. Eger, Líceum Kiadó, 2017. 76–86.; ZAKAR Péter: *Zsinatok a csanádi egyházmegyében a 19–20. században*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016.

13 Az e felfogás jegyében készült önálló tanulmányok közül ki kell emelnünk: CSORBA: *A vallásalap „jogi természete”, i.m.* 47–81.; ZAKAR Péter: Kossuth Lajos és a katolikus egyház 1848–49-ben. *Belvedere*, 1995/1–2. szám. 77–86.; HERGER Csabáné: Az államegyházaziság után. Az állam és az egyházak kapcsolata 1848/49-ben. *Jogtudományi Közlöny*, 1998/3. szám. 101–109.; GERGELY Jenő: A katolikus egyház 1848–49-ben. *Valóság*, 1998/9. szám. 74–82.; FAZEKAS CSABA: Érvek és ellenérvek a káptalani követek országgyűlési szavazatjogáról. In: HEGEDŰS András – BÁRDOS István (szerk.): *Egyház és politika a IX. századi Magyarországon. Nemzetközi történetész konferencia előadásai. 1998. május 27–28. Esztergom*, 1999. 11–32.; FAZEKAS Csaba: „Forradalom után”. Eltérések Cherrier Miklós egyháztörténetének 1847. és 1856. évi változatai között. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2012/2. szám. 83–93.; ZAKAR Péter: *A Csanádi egyházmegye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021.

14 HERGER Csabáné: *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2010.

A fogalomtár megírásával a kevésbé közismert, de a kötetben gyakrabban előforduló, vagy kifejezetten hangsúlyos fogalmak rövid magyarázatára törekedtünk. Ezért, ha valamely fogalom értelmezése első pillantásra nehézséget okozna, hátra lapozva, reményeink szerint, az esetek többségében fellelhető a tömör magyarázat. E rész összeállításában jelen van a szubjektív kiválasztás korlátozó jellege, de bízunk abban, hogy megfelelően segíti majd a kötet olvasóját.

Kutatásaink során a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára mellett több egyházi archívum anyagát is felhasználtuk. Ilyenek az Esztergomi Prímási, a Kalocsai Érseki, a Pécsi, a Temesvári, a Székesfehérvári és a Veszprémi Püspöki Levéltárak. A könyvtárak közül kiemelendő az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár és a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár. Hálával gondolunk az itt említett intézmények munkatársainak segítőkézségére is.

A kutatások és a dolgozat megírása során sokan voltak szakmai segítségünkre. Ez alkalommal mondunk mindannyiuknak köszönetet.

Külön köszönettel tartozunk Bessenyei Balázsnak, Békési Kornéliának, Fazekas Csabának, Horváth Tamás Illésnek, Karsai Mariannak, Lakatos Andornak, Máté-Tóth Andrásnak és Zakar Péternek, akik önzetlen segítségükkel nagyban hozzájárultak a munka elkészültéhez.

Végül meg kell emlékeznünk azokról a szervezetekről, amelyek anyagi támogatásukkal tették lehetővé a szakmai feladat elvégzését: az Országos Tudományos és Kutatási Alap,¹⁵ az MTA-Sasakawa Alapítvány, a Békésy György Posztdoktori Ösztöndíj¹⁶ és a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar Egyéni Kari Kutatói Pályázata.¹⁷

15 Pályázatszám: T 46956.

16 Pályázatszám: 166/2002.

17 Pályázatszám: 20662B800

2. KATOLIKUS AUTONÓMIAKONCEPCIÓK (1848–1849)

2.1. A püspöki kar által támogatott autonómiaelképzelés 1848-ban¹⁸

A katolikus felsőklérus viszonyulását a polgári átalakulás folyamatához pregnánsan ábrázolja a püspökök által kezdeményezett konzervatív indíttatású, egyházi jogvédő célzatú elképzelés. Ez reakcióként született a reformkorban indult liberális szellemű polgári átalakulás folyamatát kodifikáló áprilisi törvényekre. Az országgyűlési viták és a meghozott törvények ugyanis jól mutatták, hogy az új helyzetben a felsőklérus a régi módon és súllyal már nem tudta érdekeit érvényesíteni. Ennek az országgyűlés folyamán történő fokról fokra való belátását mutatta a lépésről lépésre kialakított püspöki autonómiaigény.

2.2. A katolikus autonómia gondolatának felvetődése 1848 előtt

Azt, hogy mennyire az áprilisi törvények, illetve a törvényhozási viták során elszenvedett érdekérvényesítési kudarcok motiválták a püspökök részéről az autonómia koncepció nyílt vállalását, indirekt módon támasztja alá, hogy már korábban is felmerült az autonómia gondolata, de akkor még csak érintőlegesen.

1844-ben az országgyűlés oktatáspolitikai vitái során a szeptember 24-i főrendi ülésen Ocskay Antal kassai püspök beszédében úgy fogalmazott, hogy mivel a Helytartótanács kezelésében levő alapok és alapítványok döntően katolikusok donációi, ezért azok – az alapítványtevők eredeti szándékát követve – kizárólag a katolikusokat illetik. Ennek következtében a nem tisztán katolikusokból álló országgyűlés nem rendelkezhet azokkal kapcsolatban. Bezeredy Miklós veszprémi kanonok ehhez még azt is hozzátette, hogy ha a jövőben az alapok és alapítvá-

18 Jelen fejezet korábbi formája tanulmányként is megjelent: SARNYAI Csaba Máté: A püspöki kar által támogatott autonómia-elképzelés 1848-ban. In: SARNYAI Csaba Máté – ZOMBORI István (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon (1848–1918)*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2001.

nyok felett nem a Helytartótanács diszponálna, akkor azokat vissza kell juttatni eredeti tulajdonosuknak, azaz a katolikus egyháznak, hiszen a protestánsok is maguk kezelik alapítványaikat.¹⁹ Az eddigi kutatások alapján ha részlegesen is, de ebben a kitételben érhető tetten először a katolikus autonómia gondolatának az országgyűlésben való megjelenése.

A következő mozzanat az, amikor az utolsó rendi diéta kezdete után nem sokkal, 1847. december 14-én Pozsonyban az alsótáblára delegált egyháziak, más szóval a káptalani követek egy az országgyűlés ideje alatt megtartott értekezletük alkalmával az autonómia kérdésével is foglalkoztak. A tanácskozáson – az 1848. tavaszi dietális viták során is határozott álláspontot képviselő – Fogarassy Mihály skodári püspök volt a hangadó. Az eseményről készült emlékeztetőt²⁰ az elnök-lő Liphay Antal esztergomi kanonok írta. Ezt megküldték valamennyi egyházmegyei hatóságnak és püspöknek. A dokumentum tanúsága szerint áttekintették az egyház legfontosabb politikai feladatait, és felvetődött az autonómiaigény is mint a későjozefinista állami befolyással szembeni fellépés esetleges eszköze, de ekkor ezt még elvetették, illetve összegezték, hogy az autonómia kiépítése miért lenne fontos, ugyanakkor az adott pillanatban mégis lehetetlen az egyház számára.

Ha a magyar egyház javadalmainak kezelése, zsinattartási joga, a méltóságok kinevezése és az oktató-nevelő munka, illetve a mindezekre fordítható alapítványok tekintetében önállósággal rendelkezne, akkor „a törvényhozás részéről mi korlátozás sem fenyegetné”.²¹ A hívek pedig – amennyiben erre adottak lennének a szervezeti keretek – lelkészeik véleményét a hozandó vagy meghozott törvényekkel kapcsolatban „ha a gyűlési teremből nem hallhatják, a magánlakok szerény falai között is kikérendnék”.²² A jelen pillanatban – 1847 decemberét írjuk – ilyen függetlenséget az apostoli királyhoz való hűség és a személyében megtestesülő főkegyúri jog „tilt kívánni”.²³ Ezenfelül az egyház és az állam ilyen célú és értelmű teljes különválasztását a nyolcszáz éve fennálló „legbensőbb szövetsége nehéznek, vagy éppen lehet[et]lennek mutatja”.²⁴

19 *Főrendi Napló*, 1843–44., 6. köt. 297–298.

20 Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, BK., 182/XI., Sárkány Miklós bakonybéli apát hagyatéka. Nr. 8. Köszönettel tartozunk Fazekas Csabának a forrás rendelkezésünkre bocsátásáért.

21 Uo.

22 Uo.

23 Uo.

24 Uo.

2.3. Tanácskozás Scitovszky János pécsi püspök szállásán

Még az utolsó rendi országgyűlés ideje alatt, 1848. április 8-án²⁵ Scitovszky János pécsi püspök pozsonyi szállásán, az ő vezetésével tanácskozást tartottak. Azért éppen nála, mert a püspöki kar jelen lévő tagjai között ő volt a rangidős. Ekkor ugyanis az esztergomi érseki szék betöltetlen volt, míg Nádasdy Ferenc kalocsai érsek betegsége miatt volt távol az egész diéta idején. A megbeszélésen a püspökökön és a káptalani követeken kívül az alsó- és felsőtábla egyházas gondolkodású világi tagjai közül többen, összesen mintegy hatvanan vettek részt.²⁶ Az itt elfogadott legfőbb határozatok²⁷ kimondták, hogy a következő – népképviselői – országgyűlés elé a katolikusok újabb petíciót kívánnak terjeszteni. A sajtó útján nyilvánosságra hozni szándékozott „igazságos követeléseiket” egy újabb beadvány formájában akarták a legközelebbi országgyűlés elé vinni. Céljük az volt, hogy az új törvényhozás összehívásáig a megújított petíció támogatására „minden egyes katolikus felszólíttassék”. Magában a dokumentumban mindekelőtt azt kéri, hogy az egyházi és iskolai alapítványokat a katolikusok maguk kezelhessék, „minden hatóság befolyásának kirekesztésével”,²⁸ még hozzá olyan közös bizottságok irányítása mellett, ahol az egyháziak és a világiak részvételi aránya 1/3-2/3.

A tanácskozás befejezését követően Scitovszky levélben²⁹ tudatta Eötvös Józseffel ezen esemény tényét, határozatait és közvetlen, országos jelentőségű következményeit. Emellett – kutatásaink jelen állása szerint – ez az irat valószínűsíthetően az első közvetlen, írásos kapcsolatfelvétel az újonnan kinevezett felelős magyar kormány vallási ügyekben illetékes minisztere és a püspöki kar egyik meghatározó személyisége (az adott helyzetben képviselője), a pécsi püspök között. A levél hangvétele igen figyelemreméltó, benne a közvetlen, személyes hangütés érdekes helyzetértékeléssel párosul. A jelen „sok tekintetnél fogva aggasztó körülményekben”³⁰ Scitovszkynak megnyugtató és vigasztalásul

25 ZELLER Árpád: *A magyar egyházpolitika (1847–1894)*. I. kötet. Budapest, 1894. 167–168.; KEMÉNYFŐ Kálmán Dániel: *Ötven év alkotmányos egyházpolitikája (1848–1898)*. Esztergom, 1898. 57–59.

26 Megjelent többek között gr. Andrassy György, gr. Cziráky János, gr. Széchenyi Antal, gr. Forgách Antal, gr. Zichy Károly és Henrik, Czindery László és Ürményi József főispánok, Tarnóczy Kázmér nyitrai, Rónay János csanádi, Babarczy Antal csongrádi és Kubicza Pál trencsényi követek. In: A pécsi méltóságos püspöknek a magyarhoni püspöki megyék valamennyi kormányzóihoz intézett körlevele. *Religio és Nevelés*, 1848/1. 313.

27 Uo.

28 Uo.

29 Forrás: MNL – Magyar Országos Levéltár, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (Elnöki iratok), 54/1848:24. Közread és bev.: SARNYAI Csaba Máté: Scitovszky primás levele Eötvöshöz (1848): Scitovszky János pécsi püspök levele báró Eötvös Józsefhez 1848. pünkösdi hava (május) 6. napján. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 8/3–4. 1996. 179–187.; 9. 181–184.

30 Uo.

szolgál, hogy „a Nemzet közszeretete s bizalma Méltóságodnak a magyar felelős független Ministeriumban a Vallás és közoktatási tárcát juttat”.³¹ A levél írója hangsúlyozza annak fontosságát is, hogy a hivatal elnyerésének az uralkodói kinevezés a legitimációs alapja. Ezt követően – miközben Eötvös személyes erényeit dicséri – áttételesen a katolikus vezető körök vele szembeni elvárásait sorolja fel. Említi a miniszter vallásos buzgalmát, egyháza iránti őszinte ragaszkodását, fiatal kora ellenére meglévő sokirányú tapasztalatait és igazságszeretetét, illetve a mindezekre épülő mérsékelt elveit, illetőleg higgadt ítéletalkotását. E tulajdonságok a pécsi püspök szerint mintegy predestinálják Eötvöst arra, hogy „oly időben, midőn Szentegyházának szüksége vala szilárd jellemű s buzgó védőre”,³² ő legyen az, aki a „katholicismusnak javára, virágoztatására minden igyekezetét”³³ latba veti. Az 1848. május 6-ra keltezett levélnek további, a megbeszélés tartalmára vonatkozó részei a következő országgyűlés elé terjesztendő beadvány célját és pontjait ismertetik. A felsőklérus e petíció támogatására indított el egy felülről koordinált autonómiaszervezési és aláírásgyűjtési mozgalmat.

2.4. A püspökök által támogatott autonómiakonceptió céljai és szervezeti felépítésének terve

A felállítandó autonómiaszervezet céljai és hatásköre kapcsán több elképzelés is felmerült. Ezek közül azt emeljük ki, amely ezeknek mintegy foglatának tekinthető. Ez kapta a legnagyobb püspöki támogatást, és tükrözi leginkább a felsőklérus felfogását az önkormányzat céljait és szerveződését illetően. Ugyanakkor ez volt az autonómia első írott formában megjelent szervezeti terve is egyben.

A Danielik János³⁴ által jegyzett elképzelés egy bő héttel a Scitovszkynál folytatott megbeszélés után, április 20-án látott napvilágot. A terv minden bizonynyal a püspökök ösztönzésére és beleegyezésével született, hisz a *Religio és Nevelés* – amelyben megjelent – a felsőklérus félhivatalos orgánumának tekinthető.

A szervezet létrehozásának okait és hátterét jól világítja meg Danielik *Egy magyar katolikus institutum mintája s föllállítása módjáról* című cikkének³⁵ bevezető részében. Mindenekelőtt szerinte preventív jelleggel kell az egyházi és a világi elemeknek összefogniuk, hogy a „bajokat, elhárítás helyett, még inkább szaporító és szerencsétlen összeütközésbe ne jöjjenek egymással”.³⁶ Ez a konf-

31 Uo.

32 Uo.

33 Uo.

34 Danielik János 1848 márciusától a Somogyi Károly által szerkesztett *Religio és Nevelés* című katolikus-konzervatív szellemű lap munkatársa, majd ugyanezen év júliusától szerkesztője.

35 DANIELIK János: Egy magyar katolikus institutum mintája s föllállítása módjáról. *Religio és Nevelés*, 1848/1. 253–255.

36 Uo.

liktus az adott „zavaros szellemű időkben”³⁷ úgy kerülhető ki, ha a világiaknak az egyházi életben adandó hatásköre pontosan meghatározott. E körülhatárolás lényegében abban áll, hogy „szigorúan vett egyházi ügyek”³⁸ címén kivenné az autonómaszervezetek kezéből az egyházi tanításra, a diszciplináris kontrollra, a liturgiára, a kizárólagos papi funkciókra, az erkölcsi felügyeletre és az iskolák tanítási és fegyelmi rendszerére vonatkozó ügyeket, és azokat a zsinatok elé utalná. Minden más (főként az egyházat politikai oldalról érő támadások kivédése) a templomok és az iskolák fenntartása, a papok és a tanítók fizetése, valamint az egyházi alapítványok kezelése) az autonómaszervezet kompetenciája lenne. Összegzésül Danielik alá is húzza, hogy a szervezet fő célja az új liberális állam kezéből ki-, illetve átvenni azokat a hatásköröket, amelyek intézésére eddig az államnak döntő befolyása volt.

A közvetlenül ezután leírt másik fő szempontot nem vette eddig igazán figyelembe a történetírás, pedig ez is jól mutatja ezen autonómiakonceptió jellegét. Eszerint csak a fent ismertetett feladatköri distinkció által érhető el, hogy a világiak elől minden olyan lehetőség el legyen zárva, amely által olyan ügyekbe árthatnák bele magukat, „melyek szorosán az egyház főnökeit, szolgálait illetik”.³⁹

A célokat követően az egyesület szervezeti felépítését vázolja a tervezet: a tagok alapítókra, részvényesekre, társtagokra és munkásokra oszlanának aszerint, hogy ki mekkora tagdíjat fizet. A fenti rendet követve az alapítók évi 40, a részvényesek 2 forintot, míg a társtagok 12 krajcárt juttatnának az egyesületnek, a munkás tagság pedig a hivatalnoki feladatokat látná el, amiért illő díjazásban részesülne.

Az egyesület annyi szekcióra oszlana, ahány püspöki egyházmegye, és annyi filiára, ahány egyházkerület van Magyarországon, Erdélyben és a kapcsolt részekben. Kivételt csak az esztergomi egyházmegye jelentene, amely nagysága miatt két szekciót adhatna. Az egyesületet egy/a központi bizottmány vezetné, élén egy világi személlyel. A szekcióknak és a filiáknak – a központi struktúrát követve – szintén lennének központi bizottmányai. E szervezetek tagjait szabadon választanák azzal a megkötéssel, hogy a filiákba az összes kerületi plébános, míg a szekciókba két kanonok, két szemináriumi oktató, a helybeli plébános és a kerületi alesperes eleve beválasztandó. Ennek nyilvánvaló célja az, hogy a világi elem befolyása az egyházat is érintő kérdésekben ne hogy „káros és hibás irányba működhessen”.⁴⁰ Az erős felső kontrollt az is hivatott biztosítani, hogy az egyesület minden egyházmegyében püspöki pártfogás alatt álljon. Ez a gyakorlatban azt jelentené, hogy az egyháznagyoknak a szervezet szelleme és működése felett ellenőrzési jogok lennének. Emellett a felsorolt feladatokon túlmenően felkérhetik az

37 Uo.

38 Uo.

39 Uo.

40 Uo.

egyesületet az általuk jónak tartott célok érdekében való „közremunkálásra”⁴¹; egyszóval „irányt adhatnak”⁴², azaz kordában tarthatnák az esetleg más (például liberális vagy radikális) irányú törekvéseket.

A szervezet működési mechanizmusa a tervezet szerint így foglalható össze: a központi bizottmány évente Pesten ülésezne, míg a szekciók félévenként a püspöki székhelyeken, a filiák pedig háromhavonta a kerületeknek abban a városban, amelyben a katolikus hívek száma a legnagyobb. A kerületi gyűléseken – a korábban említett megszorításokkal – szabadon választott kerületi tagok vennének részt. Ők delegálnának küldötteket a szekciókba, a szekciók küldöttei pedig a központi választmányba.

A szervezet csak látszólag épülne alulról, hiszen – ahogy azt Danielik külön is kiemeli – „lejelőször is központi választmányt kell alakítani”,⁴³ méghozzá püspöki kezdeményezéssel. Megalakulása után ez a választmány „a jelenlegi püspökmegyei kormányzókat szekciók, ezek pedig alespereseiket filiák alakítására szólítanak fel”.⁴⁴ A pénzt pedig – ami alatt a tagdíjak mellett a hatáskör ismeretése során említett egyházi javak és alapítványok is értendők – a központi választmány kezelné. Az elképzelés kidolgozója szerint a katolikus institutum létrehozását épp az újjólag törvénybe iktatott egyenlőség és viszonyosság legitimálja.

Az előbbieken ismertetett felvetés a katolikus autonómiamozgalom történetének egyik legjelesebb feldolgozója szerint „soha még csak tárgyalás alapjául sem szolgált”.⁴⁵ Ez a kijelentés azonban bizonyos levéltári források ismeretében megkérdőjelezhető: a Danielik-féle terv megjelenése után alig egy hónappal, május 10-én ugyanis Fogarassy Mihály skodári püspök levelet küldött Lonovics József csanádi püspöknek.⁴⁶ Institutum-tervében Fogarassyt a *Religio és Nevelés* szerkesztője név szerint is említi, mint a szervezet létrehozásának megindítására legalkalmasabb egyházi személyt. A skodári püspök a levélben a katolikus autonómiaszervezet mielőbbi felállításának módját és rendjét taglalta. Mint e sorokból kitűnik, a szervezet létrehozásakor ő is egy központi bizottmány gyors megalakítását tartotta fontosnak, hogy általa biztosítsa az erőteljes központi befolyást; mintha csak Danielik sugallatát követné, pedig ez minden valószínűség szerint éppen fordítva lehetett. Fogarassy 1848. május 10-i keltezésű levelét Lonovicson kívül csak Scitovszkynak és Hám Jánosnak küldte meg, ezzel a személyválogatással áttételesen igazolva, hogy az adott pillanatban kiket tekintettek elsősorban a püspöki kar prominenseinek. A levél írója azzal indokolja ezt a lépését, hogy – mint írja – „[j]ónak látnám, ha Exczellenciátoktól jöne az impulsus”.⁴⁷ A

41 Uo.

42 Uo.

43 Uo.

44 Uo.

45 Török Jenő: *A katolikus autonómia-mozgalom...*, i. m. 38.

46 Temesvári Egyházmegye Levéltára, 1848/49. csomó, 48/1568. akta.

47 Uo.

létrehozandó szervezet a katolikus világiak bevonásának a Scitovszkynál tartott tanácskozáson megszabott kereteit volt hivatott megadni. Ugyanekkor Fogarassy csatolva a szervezet alapszabály-tervezetét is megküldi.

A fent említett kísérőlevél azokat a lépéseket is magában foglalja, amelyeket a címzett egyházi méltóságoknak is meg kell tenniük, ha a vezetésük alatt álló egyházmegyében „a katolikus egyház igazainak részint megmentése, részint kivívása végett, némi egyesületi hajlam mutatkoznék”.⁴⁸ A szabályok legfőbb célja éppen az, hogy a különböző egyházkormányzati egységekben létrehozandó autonómiaszervezetek ezt a regulát követve „az egész országban kívánatos összehangzás”⁴⁹ jegyében működjenek.

A közvetlen gyakorlati teendőket négy pontba sűríti az írás: mindenekelőtt a szabályokat a különféle nemzetiségek nyelvére lefordítva meg kellene küldeni az alespereseknek. Ők a legközelebbi adandó alkalommal tartandó kerületi esperesülésen létrehozzák a kerületi bizottmányt, melynek tagjai a kerülethez tartozó lelkészek. Ők az autonómiaszervezet – később ismertetendő – következő szintjére, az ún. szakaszi gyűlésekre azonnal képviselőket választanak. Miután a fiókbizottmányok megalakultak, és megválasztották képviselőiket az utóbb létrehozandó szakaszi bizottmányba, azt a lehető leggyorsabban a püspöki székvárosba össze kell hívni. Csak ennek megalakulása után szükséges a hazatért képviselőknek szűkebb pátriájukban (egyházközségükben) „egész csendességgel”⁵⁰ megkezdeni a világi hívek gyűjtését. Záró pontként az egész szervezetet irányító központi gyűlés megtartása kerül szóba: ide a szakaszi gyűlések által delegált küldötteket várják, tervezett helye – az eredeti Pest-Buda helyett – a primási székváros. Vagyis mint az összehívandó nemzeti zsinat esetében, itt is változtatnak a helyszínen. Az okok is hasonlóak lehetnek: az erőteljes liberális befolyás alatt álló kormányzati székhely lecserélése a tradicionálisan egyházhű Esztergomra.

A levélhez mellékelte alapszabály-tervezet, amely *A magyarhoni kath. egyelet alapszabályai* címet viseli, tulajdonképpen a Danielik-féle elgondolás részletesen kidolgozott változata⁵¹ (mint ahogy erre áttételesen Fogarassy, az irat szükségességére pedig a *Religio és Nevelés* cikkének írója is utalt).⁵² Ez a tervezet több helyen szó szerint megegyezik a már tárgyalt elgondolással, a létrehozandó szervezet céljait és felépítését tekintve pedig nincs lényeges eltérés. Ezért ezt külön nem részletezzük.⁵³

Azt, hogy a Danielik-féle koncepciónak (legalábbis felsőbb egyházi berkekben) ne lett volna hatása, két másik forrás is kétségesse teszi. Létezik ugyanis

48 Uo.

49 Uo.

50 Uo.

51 *Religio és Nevelés*, 1848/1. 255.

52 Temesvári Egyházmegye Levéltára, 1848/49. csomó, 48/1568. akta.

53 A teljes irat megjelent: SARNYAI: A püspöki kar által..., i.m.

az alapszabály tervezetének olyan változata is, amely konkrétan az esztergomi egyházmegyéhez tartozó budapesti „szakaszra” vonatkoztatva írja le az általános elképzelést.⁵⁴ Másrészt Pécssett megtalálható Scitovszkynak e tárgyban Fogarassyhoz címzett, június 23-i keltezésű válaszevele.⁵⁵ Ebben azon szándékának ad kifejezést, hogy megyés papságát meggyőzze az „egylet üdvös hatátsairól”,⁵⁶ egyben arra igyekszik sarkallni alárendeltjeit, hogy minél több tagot toborozzanak a maguk plébániáján, ezzel is segítve a katolikus anyaszentegyház „közérdekét”⁵⁷, azaz érdekeinek és céljainak érvényesítését.

2.5. A peticionális mozgalom menete és értékelése

Az áprilisi tanácskozást követően püspöki körlevelek sora szólít fel az aláírási mozgalom megindítására a különböző egyházmegyékben.⁵⁸ A püspöki autonómiaértelmezés legfőbb magvát és célját jól mutatja, hogy az aláírandó petíciós ívek főszövegei bár nem egyeznek meg szó szerint, lényegileg a visszautasított országgyűlési beadvány ugyanazon egy elemét emelték ki: az alapítványaik szabad kezelésére való jog igényét.⁵⁹

Figyelemre méltó, hogy voltak olyan – az alsópapság köreiből kiinduló – törekvések, hogy ugyanezen ívre felvegyenek más egyházi sérelmeket és követeléseket is. Így akarták biztosítani ezek társadalmi támogatását, remélve, hogy ezáltal könnyebben lesznek orvosolhatók, illetve érvényesíthetők az új hatalom irányában. Jó példa erre Kapoly Ferenc apori káplán levele püspökéhez, Scitovszky Jánoshoz:⁶⁰

54 Pécsi Püspöki Levéltár, 1848/1347.

55 Uo. 1848/1428.

56 Uo.

57 Uo.

58 Az esztergomi főkáptalan körlevele 1848. május 2. *Religio és Nevelés*, 1848/1. 293–296.; A pécsi püspök körlevele a püspöki megyék kormányzóihoz 1848. május 3. *Uo.* 313–324.; A pécsi püspök körlevele megyés papságához 1848. május (Pünkösöd hava) 1. *Uo.* 322–323.; A kalocsai érseknek főmegyei papságához intézett második körlevele 1848. május (Pünkösöd hó) 16., *Uo.* 369–371.

59 Példaként álljon itt a pécsi és a kalocsai érsek által kibocsátott aláírási ívek szövege: „[a]lulírottak a bevett minden vallásra nézve törvényszerűleg kimondott viszonyosság és egyenlőség elve szerint, óhajtjuk és követeljük: hogy mi katolikusok a vallás- és iskola-alapítványi javadalmakat magunk, minden más vallásúak befolyása nélkül kezelhessük, és azokról szent egyházunk és iskoláink szükségére rendelkezhessünk.” *Religio és Nevelés*, 1848. május 14. Közli: CSORBA: Katolikus önkormányzat..., i.m. 222.; „Alulírottak a minden törvényesen bevett vallásra nézve, a XX.t.-cz. 2-dik §-ában kimondott egyenlőség és viszonyosság elve szerint, óhajtjuk s követeljük: hogy mi katolikusok egyházunk és iskoláink alapítványi javadalmait magunk, minden más vallásúaknak befolyása nélkül, kezelhessük, és azokról szent egyházunk és iskoláink szükségére rendelkezhessünk: mi végre a tulajdoni jognak szentsége kath. egyházunk részére is törvény által biztosíttassék.” Kalocsai Érseki Levéltár, I.1.a. *Politica* 1848–49., 48/953.

60 Pécsi Püspöki Levéltár, 1848/983.

ő a peticionális ívre mindenekelőtt két olyan pontot akart ráíratni, amelyek tartalma lényegében megegyezik a vallásügyi vita során Fogarassy Mihály által javasolt, de végül elvetett betoldásokkal. Az első pont az volt, hogy az egyház jogai és elvei sértetlenek maradjanak, és azokon se a kormány, se az országgyűlés ne változtathasson; a második pedig az, hogy minden vallási felekezet továbbra is maga fizesse papjait, ne a kormány. Ez utóbbi kapcsán megjegyzi, hogy a híveket fel kellene világosítani arról, hogy ha az Országos Pénztár fizetné is a papjaikat, az is az általuk befizetendő adóból történne.

Egyetértve az egyházi alapok szabad kezelésének igényével, utolsóként mint különösen is hangsúlyos sérelmet említi a papi nőtlenség eltörlésének megakadályozását. Hivatkozik arra, hogy a XX. tc. alsótáblai vitája során április 4-én Kossuth a katolikusok igényeit felsoroló Sárkány Miklós bakonybéli apátnak – nem kis iróniával és egyben nagy tetszést aratva – kijelenti, hogy „[e]szerint fontolgatván a Főtisztelendő úr által majdan teendő kérelmeket, nem találtam mást, mi a t. uraknak másvallásúak irányában sérelmes lehet, minthogy nőtlének. Én kinyilatkoztatom, hogy valamint minden egyéb viszonyokban, úgy a coelibatus eltörlésében is szívesen nyújtok segédkezet, amennyiben rajtam áll”.⁶¹ E szavak pedig – a levél írója szerint – nem az egyháznak való kedvezés szándékát, hanem az annak „megbuktatására” irányuló liberális törekvést fejezik ki.

Az április 30-i levélre válaszolva Scitovszky leinti alárendeltjét arra hivatkozva, hogy sem a mód, sem az idő nem alkalmas ezeknek a követeléseknek a nyílt artikulálására.⁶² A mi szempontunkból ez a reakció azért érdekes, mert nem utasítja el a levélben felvetetteket, csupán taktikai okokból teszi azokat zárójelbe. A püspök minden bizonnyal abból a megfontolásból indult ki, hogy röviddel az áprilisi törvények vitája és szentesítése után nem lett volna célravezető újból hangot adni ezeknek az igényeknek, mert ez nem használt volna az új kormányzat és az egyház között épp csak kiépülő kapcsolatrendszernek. Másfelől pedig elképzelhető az is, hogy az ilyen, több követelést is tartalmazó ív kevésbé lelne támogatottságra, mert a hívek körében támadná az új polgári berendezkedést.

Az, hogy mennyiben mondható teljesnek a peticionális mozgalom sikere, ugyancsak árnyalandó kérdés. A konzervatív katolikus történetírás jeles alakja, Meszlényi Antal szerint „[a]z alsópapság és a hívők serege megértette az intő szózatot!”,⁶³ azaz lényegében egységesen támogatta a petíciót. Így az ívek egymás után teltek meg, és csupán a radikálisok és az egyházzal szemben elfogult kormányzat gáncoskodásai akadályozták meg a 7-8 millió katolikus teljes azonosulását a beadvánnyal.

A petíció köröztetése kapcsán felmerült tapasztalatok azonban ezt nem igazolták egyértelműen: az alsópapság és a világi hívek nem követték ennyire „tömött

61 *Főrendi Napló*, 1847/8. 219.

62 Pécsi Püspöki Levéltár, 1848/986.

63 MESZLÉNYI Antal: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*. Budapest, 1928. 92.

sorokba egyesülve”⁶⁴ a püspöki utasításokat. Egy jelentős hányaduk minden valószínűség szerint tudomásul vette, sőt nem kis részük örömmel is fogadta, hogy egyházi előjáróik támogatásukról biztosították a polgári átalakulást és annak szószólóit. Azzal, hogy az egyházi méltóságok magával a petícióval is épp az újonnan alakult legfőbb törvényhozó testület, a népképviselői országgyűlés plénumához kívántak fordulni, elismerték az új berendezkedés legitimitását, és kimutatták az azzal való azonosulási szándékukat.

Magát a készülő nemzeti zsinatot is az új országgyűlés tervezett első ülésának végére, azaz a beadni kívánt petíció dietális megtárgyalása utánra hívták össze. Az egyház felső köreiből – hasonlóan az alsópapsághoz – már korábban felvetődött egy nemzeti zsinat igénye. Ennek a főpapság részéről jelentkező szándéknak – több a kérdést érintő körlevél szerint is – egyik fő oka az volt, hogy a vallási egyenlőség és viszonyosság kimondása után már igazságtalannak és jogtalanak tartották, hogy a katolikus egyház a többi felekezethez képest jobban függjön az államtól. Más szóval: autonómiát kívántak.

Az eseményt előkészítő espereskerületi ülések során⁶⁵ az alsópapság képviselői a petíció támogatását a politikai változásokkal (vagyis a vallási egyenlőség és viszonyosság törvényi kimondásával) teljesen egybeesőnek ítélték. Azaz annak támogatása legalább annyira magyarázható az új eszmék következetes alkalmazásának szándékával, mint a „komoly egyházas” felfogással.

Az aláírásgyűjtési akció – főként a fent említett gátló tényezők miatt – mégsem haladt a meghirdetők által kívánt és várt gyorsasággal. A klérus törekvéseit ellenző liberális, és főként radikális körök ugyanis a hívek között „tized-visszaállítási ívként” aposztrofálták ezt a körözüvényt.⁶⁶ Előfordult, hogy a plébánosok kitöltetlenül küldték vissza az íveket az illetékes püspöki hivatalokba, sőt arra is volt példa (jelesül a veszprémi egyházmegyében), hogy egy egész egyházkerület papsága nem volt hajlandó aláírni a petíciót, mert „a püspöki és káptalani javak közkezelése nem szerepel” benne.⁶⁷ Ez is azt látszik igazolni, hogy a magyar katolikus egyházat a politikai átalakulás „gyengén, szervezetlenül találta”.⁶⁸

64 *Uo.*

65 Például: A kalocsai érsekség felső-tiszai egyház kerületének ülése, Bikity, 1848. július 16. Kalocsai Érseki Levéltár, I.1.a. Synodalia, 1848.; A veszprémi püspökség füredi kerületének ülése, Füred, 1848. szeptember 5. Veszprémi Püspöki Levéltár, 1848/748.

66 Példaként hozzuk a kalocsai egyházmegyéhez tartozó császártöltési plébániát. Itt Szüts Endre tiszteletbeli kanonok és plébános jelentette, hogy „a f.é. 953-ik szám alatti érseki körlevél folytán a katolika petícióra mintegy szerezvén egynémely lázítók által azon hírnek terjesztésével, mintha ezen aláírások által a robot és dézsma szándékoltnék vissza helyezettmi, – a dolog oda vitetett: miszerént a már aláírottak is tömegesen megjelenvén, nem csak neveiket kitöröltetni, hanem még az ívet is elszakíttatni követelék, mire nézve a megjelentek neveit kitörölle, mindazonáltal az ívet el nem szakítá!” Kalocsai Érseki Levéltár, 1848/1060.

67 *A sügedi alesperes jelentése 1848. június 28.* Veszprémi Püspöki Levéltár, 1848/602.

68 TÖRÖK: *i.m.* 28.

2.6. Kossuth Lajos viszonya a felsőklérus autonómiaigényéhez az utolsó rendi országgyűlés idején

A liberális reformerek alsótáblai vezéregyéniségének, Kossuth Lajosnak az 1848 tavaszán felmerülő katolikus autonómiaigény kapcsán vallott nézeteit az a beszélgetés foglalja össze, amelyet Lonovics József csanádi püspökkel folytatott az utolsó rendi országgyűlés idején, és amiről Kossuth sokat idézett 1871-es visszaemlékezésében tudósít.⁶⁹ Eszerint a beszélgetőtárs főpap – követvén a felsőklérus többségének gondolkodásmódját – a következőképpen érvelt: amennyiben a liberális elit meg kívánja szüntetni a katolikus vallás államvallás-jellegét, és törvénybe iktatja a vallási egyenlőséget, épp ez utóbbiból egyértelműen következik a katolikus egyháznak a protestánsokéval azonos mértékű önállósága az állammal szemben. Az autonómia szükségessége melletti egyháznagyi argumentáció retorikailag az újonnan törvénybe iktatott liberális eszméken nyugszik: mindenekelőtt az állam és az egyház teljes – ideológiai, és főként anyagi – szétválasztásának elvén, valamint a vallási egyenlőség és viszonyosság kimondásán. Ez utóbbi a bázisa annak az érvrendszernek, amely a protestánsoknak az állam befolyásától mentes egyházi vagyon kezelésére, zsinattartási és előjáró-választási jogára hivatkozva követeli ugyanezeket a katolikus egyház, és főként annak vezetői számára is.

Kossuth ezzel az okfejtéssel elviekben egyetértett, mivel ezeknek alapja az egyik fontos liberális eszme, az azonos jogállás úgy egyéni, mint intézményi szinten. A gyakorlati megvalósítással, illetve megvalósíthatósággal kapcsolatban viszont több ellenvetést is tett: mindenekelőtt hivatkozott a katolikus egyház Rómától való függésére, vagyis arra, hogy az nem önálló nemzeti egyház, mint a protestáns felekezetek. Ő ugyanis csak abban az esetben kívánja támogatni a katolikusok egyházi önkormányzatát, ha annak képviselői a magyar országgyűlés által hozott törvényeket az Apostoli Szentszék rendelkezései elé helyezik. Másfelől azt is megjegyezte, hogy csak olyan egyház autonómiáját tudná elfogadni, amelyben az egyház az egy hitet vallók összességét jelenti, és így benne a rendelkezési jog teljessége nemcsak a klérusé, hanem a hívők közösségéé is; azaz ahol a világiaknak a legszűkebben vett hitelvi kérdéseket kivéve széles befolyásuk van. Végül pedig az államtól való teljes körű függetlenedés egyenes következményeként állítja beszélgetőpartnere elé, hogy ez egyben azt is jelentené, hogy semminemű javadalmat vagy ellátást nem kap az egyház az államtól.

E gondolatsort elemezve jól kirajzolódnak Kossuthnak a katolikus autonómia konzervatív, püspöki elképzelésével kapcsolatos liberális ellenérvei. Az univerzális, Róma-függő nyugati katolikus egyház a polgári-nemzeti liberalizmus győzelmének idején a liberális elit szemében csak úgy tarthatott volna igényt önállóságra, ha nacionális jellegűvé igyekszik válni, kiküszöbölve egy a nemzeti

69 KOSSUTH Ferenc (kiad.): *Kossuth Lajos iratai*. 8. kötet. Budapest, 1900. 344–346.

alapú államiság hívei számára idegen hatalom befolyását. Azzal, hogy a világi híveknek is széles teret engedő egyház függetlenedésének lehetőségét tartja elfogadhatónak, Kossuth tulajdonképpen a liberális egyházfelfogást követi, amely szerint az egyház az egy kultuszt követők összességének magánjellegű, az államtól független kultuszközössége.

Az, hogy amennyiben a katolikus egyház teljes körű függetlenséget kíván, és az államtól semmilyen anyagi támogatást ne várjon, a liberális reformerek megközelítésében valójában szekularizációt jelent. Ennek megértéséhez – Csorba László nyomán – alaposabban szemügyre kell vennünk a reformkor folyamán kikristályosodó liberális egyházvagyon-felfogást.⁷⁰ Ez abból indul ki, hogy a papság egy kulturális és vallási feladatokat ellátó államhivatalnoki kar (ahogy ez a feudális abszolutizmus időszakában de facto érvényes is volt). Az államhivatalnok az állam által meghatározott funkció ellátásáért kapta a fizetését, ami az adott korban nem pénz, hanem birtokadomány volt. A liberálisok célja az állam és az egyház szétválasztása, így az általuk elképzelt deszakralizált államban az azonos nézetet vallók magánegyesületeként értelmezett egyházak tisztségviselői az általuk betöltött funkciók állami kézbe vétele után tovább már nem jogosultak a fizetségeként kapott vagyon használatára. A tulajdonsértés vádját úgy cáfolja meg ez a gondolatsor, hogy a fentiek szerint az egyház vagyona soha nem is volt az egyház tulajdona, így tehát az annak tulajdonosa sem volt, csupán birtokosa; a tulajdonos végig az állam maradt. A fenti jogértelmezés során a liberális reformerek a feudális jogtörténeti tényeket polgári jogelvek szerint reinterpreterálták.

Ezt a képet árnyalja Kossuth korábban említett visszaemlékezése. Ebben a vallási egyenlőség kapcsán hozza szóba az egyházak állami támogatásának kérdését. A teljes vallási egyenlőség megvalósításához az utolsó rendi országgyűlésen két lehetőség kínálkozott: az állam vagy az egyik egyháznak sem ad semmit, vagy minden vallásfelekezett vallási és iskolai szükségleteit biztosítja. „Az alternatíva első része a helyes, nem a második”⁷¹ – írja Kossuth, követve a liberális elvi álláspontot. Ám mindjárt hozzáteszi: „[m]eg voltunk róla győződve, hogyha a vallásfelekezetek közti egyenlőségnek ezt a módját hozzuk akkor indítványba, oly megkérdelhetetlen harcot és háborút idézhettünk volna elé, s oly hatalmas segéderőt kergettünk volna a hazánk szabadsága bécsi ellenségeinek karjai közé, hogy az egész átalakulási munka veszélyeztetve lett volna. Nem mertük tenni.”⁷² Azaz a liberális reformerek vezéralakja az egyházzal kapcsolatos bármilyen jellegű anyagi támogatást elvi engedményként értelmezett, és ez a korábbi országgyűléseken képviselt liberális állásponthoz képest valóban az is volt.

70 Az elemzés során főként a következő cikket követjük: CSORBA László: A szekularizáció kérdése a reformkori országgyűléseken. *Világosság*, 1979/október (20. évf.). 603–610.

71 KOSSUTH: *i.m.* 342.

72 *Uo.*

Térjünk vissza a Lonoviccsal folytatott párbeszédre! A két fél érvelését figyelve sajátos helyzetet láthatunk: a felsőklérus érveit hangoztató csanádi püspök a konzervatív-jogvédő célzatú autonómiakonceptió alátámasztására liberális elvi alapú argumentációt használt, Kossuth szavainak elemzése után pedig az a szembetűnő, hogy a liberálisok inkább választották a vallási egyenlőség és viszonyosság elvének részleges negligálását, semmint hogy hozzájárultak volna a katolikus autonómia felsőklérus által igényelt formájához. Úgy látták ugyanis, hogy amennyiben támogatnák annak megvalósulását (a liberális állam által az autonómiának átadott hatáskörökkel és jogosítványokkal), az egyház hierarchikus szervezete és az erős diszciplináris kontroll miatt a felsőklérus hatalmát gyarapítanák, ami semmi esetre sem állt érdekükben.

2.7. Horváth Mihály autonómiakonceptiója (1849)

A katolikus autonómiában rejlő lehetőségek és korlátok ábrázolása okán a konzervatív, egyházas álláspont, illetve a Kossuth nevével fémjelzett liberális autonómiakonceptió tárgyalása után ebben a fejezetben számba vesszük a Horváth Mihály kinevezett csanádi püspökhöz köthető, 1849 nyarán megfogalmazott radikális megközelítést. Horváth liberális meggyőződéséhez nem férhet kétség. Ezt példázza, hogy már 1841-ben Tocqueville-nek az amerikai demokráciáról szóló, magyarul épp akkor megjelent könyve kapcsán az *Athenaeum* hasábjain ezt írta: „[t]ehát a rendi egyenlőség fokozatos kifejlése a gondviselés határzata.”⁷³

Ebben az elgondolásban határozottan összekapcsolódik az egyházon belüli szervezeti és fegyelmi reformnak, más szóval a „demokratizálási” törekvéseknek és az autonómiának a gondolata. A katonai és politikai helyzet – a tavaszi hadjárat nyomán – 1849 májusára átmenetileg ismét stabilizálódott. Ezt követően Horváth Mihály, a liberális gondolkodású kinevezett csanádi püspök már mint a Szemere-kormány kultuszminisztere vetette fel saját autonómiaelképzelését.

A magas egyházi méltóságra való kijelölését megelőző nunciusi jelentésből kiderül, hogy konzervatív szellemű püspöktársai mit tartottak Horváth Mihályról, illetve a politikai változásokhoz és a hatalomra került polgári elithez való viszonyáról.⁷⁴ Az információk – a dokumentum tanúsága szerint – Nádasdy Ferenc kalocsai érsektől származnak, és Hám János szatmári püspök közvetítette őket Viale-Prela nunciusnak. Horváth „[a]z utóbbi években liberális és progresszív nézeteket vett át [...]. Mint képviselő, a kormány bizalmát élvezi [...]. A püspöki kar általában nem nézi jó szemmel kinevezését, ha azonban a Szentszék nem járulna

73 *Athenaeum*, 1841/1. félév. 28. szám. 434. hasáb.

74 Az eredetit idézi: ADRIÁNYI, Gábor: *Die Stellung der ungarischen Kirche zum Österreichischen Konkordat von 1855*. Roma, 1963. 19. 21. lábjegyzet. Magyarul: ADRIÁNYI Gábor: Püspökök kinevezése és elmozdítása 1848–49-ben. *Vigilia*, 1998/10. évf. 10. szám. 723–724.

hozzá kinevezéséhez, mivel a kánoni jog nem szól ellene, nagy kára származna a magyar egyháznak belőle, a jelenlegi kormánynak ugyanis alkalmat adna arra, hogy a klérus ellen harcot folytasson”.⁷⁵

Az általa képviselt liberális eszmeiségű egyházi autonómiakonceptió motívációinak jobb megértését segíti, ha emlékeztetünk az egyház belső életének átalakítását célzó reformigényekre. Követeléseik teljesítését a lelkészek elsősorban az egyháztól, illetve egy demokratikus képviselőtől alapuló nemzeti zsinattól várták. Nyomatékkal azonban nem egyszer felmerült, hogy ha a magyar egyház főpapjai önként nem hajlanak a reformokra, akkor a változtatásokat kívülről, a liberális alapú állam befolyása által viszik keresztül a szabadságjogokkal rendelkező „pap-polgárok”.

Horváth Mihály a papi gyűlések kapcsán is felhívta magára püspöktársai és a nuncius figyelmét: „a magyar papság szokása ellenére nagy papi gyűlésen elnökölt. Ezen az egyházi fegyelem különféle kérdéseit tárgyalták, különösképpen a papi nőtlenség eltörlését, hogy nem szükséges a papságnak egyházi ruhát hordani, valamint hogy a papság függetlenebb legyen a püspöktől.”⁷⁶

A Horváth-féle autonómiafelvetés céljainak megvilágításához ugyancsak elkerülhetetlen a népoktatás körüli 1848. nyári népképviselői országgyűlési vitákra való utalás. A felsőtáblán kialakított vélemény szerint a népoktatás ügyét az országgyűlés következő ülészakára halasztották, ezzel elodáztatva a probléma megoldását. Az 1849. tavaszi katonai konszolidáció után nyilvánvalóan számítani lehetett arra, hogy a népoktatás, illetve annak finansiális kérdései ismét előtérbe kerülhetnek. Mint a következőkben láthatjuk, Horváth Mihály autonómiakonceptiója erre is kínál megoldást.

Az előzmények számbavétele során végül a katolikus klérust ért anyagi veszteségekért való állami kárpótlás vitás kérdéseit említjük. Ez is szorosan köthető Horváth Mihály személyéhez és autonómiaelgondolásának céljaihoz. Az autonómia szempontjából ez azért is figyelemre méltó, mert a püspökök közötti egyeztetés során felmerült a kérdés, hogy az arányosítás végrehajtásakor összevont egyházi javakból létrehozandó alapot az állam, a felsőklérus, vagy valamely világiakból és egyháziakból álló vegyes bizottság kezelje-e. Ez a mozzanat már közvetlenül a Horváth Mihály-féle autonómiafelvetések vizsgálatához vezet, ami kompromisszumos megoldást jelenthetett volna a vagyongazdálkodás ügyében.

Visszakanyarodva Horváth Mihály nevével fémjelzett autonómiafelvetéshez,⁷⁷ először nézzük meg, hogy a kinevezett csanádi püspök hogyan látta a magyar

75 Utóbb a pápa egyetlen, a Batthyány-kormány kérésére V. Ferdinánd által kinevezett egyházi méltóságot sem erősített meg.

76 Az eredetit idézi: ADRIÁNYI: *Die Stellung der ungarischen...*, i.m. 19. Magyar nyelven: ADRIÁNYI: *Püspökök kinevezése és elmozdítása...*, i.m. 724.

77 Erről: HORVÁTH: *A magyarországi függetlenségi háború...*, i.m. 122–130. Horváth elképzelését röviden ismerteti és értékeli: ASCHENBRIER Antal: *A katolikus egyház autonómiája Magyarországon*. Budapest, 1893. 44–45.; KEMÉNYFI: i.m. 61–63.; MESZLÉNYI: i.m. 222–223.;

egyház helyzetét az adott korszakban. Mindenekelőtt leszögezte, hogy „magának a kath. egyháznak viszonyai is többféle reformokat igényeltek”.⁷⁸ Az egyházon belüli bajok fő forrását a bécsi udvar „súlyos gyámságában”⁷⁹ látta. Saját – később részletezésre kerülő – reformtörekvéseit megelőlegezve kijelentette, hogy az egyháznak – mint minden más „társulatnak” – egy országon belül az államhatalomnak való alárendelése „tökéletesen rendén van”.⁸⁰ A gond csak az, hogy az egyház egy önkényesen uralkodó hatalom támaszává vált. A stallumok betöltésekor a bécsi udvar pártfogása és az azzal szembeni politikai lojalitás vált mérvadóvá. Ennek következtében a „püspökségekre, ritka kivétellel, csak ruganyos jellemű meggyőződéseiket önértelmeik miatt a hatalomnak mindenben fölládozni kész vagy elvből a reactiohoz szító egyéniségek juthattak fel”.⁸¹ Ezt a lesújtó véleményt csak tetézte az a kép, amelyet a főpapok hierarchikus alárendeltjeik iránt tanúsított önkényeskedéséről rajzolt. A püspökök ilyenén viselkedését elvi szinten is indokoltnak látja, hiszen „a felsőbb hatalom iránt szolgáló lelki, kevély zsarnok szokott lenni alattvalói iránt”.⁸² Az alsópapságot pedig semmilyen törvény nem védte, ha ez ellen fel kívánt lépni. Az 1848-as tavaszi fordulat ebben is változást hozott. Horváth – utalva a reformokat követelő egyházi gyűlésekre – kijelenti: mivel a korlátlan hatalmú egyháznagyok „reformokról hallani sem akarnak”,⁸³ ezért az államnak joga és kötelessége, hogy lehetőséget teremtsen „az egyházi kormány és fegyelem körül”⁸⁴ nélkülözhetetlen átalakításokra. A fenti befolyási igényt indokolva a szerző kiemeli, hogy az állam közvetlenül nem kényszeríthet reformokat az egyházra, különösen belső élete kapcsán nem. Azt azonban, hogy ehhez a külső körülményeket megteremtse (azaz közvetett nyomást gyakoroljon a klérus vezető köreire), az egyháziak többségének akarata indokolja, ami döntő eleme az új, demokrácián alapuló polgári berendezkedésnek. Az érvelés másik oldala az állam-egyház viszony polgári liberális eszméken alapuló megközelítése: amíg az állam és az egyház teljes szétválasztása meg nem történik (és így az utóbbi „egyedül a lelki dolgokra szorító magán társulattá”⁸⁵ nem válik), addig

HERMANN Egyed: *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében*. Gödöllő, 1932. 80.; ÓVÁRY-AVARY Károly: *Báró Mednyánszky Cézár, az 1848/49. évi honvéd-hadsereg főpapijának emlékezései és vallomásai az emigrációból*, Budapest, 1930. 45.; TÖRÖK: *i.m.* 44–48.; HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. *Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae I.* München, 1973. 424–425.; CSORBA: *Katolikus önkormányzat...*, *i.m.* 224–225.; CSORBA: *A vallásalap „jogi természeté”*, *i.m.* 69–71.

78 HORVÁTH: *A magyarországi függetlenségi háború...*, *i.m.* 123.

79 *Uo.*

80 *Uo.* 124.

81 *Uo.*

82 *Uo.* 125.

83 *Uo.*

84 *Uo.*

85 *Uo.* 126.

az eklézsia „fegyelmi szerkezetének és külizgatásának viszonyai lényeges befolyást gyakorolhatnak”⁸⁶ a polgári társadalomra. Ugyanis az egyház a híveinek (akik egyben az állam polgárai is) születésüktől a halálukig nemcsak lelkiekben, hanem mindennapi cselekedeteikben is irányt mutat. Ez utóbbi pedig szorosan összefügg az állampolgári kötelezettségekkel. „Téves és nevetséges – jegyzi meg Horváth – azt állítani, hogy míg a teljes elválasztás meg nem történik, az egyház mint a polgároknak a státusban létező társulata, külszerkezetére, kormányára, ellátására és egyéb lényegtelen és változékony viszonyaira nézve is független a státushatalomtól.”⁸⁷ Ezek a sorok nem mondanak mást, mint hogy a korabeli helyzetben az államnak joga és kötelessége az egyházi méltóságok kinevezésére, a szükséges egyházi költségek finanszírozására és bizonyos egyházi szervezeti kérdésekre befolyást gyakorolni. A hívek többségének igénye és a politikai rendszer demokratikus átalakulása egyaránt indokolja, sőt megköveteli az egyházon belüli átalakulást is. A demokratikus állam „nem tűrhette”⁸⁸, hogy polgárainak egy jelentős hányada egy olyan társaság (a katolikus egyház) tagja is legyen, melynek hierarchikus szerkezete és tekintélyelvű kormányzati módja „az abszolutizmus legélesebb elveire, pusztá önkényre van alapítva”.⁸⁹ Az egyház belső struktúrájának megváltoztatására vonatkozó „demokratizálási” szándék mellett szól egy a liberális katolikusok által gyakran emlegetett érv is: az, hogy ez a gyakorlat működött az ősegyházban is. Mikor azonban a kereszténység államvallás lett, az uralkodói és papi önkény az eredeti formákat eltörölte.

Az egyházon belüli demokratizálás állami elősegítéséhez Horváth szerint – hasonlóan a radikális lelkészek törekvéseihez – szorosan kapcsolódott az alsópapság jobb anyagi ellátásának biztosítása. A nyilvánvaló ellentmondás lefestésekor azt olvashatjuk, hogy a főpapok szinte „fejedelmi”⁹⁰ javaival szemben a munkás papság nyomorgott, ami pedig nemegyszer oda vezetett, hogy a „lelkészi kötelességeinek, sőt erkölcsiségének rovására merült az élelem szerzés gondjaiba”.⁹¹ Kijelentése alátámasztására a szerző számszerű adatokkal is szolgál: a plébánosi jövedelmek nem érték el az évi kétszáz forintot, míg a kápláni bevételek 24 és 40 forint közt mozogtak, ugyancsak 365 napra. Ehhez társult még a káplánok személyi kiszolgáltatottsága a plébánosokkal szemben, hisz mindennemű ellátásukat tőlük kapták, és így nemritkán ki voltak téve önkényeskedéseiknek.

A korábbi állapotoknak, a korabeli reformigények fő irányainak és az állami ráhatás szükségességének bemutatása után Horváth Mihály saját reformelképzelését ismerteti: elsődleges feladatát (mint kinevezett püspök, és mint a Szemere-

86 *Uo.*

87 *Uo.*

88 *Uo.* 127.

89 *Uo.*

90 *Uo.* 128.

91 *Uo.*

kormány kultuszminisztere) abban látta, hogy egy az egész országra kiterjedő egyházi közgyűlést hívjon össze 1849. augusztus 20-ra.⁹²

Felhívása elején azt az 1848 tavaszán is gyakran megfogalmazott katolikus álláspontot idézi, hogy „míg más hitfelekezetek – értsd: a protestánsok – hosszas küzdelmeik gyümölcseül végre szerencsések voltak vallásukat a minden szabadságot elnyelő királyi kormány túlterjeszkedő befolyása alól felszabadítani, s egyházi ügyeikben önkormányzólag intézkedni: a kath. egyház mind végiglen olly súlyos gyámság alá volt helyezve”.⁹³ Miután a politikai átalakulás eredményeként a világi hatalom és a társadalom új „democratiai alapot s formákat nyert”,⁹⁴ az egyház belső és külső viszonyai sem maradhatnak érintetlenül: a katolikus egyháznak is vissza kell nyernie az állammal szembeni önállóságát és önkormányzati jogát, utóbbit a kor igényeinek figyelembevételével.

E cél érdekében – fogalmazott a kultuszminiszter – „az ország kormánya illetetlenül fenn akarja s fogja tartani minden, tehát a kath. vallásnak is az utolsó pozsonyi országgyűlésen – a vallási egyenlőségről szóló 1848/XX. tc-ben – biztosított szabadságát”,⁹⁵ és jogaikat további törvényekben is biztosítani akarja. Az állam egyedüli feladatának csak azt tekinti, hogy az egyháznak „a szabadság alapján történendő újjászületésére, s mind az álladalom iránti viszonyainak, mind belkormány szabályozására módot és alkalmat nyújtson”.⁹⁶ A felhívás eredeti fogalmazványában ezt a mondatot követően az a kitétel szerepel, hogy a kormányzat „egyedül a felügyeleti jogot”⁹⁷ tartja fenn magának. Utóbb ehelyett az államnak azt a kötelezettségét hangsúlyozza, hogy az állam-egyház viszony törvényes kereteit kell rendeznie, később pedig fenntartania. Ez egyfajta finomításra, sőt bizonyos kompromisszumra való törekvésre mutat. Ahogy az is, hogy az állam-egyház viszonyt nem azonnali, direkt konfrontációs jelleggel kívánta átalakítani, mellyel egyúttal az egyházi közvélemény minél szélesebb rétegeit akarta megnyugtani, illetve bevonni a fokozatos reformfolyamatba.

Június 15-én kelt felhívását Horváth végül június 30-án visszavonta, a gyűlés megtartását pedig a szabadságharc bukása tette végképp lehetetlenné. Magán a tanácskozáson kívánta volna tárgyalni az általa szükségesnek ítélt autonómiaszervezet létrehozását. A közgyűlésen az összes magyar katolikus képviselőjében

92 Lásd: SARNYAI Csaba Máté: Horváth Mihály kultuszminiszter felhívása az 1849. augusztus 20-án tartandó katolikus autonómia kongresszus megtartására. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1997/1–2. szám. Itt a forrást a *Közlöny* 1849/135. szám (június 19.) alapján közöltük. A felhívás első fogalmazványát közli: FAZEKAS Csaba: Még egyszer Horváth Mihály autonómia-kongresszussal kapcsolatos felhívásáról (1849). *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum*, 1999/3–4. szám. 271–275.

93 HORVÁTH: *A magyarországi függetlenségi háború...*, i.m. 123.

94 *Uo.* 127.

95 *Uo.*

96 *Uo.* 129–130.

97 *Uo.*

1/3-2/3 arányban jelentek volna meg az egyházi és a világi választott küldöttek; a klerikusok közül a püspökök és a szerzetesrendek vezetői személyesen, valamint a káptalanok egy-egy képviselővel, hozzájuk társultak volna az alsópapság küldöttei egyházmegyénként, illetve a világiak közül – az általános választójog alapján egyházkerületenként részt vevő – egy-egy reprezentáns.

Az így létrejövő gyűlésnek az egyház kormányzati ügyeiben döntő súlyú szava lett volna. Az adott pillanatban ez elsősorban az alsópapság anyagi helyzetének és a népiskolák költségeinek, illetve az egyház kárpótlásának rendezését jelentette. Mindezek szoros összefüggésben álltak az egyházi vagyontulajdonlásának és kezelésének ügyével. Ez utóbbira vonatkozólag ezt olvashatjuk: „[a] kormány kész volt az egyházi alapítványos javakat a gyűlés rendelkezése alá bocsátani oly végre, hogy azok minden egyéb, a püspökök káptalanok szerzetek által bírt javakkal tömegesítettven (összevonva) egy a közgyűléstől választandó középonti hivatal által igazgatassanak.”⁹⁸ Az összevont egyházi és alapítványi javak hozadékaiból kívánta finanszírozni mind az egyházi, mind az oktatási – pontosabban népnevelési – költségeket. Annak megállapítását, hogy ezeket a jövedelmeket milyen arányban kell elosztani a két fő feladat között, szintén a közgyűlésre bízta.

Az összehívandó közgyűlés – legalábbis közvetetten – az egyház külső ügyeinek rendezése mellett a belső reformokra is kívánt hatni. Ennek módja az lett volna, hogy az egyház szervezetének, működésének, fegyelmének, és általában véve belső szerkezetének átalakítása kapcsán javaslatokat tesz a tisztán egyházi nemzeti zsinat számára, amely ezeket köteles lett volna figyelembe venni. A szerző konkrét példát is említ, amikor azt javasolja, hogy a cölibátust és a szerzetességet töröljék el, mint a korszellemmel szemben álló – és általa az egyházi bajok fő forrásának titulált – két intézményt. E két javaslat keresztülvitele tehát azonnal követte volna az alsópapság anyagi ellátásának és az oktatás helyzetének javítását, ugyanakkor ezek a témák legkésőbb a következő évben esedékes újabb tanácskozáson szóba kerültek volna. Az évenként tartandó katolikus egyházi gyűléseket Horváth az egyházon belül szükséges átalakulás bölcsőjének tekintette, és afelől sem hagyott kétséget, hogy az új polgári berendezkedés által igényelt egyházi „újjászületés” megvalósítása felé ezeken a tanácskozásokon, a képviselőknek a „minisztériumtól nyerendő útmutatás nyomán”⁹⁹ kell haladniuk.

98 Uo. 129.

99 Uo.

LONOVICS JÓZSEF (Miskolc, 1793. január 31. – Pest, 1867. március 13.): 1834-től csanádi püspök, 1848. június 25-től 1849. december 24-ig kinevezett egri érsek, ekkor a csanádi püspöki székről is lemond. 1866 és 1867 között kalocsai érsek.

Forrás: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*.

<https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: *Wikipédia*. [https://hu.wikipedia.org/wiki/Lonovics_J%C3%B3zsef_\(%C3%A9rsek\)#/media/F%C3%A1jl:Lonovics_J%C3%B3zsef_VU.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Lonovics_J%C3%B3zsef_(%C3%A9rsek)#/media/F%C3%A1jl:Lonovics_J%C3%B3zsef_VU.jpg) (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

HORVÁTH MIHÁLY (Szentés, 1809. október 20. – Karlsbad, 1878. augusztus 19.): 1848. június 25-től kinevezett csanádi püspök. 1849. május 2-től a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere. A szabadságharc bukása után külföldre menekül, püspöki címétől megfosztják, elhagyja az egyházi pályát. 1851-ben távollétében felakasztják. 1866-ban hazatér, majd 1874-es haláláig történészként működik.

Forrás: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*.

<https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <http://mek.oszk.hu/01900/01903/html/index1973.html> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

SCITOVSZKY JÁNOS (Béla, 1785. november 1. – Esztergom, 1866. október 19.): 1827 és 1836 között rosznyói, 1836-tól 1849. július 21-ig pécsi püspök, onnantól 1866-ig esztergomi érsek.

A kép forrása: *Wikipédia*. [https://hu.wikipedia.org/wiki/Scitovszky_J%C3%A1nos#/media/F%C3%A1jl:Scitovszky_J%C3%A1nos_b%C3%ADboros_\(Schrecker_Ign%C3%A1c,_1865\).jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Scitovszky_J%C3%A1nos#/media/F%C3%A1jl:Scitovszky_J%C3%A1nos_b%C3%ADboros_(Schrecker_Ign%C3%A1c,_1865).jpg)

DANIELIK JÁNOS (Murány, 1817. május 20. – Eger, 1888. január 23.): bölcsészdoktor, pristinai püspök és egri kanonok, sajszentpéteri címzetes prépost, a pápa titkos kamarása, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. 1848 júliusától a *Religio és Nevelés* című lap szerkesztője, 1849-ben pedig tulajdonosa lett, melyet *Religio* címmel lojális szellemben irányított.

Forrás: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*.

<https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <https://mek.oszk.hu/11200/11200/html/> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

3. AZ I. KATOLIKUS AUTONÓMIAKONGRESSZUS ELŐKÉSZÍTÉSE (1867–1869)

3.1. Eötvös József katolikus autonómiakoncepciója 1867-ben

A katolikus egyház helyzetét Magyarországon Eötvös József nem tartotta ki-elégítőnek. Szavai szerint ez épp amiatt különösen aggasztó, mert a hívek számát, vagyonának nagyságát és politikai befolyásának mértékét tekintve ez a legnagyobb felekezet.¹⁰⁰

Az oktatásért felelős miniszter szerint a lemaradás különösen jelentős a népoktatás terén azokban az intézményekben, amelyek a katolikus egyház irányítása alatt állnak, úgy szemléleti, mint tárgyi feltételek tekintetében, még annak ellenére is, hogy az e célra fordítható katolikus alapok sokkal nagyobbak, mint bármely más egyház hasonló rendeltetésű forrásai. Emellett Eötvös fontosnak tartja megemlíteni, hogy a vallási közömbösség a katolikusok között általánosnak mondható. Mindezek közös okát abban látja, hogy a világi híveknek semmilyen befolyásuk nincs az egyház belső működésére. A kiegyezéssel ismét beköszöntő nagyobb mértékű polgári és politikai szabadság véleménye szerint csak akkor válhat a katolikus egyház számára is gyümölcsözővé, ha az nem a klérusnak adott kiváltság csupán, hanem az ország minden katolikus polgárának közös joga lenne.

Mivel úgy látta, hogy az új viszonyok között az előbb említett körülmények veszélyeztették a honi katolikus egyház helyzetét, Simor János prímáshoz fordult, és arra szólította fel, hogy püspöktársaival közösen – a politikai körökkel egyeztetve – megoldást dolgozzon ki a magyar egyház belső viszonyainak átalakítására. Ennek bizonyos irányaira javaslatot is tett: elgondolásának kiindulópontja egy világos hatáskörökkel rendelkező autonómiaszervezet létrehozása, ugyanis szavai szerint „ezen autonómiának mértéke az egyháznak szabadsága, mely a vallásos szellem kifejlesztésének feltétele”.¹⁰¹ Véleménye szerint az autonómia léte attól a befolyástól függ, amelyet az egyház „fontosabb érdekeinek

100 Vö. *Religio*, 1867. szeptember 14.

101 *Uo.*

igazgatására”¹⁰² érdemben enged híveinek. Másrészt utalt arra is, hogy ez teheti lehetővé azoknak az erőknél a lecsendesítését, amelyek amellel érvelnek, hogy az új viszonyok között az államnak erőteljesen kell érvényesítenie a kor uralkodó eszméit a hazai egyház működésében. Nézete szerint a világiak meghatározó befolyása nélkülözhetetlen az egyházi vagyoni kezelésében és a népoktatásban, nem terjedhet ki azonban a tisztán egyházi dolgokra. Ez utóbbiak közé sorolja a dogmákat és az egyházfegyelem kérdését. Végül azon meggyőződésének ad hangot, hogy az általa felvetett befolyási igényt a legelkötelezettebb katolikusok többsége és az alsóklérus nagy része is óhajtja, sőt követeli, így annak megvalósítása halaszthatatlanná vált.

3.2. A püspöki kar reakciója Eötvös javaslatára (1867–1868)

Simor János primás válaszában¹⁰³ visszautasítja Eötvös kritikáját. Tévesnek nevezi azt a felvetést, hogy Magyarországon a katolikus egyház meglévő gondjai a világi katolikusok egyházi befolyásának addigi mellőzésére lennének visszavezethetők, és azok bármilyen okból a felsőklérusnak lennének felróhatók. A hitbéli közömbösséget például szerinte döntően a katolikus egyházzal szemben támadólag fellépő sajtó gerjeszti azzal, hogy az egyházat a haladás ellenségeként tünteti fel. A levél jól példázza az autonómia egyházas megközelítésének érvelési módját: az állam és az egyház szoros kapcsolata az egyház számára nem jelent többé mást, mint az állam gyámságát. A bajok oka az, hogy addig az állam az egyház, a község és a népiskola közti viszonyt az egyháztól függetlenül rendezte. A primás igaztalan vádaskodásnak titulálja azt, hogy a katolikus papság a népoktatást kizárólag a saját kezében tartotta, és annak működtetéséből kizárta volna a szülőket és más világi katolikusokat. Az egyházi vagyoni, illetve az iskolai és hitéleti alapítványok kezelése kapcsán felmerült, felelősségvállalásra vonatkozó kritikát arra hivatkozva utasítja el, hogy az uralkodó apostoli joga nevében ezeket a javakat is a királyi kormányzások kezelték. Az érsek nézete szerint az egyházi vezetés csak egy olyan autonómiaszervezetet tud támogatni, amelynek kompetenciája, szervezeti és működési rendje megfelel a katolikus egyház hierarchikus szerkezetének, és azzal az elsődleges céllal jön létre, hogy át-, illetve visszavegye az állam által eddig gyakorolt jogköröket.

Az érvelés lényegét összegezve azt mondhatjuk, hogy az egyház valójában már régóta törekedett arra, amire éppen kényszeríteni próbálták: függetlenné az állam befolyásától, hogy „önmaga lehessen”¹⁰⁴, még hozzá anélkül, hogy a hívek az egyház életére való befolyása jelentősen növekedne, hiszen az korábban

102 *Uo.*

103 *Religio*, 1867. szeptember 21.

104 *Uo.*

is megfelelő mértékű volt. Jól kivehető tehát, hogy a klérus konzervatív része elsődlegesen jogbiztosítási céllal kívánta az önkormányzatot.

Az Eötvöstől jött sugalmazásra a gyakorlatban is reagált a püspöki kar: 1867. november 7-én vitatta meg Simor primás autonómiára vonatkozó előterjesztését, és a vita során Haynald Lajos kalocsai érsek kifejezetten Eötvösre hivatkozott (ami szintén segít a miniszter elképzeléseinek jobb megismerésében). Szavainak lényege az, hogy politikai és egyházi téren egyaránt reformokra van szükség. Eötvösre utalva – mintegy megelőlegezve a szubszidiaritás elvét – Haynald arra hívja fel a figyelmet, hogy a polgári és egyházi életben egyaránt a megfelelő szinteken kell döntéseket hozni, azaz „a község dolgaiban a község, a megyeiekben a megye, az országos ügyekben az ország határozzon”,¹⁰⁵ akárcsak a különböző szintű egyháztanácsok esetében. Így került bele a szervezeti szintek közé – utólag, Eötvös javaslatára – az espereskerületi tanács és az országos főegyháztanácsban a klerikus és világi képviselők feles arányszámnak 1/3-2/3-ra való átváltoztatása. Számokban kifejezve: a 267 tagból álló főegyháztanácsban 82 egyházi és 185 világi főtanácsos lett volna.

A következő lépésben a püspöki kar 1867. december 8-án tervet dolgozott ki a katolikus autonómia szervezéséről. Eszerint a klerikusokból és világiakból álló „vegyes tanácskozás” célja a templomi alapítványoknak, az egyházi iskolák vagyonszerveinek és tanügyi kérdéseknek a felügyelete, kezelése és ellenőrzése. Az autonómiaszervezet felépítése elgondolásuk szerint háromszintű (egyházközségi tanács, egyházmegyei tanács, országos főegyháztanács), a valódi befolyás pedig egy végrehajtó funkcióval rendelkező állandó bizottság, az igazgatótanács kezében van. Az egyes egyháztanácsok tagjainak egy részét választanák, míg a másik része hivatalánál fogva kerülne be. A hívek csak az egyházközségi tanács tagjaira voksolnának közvetlenül, de a plébános eleve tagja lenne a testületnek. A legalsó szintű grémium tagjai választanák az espereskerületi képviselőket, ők pedig az egyházmegyei tanács tagjait, ők pedig a főegyháztanácsét. A többszörös választási rendszerrel akarta a püspöki kar távol tartani a világiakat a valódi befolyástól. Az 1848-as püspöki autonómiakonceptiótól eltérően – ahol a világiak kétharmados többségben lettek volna az egyes testületekben – ez a javaslat 50-50%-ot tartalmaz, ami jelentős visszalépés.

A tervezetet a püspöki kar több katolikus politikussal is véleményeztette. Eötvös 1868. január 12-i, Haynaldnak írt levelében fejti ki ezzel kapcsolatos álláspontját. Soraiból világosan kiolvasható, hogy a katolikus autonómia létrehozását minden másnál fontosabbnak tartja saját egyháza szempontjából: „[a] katolicizmus ezentúl csak a szabadságban találhatja támaszát, csak belső szervezetében keresheti azon eszközt, mellyel minden megtámadásoknak ellentáll, s teljes meg-

105 A Haynald Lajos kalocsai érsekre vonatkozó részekben több ponton támaszkodtunk Lakatos Andor Haynald Lajos munkásságát tárgyaló doktori értekezésére. Ezúton is köszönettel tartozunk, hogy rendelkezésünkre bocsátotta a kéziratot. A jegyzőkönyvet idézi: Török: *i.m.* 345.

győződés, hogy kik az egyház érdekét Ausztriában helyesen fogják fel, inkább oly szervezés mentül előbbi s mentül tökéletesebb keresztülvitelét fogják maguknak kitűzni célul.”¹⁰⁶ Majd egyértelműen megfogalmazza, hogy milyen fontosnak tartja Haynald közvetítő szerepét az autonómia általa is támogatott formájának létrehozásában: „erős meggyőződés, miként Excellenciád van hivatva ma, hogy e nagy eszmének hazánkban s a birodalomban megalapítója legyen.”¹⁰⁷

Tíz nappal későbbi válaszában a kalocsai érsek érzi, hogy sürgető a feladat, mert (főként) az alsópapság már meglehetősen türelmetlen. Mintegy reflektálva Eötvösnek az ő szerepét kiemelő szavaira az autonómia létrehozása kapcsán, úgy véli, hogy a kultuszminiszter személyes jelenléte nélkülözhetetlen a szervezet valóban korszerű formában történő létrehozásához, nehogy egy újabb valódi súly és hatáskör nélküli, kizárólag felülről, klerikusok által irányított intézmény alakuljon. Haynald szavai akár Eötvös vonatkozó gondolatainak kifejezései is lehetnének: „[v]alamint az egyház a szabadságnak alapjait rakta le egykor, úgy most a szabadság fog szolgálni az egyház épületének alapjául, s ezen alap erősebb lehet annál, melyet egyházunk egyes fejedelmek s miniszterek kegyében keresett.”¹⁰⁸ Jól tükrözi saját véleményét a püspöki kar által kidolgozott tervezetről és Eötvös befolyásának súlyáról, amikor így fogalmaz: „[m]ost igen károsnak tartanám, ha a püspöki kar oly indítvánnyal lépne fel, mely nagy oppozícióra találna, vagy már az első generális gyűlésnél módosíthatnák, s ha Excellenciád nincs jelen, félek, ily operátum kerülne a világ elébe.”¹⁰⁹ Ennek érdekében kész átdolgozni a tervezetet oly módon, hogy az széles támogatást kaphasson, többek közt az autonómia liberális megfogalmazásának másik kulcsfiguráját, egyben a kor politikai életének emblematikus alakját, Deák Ferencét.¹¹⁰

Az éppen betegeskedő miniszter egy héttel későbbi válasza jól mutatja, hogy mennyire fontos számára a katolikus autonómia mielőbbi létrehozása. A Bécsben tartózkodó Haynaldal való találkozás legfőbb céljai között említi az autonómia és a népiskolai törvénytervezet előmozdítását, „melyekhez több bizodalom van, s melyeket a nemzet jövőjére nézve fontosabbnak tartok minden tisztán politikai vitatkozásunknál”.¹¹¹ A személyes hangú levél végén egy igen kifejező allegorikus párhuzamot (és egyben figyelmeztetést) lát az érsekkel közös reformtörekvéseik sorsa és az épp ekkor épülő Szent István-bazilika (ekkor még Lipót-templom) kupolájának beomlása közt: „[h]a tehát a templomot törekvéseink jelképeként fogadom is el, abban, mi történt, nem fenyegető előjelt, hanem inkább komoly intést látok, mely azon feltételekre emlékeztet, melyektől öszves

106 Eötvös József: *Levelek*. szerk. OLVÁNYI Ambrus. Budapest, Magyar Helikon, 1976. 476–478.

107 *Uo.* 520–521.

108 *Uo.*

109 *Uo.*

110 *Uo.* 522–524.

111 *Uo.* 526–529.

törekvéseink sikere függ, mely arra tanít, hogy mennél magasabbra akarjuk emelni egyházunkat, annál mélyebbre rakjuk le alapjait.”¹¹²

A fent vázoltak szerint módosított püspöki tervezetet Simor János prímás a pesti központi szemináriumban 1868. október 1-én megrendezett tanácskozás elé terjesztette. Erre a katolikus főrendek közül nyolcvankettőt hívtak meg. Jól mutatja az autonómia kérdés összetettségét, hogy még a kitűzött esemény előtti sajtóviták mentén felmerült annak lehetősége is, hogy a klerikusok és a világiak között olyan erőteljes konfliktus lehet, ami ellehetetlenítheti az együttműködést. Ezért a püspöki kar berkeiben az is felvetődött, hogy a tanácskozás egyetlen témája az esetleges állami kézbe vétel által fenyegetni vélt egyházi javak kezelését végző szervezet hatásköre és működése legyen. Távol tartva így alapvető egyházszervezeti, egyházfegyelmi vagy teológiai kérdéseket. Haynald Lajos azt javasolta, hogy konfliktus esetén kerüljék a vitát, inkább a kivárás taktikáját válasszák.¹¹³ A püspöki kar a várható feszültségek ellenére a vegyes bizottság mellett döntött.

3.3. Deák Ferenc nézetei a katolikus autonómia ügyében

Deák Ferenc először az említett 1868. október 1-i eseményen szólt hozzá a katolikus autonómia kérdéséhez. A korábbi államegyházi státusból fakadó túlhatalom igényét tagadva, világos, liberális elvi alapokon mondja ki az autonómiaigény jogosságát a hazai katolikusság összességének nevében: „[m]i, hazánk római katolikus vallású polgárai, egyháziak úgy, mint világiak, nem akarhatjuk, hogy egyházunk más egyházak felett hatalmat gyakoroljon; mi másokat elnyomni nem akarunk, nem akarjuk, hogy az állam minket más egyházak fölé emeljen.”¹¹⁴ Ugyanakkor az sem fogadható el a számára, hogy az állam gyámkodjék a katolikus egyház felett, ezzel meggátolva az egyház tagjait abban, hogy – mint legilletékesebbek – ezeket az ügyeket szabadon, maguk intézzék. Álláspontja szerint az állam feladata csupán a többi felekezettel azonos mértékű jogi védelem biztosítása. A polgári állam és a katolikus önkormányzat viszonya Deák szerint két alappilléren nyugszik: az egyház tagjai tiszteletben tartják az állam törvényes hatalmát, „de egyházunk ügyeinek szervezésére és vezetésére nézve szabadságot s egyenjogúságot kívánunk s független önállást”.¹¹⁵ Később pedig azt is kimondja, hogy az autonómia létrehozása és tartalommal való megtöltése nem csupán az egyháziak és egyes kiválasztott világi körök kompetenciája, hanem az egyházhoz tartozó minden emberé: „[a] katolikus autonómia az egész katolikus egyházat

112 *Uo.*

113 TÖRÖK: *i.m.* 358.

114 KÓNYI Manó: *Deák Ferenc beszédei*. 6. köt. (1868–1873). Budapest, Franklin-Társulat, 1903. 224.

115 *Uo.*

illeti. A római katolikus egyház pedig a római katolikus vallást követő egyháziak és világiak összessége. Ezen összességnek van joga az autonómiát megállapítani, s annak jogait gyakorolni, s mivel ezt egész összességében nem teljesítheti, képviselőt által kell gyakorolnia.”¹¹⁶

A fenti egyházfelfogásból fakadóan (lévén a katolikus egyház tagjai többségben világiak) az összes egyházat illető ügyek intézésében – kivéve a dogmákat, az isteni szolgálatot, az egyházfegyelmet és a papnevelést – a világiaknak kell, hogy többségi képviselőjük legyen, ahogy ezt az (átalakított) püspök kari javaslat is mutatja. E gondolatmenet logikailag konzekvens lépése az a megállapítás, hogy a jelen előkészítő tanácskozásra meghívottak véleményt ugyan mondhatnak a püspökkari tervezetről, de nincsenek feljogosítva arra, hogy magukat az egész magyar katolikus egyház összes világi tagjainak legitim képviselőiként aposztrofálják, és a hívek összességének nevében foglaljanak állást. Egy ilyen lépés ugyanis azt a jogos vádat hozhatja magával, hogy az autonómiát nem a római katolikus egyház egésze hozta létre, mivel ezen a tanácskozáson nem annak szabadon választott képviselői vesznek részt. Márpedig „Isten oltalmazzon attól, hogy a katolikus egyház világi és egyházi tagjai között e fontos és szükséges tárgyban szakadás támadjon; veszélyes volna ez mind az egyházra, mind a hazára nézve”.¹¹⁷ Éppen ezért már az első lépéseket is nagy körültekintéssel kell megtenni, hogy e bizalmatlanság elkerülhető legyen, mert „[k]orunknak, fájdalom, sajtósárgos szomorú jellege a gyanakodás és gyanúsítás, és ez hazánkban is gyakran előfordul”.¹¹⁸

Mindezeket figyelembe véve Deák azt javasolta, hogy a püspöki kar a jelen tanácskozáson elhangzó véleményeket felhasználva egyelőre csak egy előkészítő kongresszus választási szabályzatát dolgozza ki. Ezen a kongresszuson már legitim módon tudnának megalkotni olyan választási szabályokat, amelyek alapján megtörténhet a tényleges autonómiakongresszus összehívása. Ezen a kongresszuson végül megfogalmazhatnák a katolikus autonómiaszervezet hatáskörét, valamint szervezeti és működési szabályait. A többségi legitimitáció ilyen teljességre törekvő betartatása sokak számára nehézkesnek tűnt. Közéjük tartozott Eötvös is, aki ezt a hosszadalmas jogi tortúrát a túlzott aggályoskodás gyümölcének titulálta.¹¹⁹ Ő ugyanis úgy vélte, hogy a katolikus autonómia a püspöki kar javaslata alapján, a katolikus országgyűlési képviselők véleményének figyelembevételével, jóval gyorsabban is keresztülvihető. A Deák-féle elgondolás a választás többszöri kiírásával, a kiszámíthatatlan kimenetelű ülésezgetésekkel alkalmas ad a „pártoskodásra”, a klerikus-világi ellentétek fölerősödésére. Deák tekintélyét jól

116 *Uo.* 225.

117 *Uo.*

118 *Uo.*

119 CONCHA: *i.m.* 239.

mutatja, hogy még az illetékes miniszter véleménye ellenében is az ő javaslatát fogadta el a tanácskozás.

A Deák által javasoltak értelmében a püspöki kar ki is dolgozta a katolikus autonómiát előkészítő gyűlés tagjainak megválasztására vonatkozó szabályokat, melyeket Ferenc József 1869. január 28-án erősített meg. A dokumentumot egészen április 2-ig nem hozták nyilvánosságra. A késlekedés fő okaként Török Jenő a püspöki kar és a Deák-párt együttműködését említi. Mivel a kormánypárt épp képviselő-választások előtt állt, nem állt érdekében, hogy a szabályzat a voksolást megelőzően publicitást kapjon. Várható volt ugyanis, hogy az megosztaná a közvéleményt, és a párton belüli mérsékelt liberálisokat szembeállítaná a radikálisokkal.¹²⁰

A nevezett szabályzat alapján megválasztott képviselők 1869. június 24-én ültek össze a katolikus autonómiát előkészítő kongresszusra. Mint már a korabeli politikai életben, úgy ezen az eseményen is jelen volt a szabadelvű radikális ellenzék. Azért látszik szükségesnek kiemelni néhány kulcsgondolatukat, hogy kirajzolódhasson a különbség az egyes irányzatok között. Különösen fontos ezt látni a Deák által vezetett mérsékelt liberálisok álláspontjával összevetve. A radikálisok nézőpontjának bemutatásához egyik vezérszónokukat, a fehérvári egyházmegye papi küldöttét, Kuti Mártont idézzük: „[n]e takargassuk a bajt, szóljunk nyíltan, valljuk be, mit az egész világ tud, hogy az összes kat. világ két nagy pártra: a modern állammal megalkudni kész szabadelvű pártra, és a legjózanabb szabadelvűséget is állandóan perhoreszkáló ultramontán pártra oszlik. [...] Én azon meggyőződésben vagyok, hogy Magyarország katolikus lakossága képviselőinek e gyülekezete [...] habozás nélkül a szabadelvű katolikusok álláspontjára fog helyezkedni.”¹²¹ A bizottsági javaslattal kapcsolatban Kuti a következőképpen fogalmazott: „[...] a javaslatot általánosságban elfogadom, és pedig elfogadom az abban foglalt szabadelvű eszmék miatt. Elfogadom, mert a világi közönségnek az egyházi külviszonyok intézésére az őket megillető jogokat megadja [...], de csak azon édes reményben fogadom el, hogy a mélyen tisztelt gyűlés szabadelvűsége, hazafisága és igaz, tiszta vallásossága a munkálat azon pontjait, melyeket nem tart célszerűeknek, nem tart helyeseknek, jobbakkal és tökéletesebbekkel fogja felcserélni, és ezáltal a munkálatot az alkotmányosság és szabadelvűség azon nivójára emeli fel, melyen kell, hogy e munkálat álljon.”¹²² A szónok az elkészült tervezet pozitívumaként egyébként a választókerületek kialakítását, a közvetlen választási eljárást, illetve az egyházi küldöttek választása során előírt titkos szavazást említette.

120 TÖRÖK: *i.m.* 155–157.

121 GÜNTHER Antal (szerk.): *A Magyarországi Kath. Autonómiai Előkészítő Gyűlés Naplója.* Pest, 1870. 22.

122 *Uo.* 25.

Az adott esemény és az egész folyamat egyik kulcsfigurája Deák Ferenc volt, a mérsékelt liberális módosításokat követelők vezéralakja, így ezen irány bemutatásakor őt hívjuk segítségül.

Már a gyűlés megalakulása körül vita támadt, Simor János hercegprímás ugyanis azt ajánlotta, hogy bizottság alakuljon a küldöttek megbízóleveleinek megvizsgálására, és megnevezte azokat, akiket e bizottság tagjainak javasol.

Deák hozzászólásában¹²³ megállapítja: a gyűlés első feladata, hogy magát megalakítsa. Ehhez pontosan tudni kell a képviselők számát, ám vannak olyanok is, akiket két helyen választottak meg, anélkül, hogy tudni lehetne, melyik választást fogadták el. Az első teendők közé tartozik tehát egy alelnök és két jegyző választása is. Ha azonban nem tudható, hogy kik közül történhet a választás, akkor azt nem lehet tisztességes módon lebonyolítani. Éppen ezért a következő lépéseket javasolja: először is meg kell bízni egy mandátumvizsgáló bizottságot, majd amikor a küldöttek száma már pontosan ismert, akkor azok, akik mandátummal rendelkeznek, válasszanak alelnököt (hisz az elnök hivatalból a hercegprímás) és jegyzőket. Ezt követően egy újabb bizottságot válasszanak, amely rövid idő alatt kidolgozza az előkészítő gyűlés működési szabályait. Az érdemi munka pedig csak ennek elfogadását követően kezdődhet. Ahogy Deák fogalmaz: „[h]a konferenciát méltóztatnak kívánni, azt tarthatunk (e nélkül is); de konferencia minden pozitív tárgy és irány nélkül nem egyéb, mint barátságos beszélgetés majd minden eredmény nélkül; és alig tudom, hogy hol találunk rá tárgyat, míg az adatok, melyekből kiindulunk, nincsenek kezünkben.”¹²⁴

Deák szerint egyébként az előkészítő konferencia feladata nem könnyű, de világos: szabályokat kell kidolgoznia az összehívandó autonómiakongresszus képviselőinek megválasztására vonatkozóan. Azt a felvetést, hogy a jelen előkészítő gyűlés képviselőinek megválasztását lehetővé tevő korábbi szabályzat miért nem megfelelő e célra, egy szegedi példával illusztrálja: a már meglévő szabályzatban a választásoknál minden plébániának egy szavazata volt, ez pedig nem egészen igazságos, hiszen van olyan plébánia, amelyhez alig ezer lélek tartozik, míg például Szegeden van olyan, ahol 30.000.¹²⁵

A végül kidolgozott választási szabályzatra vonatkozóan Deák több megjegyzést is tett. Elsőként említhetjük az egyik legtöbbet vitatott kérdést, a káptalanok választás nélküli, automatikus képviseletét az autonómiaszervező kongresszuson.¹²⁶ Voltak, akik tagadták, hogy az előkészítő gyűlésnek jogában állna olyan

123 KÓNYI: *i.m.* 228.

124 *Uo.* 230.

125 *Uo.* 229.

126 A katolikus autonómiát előkészítő gyűlés 1869. október 8-án tartott VI. ülésének napirendjén volt „a magyarországi katolikus egyház autonómiáját szervező gyűlés tagjainak választási módzata tárgyában” előterjesztett bizottsági javaslat részletes tárgyalása. A 4. § *b)* pontja értelmében „az összes káptalanoknak a négy érseki tartomány szerint saját keblükéből választott egy-egy küldöttje által.” (*Uo.* 232.)

szabályzatot elfogadni, amely az egyházi képviselők megválasztására vonatkozik. Szerintük az egyháziakat illető egyharmadnyi képviselői helyet az egyházi hierarchia szerint osszák föl: a püspökök után következzenek megfelelő arányban a káptalanok, és a káptalanok után az alsópapság.¹²⁷ Palásthy Pál, a *Religio* szerkesztője ehhez azt teszi hozzá, hogy ellenszenv van a világban a káptalanok és a szerzetesrendek ellen, és amennyiben nem az előzőekben levezetett módon juthatnának képviselőkhöz ezek az egyházi tényezők, a jelen gyűlés és a szabályzat egyaránt éppen ezt az ellenszenvet erősítené.¹²⁸

Deák nem kis ironiával állapítja meg: azzal, hogy „kizárjuk a káptalanokat a külön képviseltetésből, fölforgatjuk az egyház szervezetét, túllépünk hatáskörünkön: akkor mi nagyon tévedtünk”,¹²⁹ de e tévedés forrása maga a püspöki kar, hiszen az általa készített választási szabályzatban a káptalanok képviselétéről szó sem volt. „Ha tehát oly nagyon szükséges volna a káptalanok képviseltetése egyházunk szervezeténél fogva, akkor a püspöki kar, mely bizonyosan nagyon jól ismeri a katolika egyház szervezetét, a káptalanok képviseltetéséről azon választási törvényben sem feledkezett volna meg, melynek alapján a legelső választás történt.”¹³⁰

Deák álnaivul tovább fokozza előző szavai ironikus élet akkor, amikor az előbbiekhöz hozzáteszi, hogy ő eddig úgy tudta: a katolikus egyházi hierarchiában vannak a főpapok és az alsópapság, előbbieket személyesen, utóbbiak választott képviselőik által vesznek majd részt az autonómiakongresszuson. Azt azonban addig nem is sejtette, hogy „az egyházban a káptalanok úgyszólván egy középosztályt képeznek, melyet képviselő nélkül hagyni annyit tesz, mint fölforgatni az egyháznak szervezetét. Ezen eszme idegen volt előttem, de vigasztal e tekintetben azon körülmény, hogy nem tud arról semmit azon választási törvény sem, melyet maga a püspöki kar készített”.¹³¹

Arra a reakcióra, hogy a káptalanok választás nélküli részvételének jogalapja éppen maga az autonómia volna, Deák elutasítóan válaszol, hiszen addig a felsőklérus tartotta kézben az egyház ügyeit, az autonómia tehát akkor még nem létezett, és az éppen hogy a választási szabályok alapján összehívandó kongresszus döntése által jöhet csak legitím módon létre.¹³²

Az esetleges félreértések elkerülése végett Deák azt is megjegyzi, hogy a káptalanok tervezett automatikus képvisellete ellen nem a világiak, hanem épp az egyháziak érdekében emel szót. Ha ugyanis eleve négy képviselőt, és így négy szavazatot kapnak a káptalanok, akkor az alsópapság választott képviselőinek száma csökken ennyivel, nem a világiaké. A szavazatok pedig Deák szerint a lel-

127 *Uo.*

128 *Uo.* 233.

129 *Uo.* 235.

130 *Uo.*

131 *Uo.*

132 *Uo.* 236.

kipásztorkodással foglalkozó klerikusokat illetik, és nem a káptalanokat. Egyébként pedig a szóban forgó négy szavazat nem sokat nyom a latba, mivel az egyházi és világi szavazatok aránya ezáltal nem változik.¹³³ Itt említi meg röviden a kegyuraknak és a tanító rendeknek a káptalanokéhoz hasonló külön képviselétével kapcsolatos nézeteit is. Ezek elutasítását sem tartja az egyház szervezeti rendjébe ütközőnek.

Okfejtését e tanácskozás meglévő és lehetséges döntéseinek gyakorlati relevanciája kapcsán igen tanulságos gondolattal zárja: „[n]e higgye különben senki, hogy azon határozat, melyet eshetőleg hozunk, örökös törvény lesz. Az élet és gyakorlat ki fogja mutatni annak hiányait; meglehet, hogy más elemeket fog abba fölvétetni; meglehet, hogy egyes elemeket teljesen ki fog abból szorítani.”¹³⁴ Megjegyzendő, hogy Deák érvei hatástalanok voltak, mert a gyűlés a káptalanok négy képviselői helyének biztosítását helybenhagyta.

A következő kérdéskör, amelyhez Deák hozzászólt, az volt, hogy a káptalani követek választása során a szavazatszámláló bizottságban világiak is részt vegyenek-e.¹³⁵ A konkrét problémát szélesebben értelmezte: álláspontjának lényege, hogy az összehívandó szervezőgyűlés világi tagjainak választásánál csak világiak, az egyháziak választásánál csak egyháziak gyakorolják az ellenőrzést. Hozzászólásában azt mondja, hogy nincs szükség az említett vegyes bizottságokra, mert „az egyháziak választásánál éppen úgy nem szeretném a vegyes bizottságok alkalmazását elvül kimondani, mint nem akarom, hogy a világiak választásánál ott legyen *ex officio* (hivatalból) a plébános vagy más egyházi férfiú”.¹³⁶ Ez persze nem jelenti azt, hogy ellenezné, hogy amennyiben a világiak papokat is beválasztanak az ilyen bizottságokba, akkor azok részt vehessenek bennük. Deák érvei hatottak, mert a világiakból és egyháziakból álló, vegyes szavazatszámláló bizottságok felállítására vonatkozó eredeti javaslat kisebbségben maradt.¹³⁷

133 *Uo.* 237.

134 *Uo.*

135 A katolikus autonómiát előkészítő gyűlés 1869. október 9-én tartott VII. ülésén folytatta „a magyarországi katolikus egyház autonómiáját szervező gyűlés tagjainak választási módozata tárgyában” előterjesztett bizottsági javaslat részletes tárgyalását. A javaslat 5. §-a így szólt: „[a] káptalani képviselő titkos szavazat útján akképpen jön létre, hogy minden egyes káptalanban a tagok szavazatjegyei a káptalani gyűlésben összeszedetvén, arról, ki mennyi szavazatot nyert, jegyzőkönyv vétetik föl, amely a káptalani főnök által a megyéspüspök útján az illető tartományi érsekhez küldetik be, aki egy öt tagból álló vegyes bizottság közbejöttével a szavazatokat összeszámítja, s annak, aki legtöbb szavazatot nyert, a megbízó levelet kiállítja.” (*Uo.* 238.)

136 *Uo.* 238–239.

137 A gyűlés az 5. § vitatott pontját Kuti Márton indítványára a következő szöveggel fogadta el: „[...] az illető tartományi érsekhez küldetik be, aki egy öt tagból álló, az érseki káptalan tagjaiból ugyanazon káptalan által választandó vegyes bizottság közbejöttével a szavazatokat összeszámítja, s annak, aki legtöbb szavazatot nyert, a megbízó levelet kiállítja.” (*Uo.* 240.)

Most lássunk példát arra, amikor Deák javaslatának egyik felét elutasította, míg a másikat támogatta a tanácskozás! Ebben az esetben az volt a vita tárgya, hogy az uralkodó két képviselője révén, míg a kegyurak négy képviselőjük által eleve legyenek-e jelen a katolikus autonómiakongresszuson.¹³⁸ Deák ugyanazon elvi alapon, amelyből eredően elutasítja a káptalanok külön képviselőt az egyháziak között, a kegyurakét is elveti a világiak csoportjában. Még kevésbé látja indokoltnak, hogy a király két képviselőt küldjön, noha Őfelségét mint az ország uralkodóját, minden vallásfelekezet és egyház fölött törvényesen megilleti a legfelsőbb betekintési jog. A tervezett képviselővel „az ő személyét képviselői által pártok közé sorolnánk, melyek minoritásban is maradhatnak”.¹³⁹ A kegyurak is választók és választhatók, és így részt vehetnek a világiak választásában, mint bármelyik másik katolikus hívő. Az elhangzottak értelmében Deák mind a királynak szánt két, mind a kegyuraknak biztosított négy képviselői helyet elutasítja, és az így felszabaduló hat mandátummal a választott világi képviselők számát kívánja növelni. Szavai ebben az esetben részben célt is értek, mivel a gyűlés 34 elutasító szavazattal 32 ellenében elvetette az uralkodó két személy általi képviselőre vonatkozó részt, de a kegyurakat megillető négy képviselői helyet változatlanul meghagyta.

Arra, hogy Deák figyelme a választási szabályokkal kapcsolatban is mindenre kiterjedt, jó példa az a vita, amely arról folyt, hogy a választóság kritériumai közé sorolható-e a „feddhetetlen magaviselet”¹⁴⁰. Deáknak nem a feddhetetlenség eszméje ellen volt kifogása, hisz ez jogos elvárás egy képviselővel szemben. Az azonban a gyakorlatban nehezen dönthető el, és sok viszályra adhat alkalmat, hogy ki számít feddhetetlennek. Az is lehetséges, hogy valaki nem feddhetetlen egyházi értelemben, de világi tekintetben igen, „míg ellenkezőleg az is lehet, hogy a világi hatóság előtt valaki bűnvádi kereset alá is vonatott s egyházi értelemben feddhetetlensége ellen még sem tétethetnék kifogás”.¹⁴¹ Ezen érvek hatására a gyűlés a „feddhetetlen magaviseletű” kitélt törölte a paragrafusból.

A következő, súlyában kiemelkedően fontos kérdés az volt, hogy a választói névjegyzék összeállítása, illetve a választások lebonyolítása és ellenőrzése során a világi tagok esetében legyen vagy ne legyen az egyháziaknak a választási sza-

138 Az 1869. október 9-én tartott ülésen „a magyarországi katolikus egyház autonómiáját szervező gyűlés tagjainak választási módozata tárgyában” előterjesztett bizottsági javaslat 11. § a) pontja értelmében „[a] világiak a szervező gyűlésen képviselteknek: a) a világi katolikus kegyurak részéről választandó négy, s őfelsége által küldendő két képviselő által.” (Uo. 240.)

139 Uo. 241.

140 A gyűlés 1869. október 11-én tartott ülésén tárgyalta az autonómiát szervező gyűlés tagjainak választási módozatáról előterjesztett bizottsági javaslat 18. § 1. pontját, amely így szól: „[v]álasztó minden 24 éves feddhetetlen magaviseletű ker(esztény) katolikus férfiú, aki nem áll valamely bűnvádi kereset, illetőleg fenyíték alatt, vagy nem elmebeteg.” (Uo.)

141 Uo. 242.

bályzatban eleve garantált befolyása.¹⁴² Kuti Márton székesfehérvári plébános kijelentette, hogy ha korábban a káptalani követek választása kapcsán elfogadták, hogy az a világiak közreműködése nélkül történjen, akkor ennek egyenes következményeként a világi hívek szintén szabadon választhassák meg a saját szavazataikat összeszámláló bizottságot. Kézenfekvő, hogy az illetékes lelkész joga összehívni a választói névjegyzéket hitelesítő és a szavazatszámoló bizottság megválasztása céljából a katolikus híveket. Az is adódik, hogy az eseményen ő elnököljön. Miután azonban a bizottságot megválasztották, az ő elnöki szerepe véget ér. Magában az említett bizottságban ő már nem szükségképpen tag, de a szavazók – mint bármely más arra jogosult személyt – természetesen taggá választhatják.¹⁴³

Konek Sándor világi képviselő és kánonjogász ezt a szakaszt az egész bizottsági javaslat kulcsfontosságú elemének nevezte. Igaz, hogy csak egy átmeneti intézkedésről van szó, de éppen ezért a bizottság szükségesnek tartotta¹⁴⁴ a tervezett választások lebonyolítását egyházi szempontból megbízható kézben összefogni. A püspöki kar – Konek szerint – épp azért kezdeményezte az autonómiát, hogy az érdekezésség tudatát erősítse egyháziak és világiak között: „s a bizottság megértvén a püspöki karnak ezen célzatát, mindjárt ott ajánlotta ennek lehetővé tételét, hol arra leginkább szükség van: a legközelebbi választások alkalmával.”¹⁴⁵ Ennek a legjobb eszköze az egyháziak befolyásának megléte a világiak választása körül. Véleménye szerint azok, akik e befolyást ellenzik, a modern liberalizmus egyik „elfajult eszméjét”¹⁴⁶ követik, amely az állam és egyház szétválasztása ürügyén valójában e két tényező olyan szétszakítását célozza, „mely által az egyik lélek nélküli testté, a másik test nélküli lélekké válnék”.¹⁴⁷ Ha majd az összehívandó szervezőgyűlésen sikerül az autonómiát „egészséges (értsd: egyházas) alapokra fektetni, s az érdekközösség iránti érzet évről-évre, napról-napra szilárdulni és erősödni fog, akkor nem lesz szükség arra, hogy a két elem közti lehető közeledés ily eszközök által segítsék elő”.¹⁴⁸

142 A katolikus autonómiát előkészítő gyűlés 1869. október 11-én tartott ülésén folytatta az autonómiát szervező gyűlés tagjai választásának módját tárgyaló bizottsági javaslat vitáját. A 19. § első pontja így szól: „[a] választók összeírását öhercegsége a primás által kitűzött határidőben egy bizottság teljesíti, melynek elnöke a helybeli katolikus lelkész, tagjai a katolikus kegyúr vagy képviselője és ott, ahol választott egyházi tanács létezik, ennek két tagja, ahol az nincsen, a katolikus hitfelekezeti község által előre választandó két katolikus tag.” (Uo.)

143 Uo. 243.

144 „[...] különösen az adott pillanatban, [...] midőn a rideg közönyösség, midőn lelketlen gyanúsítások és a szabadelvűség esküdt ellensége gyanánt híresztelt papság elleni bizalmatlanság nem engedí az önkormányzatnak magasztos eszméjét öntudatos tiszta fogalomra s ehhez méltó kifejezésre juttatni.” (Uo. 243.)

145 Uo. 244.

146 Uo.

147 Uo. 243.

148 Uo. 244.

Deák Ferenc Konek szavai után nem kis indulattal és keserőséggel szólalt fel, és a maga és a hozzá hasonló gondolkodású világi képviselők nevében meglehetősen élesen fogalmazott: „[v]alóban nagyon nehéz e gyülekezetben tanácskozni. Ha nyíltan, szabadon kimondjuk nézetünket: vagy anathemát mondanak reánk, mert benyúlunk az egyház belső szervezetébe s föl akarjuk azt forgatni; vagy személyes térre viszik a kérdést és azt mondják, hogy bizalmatlanságot tanúsítunk a püspöki kar, vagy a plébánosok iránt.”¹⁴⁹ Deák rámutat, hogy ha az egyháziak és a világiak közti bizalom vagy bizalmatlanság lenne a fő kérdés az autonómia létrehozása kapcsán, akkor a világiak tervezett kétharmados többsége a szervező kongresszuson épp a bizalmatlanság kifejeződésének volna tekinthető. Ha ebből indulunk ki – mondja –, praktikusabbnak látszana kimondani, hogy a püspöki kar mindenfajta további választási tortúra és külön szervező kongresszus nélkül emeljen „maga mellé ennyi és ennyi világi férfit, kikben bizalma van, és rendezze az autonómiát”.¹⁵⁰

A képviselő-választás módját illetően Deák a káptalani követek választása kapcsán hangoztatott nézeteihez ragaszkodva kijelenti: „én nagyon természetesnek tartom, hogy midőn a világiak nem avatkoznak be az egyháziak választásába, a világiak választása is az egyháziaknak előre kikötött befolyása nélkül történjék.”¹⁵¹

A Kuti-féle javaslat a kezdeményezést helyi szinten a plébánosra (mint legilletékesebbre) bízva (hiszen nem is lehetne másra bízni), hiszen ő hívja össze a választásra jogosult híveket, „megmagyarázza nekik a választási törvényt, s felszólítja őket, hogy bizottságot válasszanak”.¹⁵² Álláspontja szerint a megválasztandó bizottságnak tagja lehet a plébános is (mint ahogy sok helyen, ahol kivívta a hívek bizalmát, bizonyára meg is választanák). Ha azonban ez a bizalom hiányzik, és a választási szabályok mégis kikényszerítik a plébános bizottsági tagságát (nem hagyva meg a szabad választás lehetőségét), az semmiképpen sem szolgálja a világi és egyházi fél közti megértés és összhang erősödését.

Deák tömören levonta az esemény tanulságait is: a katolikus világiak nagy közömbösséggel és passzivitással viszonyultak hozzá. Ennek véleménye szerint csak az egyik oka volt az, hogy a szavazás tárgyát és tétjét (vagyis magát a katolikus autonómiagyűlést és az autonómiaszervezet létrehozásának célját) az érintettek többsége nem értette. A hívek szavazástól való távolmaradásának másik oka az volt, hogy – mint Deák is idéz egy katolikus világgal folytatott beszélgetésből – „miért menjek oda, hiszen a pap úgyszólván azt küldi, akit akar”.¹⁵³ Épp ezt a sérelmezett eljárást – vagyis a világi hívek valóságos befolyásának hiányát – igazolná és törvényesítené, ha a plébános tagságát, sőt esetlegesen kötelező vezető

149 Uo. 244–245.

150 Uo.

151 Uo. 246.

152 Uo.

153 Uo.

szerepét írják elő az autonómiakongresszusra készülõ választási szabályzatban. Ezzel Deák nem vitatja, hogy a pap – mint a közösség erkölcsi vezetője – befolyással legyen híveire, de fontosnak tartja, hogy ez a befolyás a hívek bizalmára, és ne rájuk erõltetett külsõ kényszerre épüljön.

Hosszú vita után a gyûlés szavazás útján kimondta, hogy a világi képviselõk választásának megindítása a helyi plébános feladata, a választói névjegyzék-összeírás és a további választási, illetve szavazatszámllálási eljárás vezetésére pedig a helybeli katolikusokból bizottságot kell választani. Ebbe a plébános is beválasztható, de nem kötelezõ érvénnyel.¹⁵⁴ Az autonómiát szervezõ kongresszus tagjainak választásakor úgynevezett „választási központi bizottságokat” is létre kívántak hozni.¹⁵⁵ Deák javaslatára szerepelt a választási szabályzatban, hogy ez a bizottság a központban lévõ plébánia választási bizottságának elnökébõl, és a hozzá legközelebb esõ hat plébánia bizottsági elnökeibõl álljon.¹⁵⁶

A bizottság mûködésére vonatkozó eredeti javaslat tartalmát Deák gyökeresen megváltoztatta. A kiinduló elképzelés szerint a testület feladata csupán annyi lett volna, hogy az egyházkerület központjában az esperes elnökletével a szavazatokat nyilvánosan összeszámolja, és az eredményrõl készült jegyzõkönyv két példányát az elnökön kívül még három tag aláírásával hitelesíti.¹⁵⁷ Ezzel szemben a deáki elképzelés kibõvíti, és ugyanakkor egyértelmûbben körül is határolja ezt a kompetenciát: elõször is nem csupán a szavazatszámllálás tartozna a hatáskörébe, hanem a szavazói névjegyzék összeírásával kapcsolatos panaszok elbírálása is. Ennek következtében – a két hatáskörnek megfelelõen – a testület is legalább kétszer ülésezne. Az elnök feladata a szomszédos bizottságok elnökeinek meg-

154 Az október 12-én tartott ülésen Deák Ferenc bejelentette, hogy a tárgyalat paragrafust a következõképpen kívánja átfogalmazni: „[a] választók összeírására õhercegsége a primás tüzi ki a határnapot. Kítûzvetvén a határnap, a választási eljárást minden plébániában a helybeli lelkész azzal indítja meg, hogy a határnap elõtt legalább nyolc nappal, úgy az anya-egyházban, valamint a népesebb és távolabb esõ fiók-egyházakban is külön összehívja a katolikus híveket, elõadja az összejövétel célját, a választási szabályokat fölolvassa és a híveket föl-szólítja, hogy a szükséges összeírás teljesítésére és azután a választás vezetésére a plébániai hívek magok közül egy öt tagú bizottságot válasszanak; ezen választás a plébános elnöklete alatt nyilvánosan történik. E választmányba a plébános és a helybeli káplánok a világi hívek által szintén megválaszthatók. Az így választott bizottság maga választja saját kebelébõl az elnököt és a jegyzõket.” (Uo. 247.)

155 Lásd a bizottsági javaslat 25. §-át.

156 Errõl a katolikus autonómiát elõkészítõ gyûlés 1869. október 12-én tartott ülésén volt szó. (Uo. 248.)

157 A tárgyalat 26. § eredetileg így szólt: „[a] kerületek központján a püspökileg kijelölt esperes a 19. § értelmében alakult helybeli szavazatszedõ választmánynak és a kerületbeli vidéki választmányok részérõl két vagy több tagnak közremûködésével a beküldött szavazatokat teljes nyilvánossággal összeszámítja és az eredményt két példányban szerkesztendõ jegyzõkönyvbe vezeti, melyek mindegyike az elnök és három választmányi tag által aláírandó; a kerületbeli vidéki választmányok bármely tagjának szabadságában állván a központi választmány mûködésében részt venni.” (Uo. 248.)

hívása a kerület központi bizottságába, majd ha ezekből a személyekből a testület megalakult, ki kell tűznie a fent említett legalább két ülés időpontját, amit nyilvánosságra is kell hoznia. A bizottsági ülésekről jegyzőkönyvet kell vezetni, a szavazatszámolásról szóló dokumentum két példányát pedig az elnökön és a jegyzőn kívül még legalább egy bizottsági tag köteles hitelesíteni.¹⁵⁸

Schlauch Lőrinc egyházjogász, gyarmathi plébános, későbbi nagyváradai püspök úgy értelmezte, hogy a módosított szöveg szerint az espereskerületi központi bizottság lesz hivatott a választói névjegyzékek kapcsán felmerülő panaszok kivizsgálására, csak hogy a 20. § szerint a választói névjegyzék csupán egy példányban készül, a központi bizottságnál tehát nem lesz. Deák úgy kívánta áthidalni ezt a nehézséget, hogy a vitás esetekben első fokon a plébániai bizottságok döntenének, ahol rendelkezésre áll a vonatkozó névjegyzék, és a központi bizottságok csak fellebbviteli fórumként szolgálnának az első döntéssel elégedetlenek számára. A vita eredményeként a gyűlés elfogadta a Deák Ferenc által javasolt szöveget.

A következő problémakör, amelynek kapcsán Deák felszólalt, az volt, hogy a készülő választási szabályzat bizottsági tervezetében nem volt eleve kikötve, hogy az autonómiát szervező kongresszus alelnökét csak a világi képviselők közül választhatja.¹⁵⁹ Az elnök hivatalból a hercegprímás volt, akit akadályoztatás esetén helyettesíteni kellett, az eredeti javaslat ugyanakkor nem pontosította, hogy a helyettesítő alelnök világi vagy egyházi személy, esetleg mindkettő lehet-e. Kuti Márton arra hívta fel a figyelmet, hogy már a püspöki kar által kidolgozott elképzelésben is világosan szerepel, hogy az alelnök csak világi lehet, ezért a tárgyalt bizottsági javaslat komoly visszalépést jelentene. Egyértelműen ki kell tehát mondani, hogy világi alelnököt a gyűlésnek kell választania. Deák hozzászólásában ezt a javaslatot azért is támogatta, mert a jelen tanácskozáson is éppen ez történt. Kézenfekvő, hogy az alelnök a világiak közül kerüljön ki, mert

158 A 26. § Deák által újrafogalmazott szövege szerint: „[e]zen bizottság kétszer tartja üléseit: először a kerületbeli szavazók összeírása után a 20. §-ban megengedett fölszólamlások eligazítása végett; és másodsor a beérkezett szavazatok teljes nyilvánossággal eszközendő össze-számítása végett. Ezen központi bizottság elnöke a plébániabeli bizottság elnöke is egyszerűsmind, kivéven a helybeli összeírás elleni panaszok esetét, mely esetben más tagját választja elnökül a bizottság. Az elnök kötelessége mindjárt a vidéki bizottságok megalakulása után a szomszéd bizottságok elnökeit meghívni, és ekként megalakítani a központi bizottságot. A központi bizottság mindjárt első összejövetelekor meghatározza ülései határidejét, és annak közhírré tételéről gondoskodik, illetőleg azt a megyéspüspöknek hivatalos köröztetés végett bejelenti. A bizottság jegyzőkönyvet tartozik vezetni; a választás eredményéről vezetett jegyzőkönyv pedig az elnökön és jegyzőn kívül még legalább egy bizottsági tag által is hitelesítendő, és két egyenlő példányban kiállítandó.” (Uo.)

159 A katolikus autonómiát előkészítő gyűlés 1869. október 12-én tartott ülésén az autonómiát szervező gyűlés tagjainak választásáról szóló bizottsági javaslat 31. §-át tárgyalta, amely így szólt: „[a] szervező gyűlekezetnek elnöke az ország hercegprímása vagy e célra megbízott helyettese.” (Uo. 249.)

az összehívandó szervezőgyűlésen egyháziak és világiak egyaránt részt vesznek majd, épp az utóbbiak kétharmados többségével.¹⁶⁰ A gyűlés végül elfogadta a változtatást.

Az autonómiaszervező gyűlés választási szabályzatáról szóló bizottsági javaslat tárgyalásának¹⁶¹ utolsó mozzanata az a – tervezetben nem szereplő – Kuti Márton-féle javaslat volt, hogy az összehívandó kongresszus képviselői napidíjat kapjanak.¹⁶² Gál János a kérdés eldöntését a jövőbeli szervezőgyűlésre akarta bízni, hisz a tervek szerint ennek feladata lenne rendelkezni a katolikus alapítványi jövedelmekről. Abban az esetben pedig, ha az egyházi-hitéleti és iskolai szükségletek fedezése után az alapítványi bevételekből megmaradna a napidíjakra szolgáló összeg, akkor a szervezőgyűlés jogosult határozni arról, hogy a képviselők megkapják-e azt. Az adott pillanatban azonban az előkészítő kongresszus nem dönthetett a kérdésről, mert erre ekkor nem volt felhatalmazása. Löherer Tamás támogatta Kuti indítványát, mert szerinte a napidíj hiánya korlátozná a választás szabadságát. Ennek az az oka, hogy lehetnek olyan szegény képviselők (mindenekelőtt az alsópapság tagjai közül), akik alig tudnak megélni, és ha nem kapnának napidíjat, nem tudnák elvállani a feladatot. Ebben az esetben pedig a választók kénytelenek lennének a kegyurakat megválasztani (akik tudják viselni a távollét anyagi terheit), vagy olyan személyeket, akik a kongresszus helyszínéhez közel, Pesten laknak, így csökkentve a költségeket.

Deák összetettnek és fontosnak tartja a kérdést, ugyanakkor leszögezi, hogy a jelen előkészítő gyűlés feladata a választási szabályok kidolgozása, a napidíj problémáját pedig nem ebben kellene szabályozni; az majd a szervezőgyűlés kompetenciája lesz. „Ha ugyanis napidíjat akarunk adni, akkor azt is kell tudnunk, hogy miből adjunk; a jelen gyűlésnek pedig nincs módjában határozni afőlött, hogy minő alpból lehet a napidíjakat fedezni.”¹⁶³ Ám Deák szerint az is könnyen megtörténhet, hogy a gyűlés kimondja ugyan a napidíj szükségességét, de a szervezőkongresszus vagy azt fogja kinyilvánítani, hogy nincs miből fizetni, vagy azt, hogy az erre fordítandó összeget fontosabb célra is lehet költeni. Hozzáteszi, hogy sokkal nagyobb baj volna, ha a választások során abban bíznának a jelöltek, hogy kapnak napidíjat, a szervezőgyűlés viszont végül nem szavazná meg ezt, mint az, ha a jelen gyűlés nem dönt arról, ami felett nincs valódi befolyása, és ezt inkább arra bízta, amely képes lesz az esetleges napidíjat támogató határozatot végre is hajtani (mivel rendelkezhet az ehhez szükséges anyagi bázist jelentő katolikus alapokkal).¹⁶⁴ Az előkészítő gyűlés végül úgy döntött, hogy a tárgyalás alatt lévő választási szabályzatban a napidíjról nem rendelkezik.

160 *Uo.*

161 A katolikus autonómiát előkészítő gyűlés 1869. október 12-én tartott ülésén befejezte az autonómiát szervező gyűlés tagjainak választásáról szóló bizottsági javaslat tárgyalását.

162 *Uo.* 250.

163 *Uo.*

164 *Uo.*

Idekívánkozik még néhány gondolat az előkészítő gyűlés korabeli értékelései kapcsán, melyek jól mutatják a mozgalom egészének meglehetősen kettős fogadtatását: a katolikus sajtóvisszhang döntően pozitív volt, azzal a kitételrel, hogy a szerveződő autonómiamozgalom a kormányzat – különösen Eötvös és Deák – hatására döntően liberális-katolikus irányt vett. Egyházi berkekben ezzel nem mindenki volt elégedett. Itt példaként említhetjük Antunovics János bácsi prépostnak a kalocsai egyházmegye képviselőjének választóihoz írt nyílt levelét.¹⁶⁵ Ebben elsősorban az egyházi javak közös alapba való összevonását utasította el. Hozzátette, hogy – nézete szerint – az is elfogadhatatlan, ha az egyházi javakat hacsak részben is, de az autonómiaszervezet révén a világiak kezelnék. Ehelyett az autonómiaszervezet feladatainak ellátásához szükséges költségek fedezésére különadó bevezetésének lehetőségét vetette fel. Az autonómiaszervezet kompetenciáját abban látja, hogy az átvehetné a Kancellária és a Helytartótanács korábbi hatáskörét, kivéve a főkegyúri és a püspöki kegyúri jogokat. Az autonómia kezébe a püspökjelöltek prezentációjának joga kerülne, akik közül a püspökök jelölhetnének, az uralkodó pedig megerősítené.¹⁶⁶

Még a világi sajtó szabadelvű, a meghatározó politika elittől nem túl távol álló orgánumai (mint a *Pesti Napló* vagy a *Pester Lloyd*) is egészen másként interpretálták a történeteket: a *Pester Lloyd* vonatkozó írása egyenesen „ultramontán megmozdulásnak”¹⁶⁷ látta a gyűlést, amely ráadásul nem is tekinthető a katolikus közvélemény valódi kifejezőjének, hisz a képviselő-választásokon a jogosultak igen kis hányada vett csak részt.¹⁶⁸ Ez az értelmezés igen szélsőségesnek tűnik, hiszen – mint láthattuk – például a választási szabályzatban már az előkészítő kongresszuson is hangsúlyosabban érvényesült a liberális szemlélet (gondolunk itt mindenekelőtt a kétharmados világi többségre, a képviselők közvetlen és titkos választására, és arra, hogy a titkosság még a klerikusokra is kiterjedt). Az ellenérvek súlyát gyengíti, hogy a kifogásolt kegyúri és káptalani képviselet összesen nyolc személyt jelentett a kétszázból. E meglehetősen negatív kép sokat ártott a mozgalomnak, és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy végül nem is valósult meg. Látnunk kell, hogy az azt támogató szabadelvű politikusok az alapvetően liberális-katolikus irányba történő változtatási szándékát még saját elvarátaik sem támogatták maradéktalanul. A konzervatív egyházi-jogvédő elképzeléseket támogatók pedig a külső sajtóreakciókat olvasván megerősödtek abban a véleményükben, hogy ha az autonómiaszervezet révén elindulnak a tervezett változások, akkor az „örök elégedetlen” liberálisok és radikálisok teljesen szétzilálják a katolikus egyház évezredes szervezetét.

165 *Szabad Egyház*, 1869/1. évf. 32. szám (1869. aug. 25), a Napi Hírek rovatban. Lásd még: *Egyházi Lapok*, 1869/3. évf. 527–539.

166 *Szabad Egyház*, *uo.* Lásd még: *Egyházi Lapok*, *uo.*

167 TÖRÖK: *i.m.*

168 *Uo.* 198–199.

SIMOR JÁNOS (Székesfehérvár, 1813. augusztus 23. vagy augusztus 26. – Esztergom, 1891. január 23.): székesfehérvári kanonok, 1857-től győri püspök, majd 1867-től bíboros, esztergomi érsek.

Forrás: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*.
<https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <http://mek.oszk.hu/01900/01905/html/index1137.html> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

DEÁK FERENC (Sójtör, 1803. október 17. – Budapest, 1876. január 28.): magyar politikus, jogász, táblabíró, országgyűlési képviselő és a Batthyány-kormány igazságügyminisztere. A reformkortól haláláig meghatározó államférfi.

Forrás: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*.
<https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <http://mek.oszk.hu/01900/01903/html/index299.html> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

BÁRÁNY EÖTVÖS JÓZSEF (Buda, 1813. szeptember 3. – Pest, 1871. február 2.): vallás- és közoktatásügyi miniszter (1848, 1867–1871).

Forrás: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*.
<https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <http://mek.oszk.hu/05700/05708/html/> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

4. AZ I. KATOLIKUS AUTONÓMIAKONGRESSZUS (1870–1871) IRÁNYZATAI ÉS FŐBB VITAPONTJAI

4.1. A kongresszus indulása és irányzatai

Az I. Vatikáni Zsinat elhúzódása miatt megkésve, 1870. október 26-án kezdődött az autonómiakongresszus. Az esemény létjogosultsága, lehetséges eredményei kapcsán meglehetősen pesszimista hangulat uralkodott. A pápai csalhatatlanság dogmáját megfogalmazó Vatikáni Zsinat után a társadalmi nyilvánosságot antiklerikális diskurzus uralta. Ez erősítette a radikális hangokat, ami nem lehetett kedvező a katolikus önkormányzat létrehozásának szempontjából. A konzervatív egyházi körök előzetes várakozásait jól tükrözi Simor János prímás véleménye, aki úgy látta, hogy a katolikus autonómiából Magyarországon nem lesz semmi. Írta ezt még a zsinat idején Rómából, miközben az országgyűlésen a csalhatatlansági dogmára reagálva épp az egyházi vagyon elkobzásáról tárgyaltak.

A liberális közvélemény előzetes negatív hozzáállását jól mutatja a *Pesti Napló* 1870. október 29-i írása, mely szerint az autonómiakongresszus legfőbb célja az egyház és az állam szétválasztása, noha ezt az államnak, és nem az egyháznak kellene elkezdenie; vagyis egyházi irányítással fogtak hozzá, de anélkül, hogy az állam kinyilvánította volna, hogy milyen kompetenciákat és forrásokat kíván átadni a létrehozni kívánt katolikus autonómiaszervezetnek.¹⁶⁹ Ennek kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy folyamatos egyeztetés volt a mérsékelt liberális politikai elit és az egyház prominensei között, bár ez többnyire nem volt ismert a széles nyilvánosság előtt. A korábban tárgyalt előkészítő kongresszus egyik fő vállalása is a különféle koncepciók egyeztetése, összehangolása volt.

Az autonómiakongresszus azt a feladatot tűzte ki maga elé, hogy a vallásszabadság és a vallási egyenjogúság alapján rendezze a katolikus egyház ügyeit. Ez az állam irányába a kellő függetlenséget és önállóságot, az egyházon belül pedig a világi híveknek és az alsópapságnak megadott befolyást jelentette, mindezt a katolikus egyházszervezet megengedése nélkül.

169 TÖRÖK: *i.m.* 248.

Simor prímás korábban jelzett negatív nézőpontját – nyilván igazodva az alkalomhoz – némiképp revideálja, hogy a kongresszust megnyitó beszédében a világ szellemi haladásának színvonalán álló, a vallásszabadságot biztosító tervezet megalkotására szólította fel a résztvevőket.¹⁷⁰

A küldöttek rövidesen két pártra szakadtak:¹⁷¹ a radikálisok szerint az autonómia fogalma ugyanis nem azt jelenti, hogy azok a jogok, amelyeket eddig az állam gyakorolt, átszállnának a főpapságra, és a világi hívek és a lelkészkedő klérus továbbra is valódi jogok nélkül maradna. A főpapság pártja (a többség) összesen ötven papi és negyvenhat világi képviselőből állt. A másik csoporthoz – amelyet kongresszusi kisebbségnek is neveztek – három papi és ötvenkét világi képviselő tartozott. Az egyes csoportok tagjainak társadalmi helyzetét tekintve érdemes megjegyezni, hogy a főpapi többség negyvenhat világi képviselője között tizennyolc gróf és öt báró, míg a kisebbségben ötvenkét világi tag között négy gróf, egy báró és tizenkilenc országgyűlési képviselő volt.

4.2. A főbb vitapontok

A vita egyik kulcskérdése a magyar katolikus egyháznak a Római Szentszékhez való viszonya volt. (A probléma ekkor már csak azért is különösen aktuális, mert éppen a pápai tévedhetetlenséget kihirdető I. Vatikáni Zsinat után vagyunk.) Idekívánkozunk Rudnay István országgyűlési képviselő szavai: „[m]i az ultramontán salakjaitól ment katolicizmus védői vagyunk.”¹⁷² A radikálisok egyik vezérszónoka, Horánszky Nándor országgyűlési képviselő így foglalja össze az ezzel kapcsolatos álláspontját: „[sz]ükséges, hogy az egyház ne csak az állam, de még Róma befolyásától is függetlenül legyen. A kizárólagos önmintézkedési jog feltétlenül szükséges, mert önkormányzatról nem lehet szó ott, hol idegen érdekek számára idegen befolyásnak tér engedtetik.”¹⁷³

A fenti értelmezést teológiai és egyháztörténeti argumentumokkal árnyalja valamelyest a radikálisok egyik vezéralakja, Bartal György. Nézete szerint a Vatikánum konstitúciói a felsőklérus többségét abban erősítették meg, hogy elzárkózzanak a modern polgári állam alapelveitől.¹⁷⁴ Az infallibilitás kimondá-

170 Uo. 241; 256. A kongresszus megnyitása után november 3-án került sor a szervezeti szabályzat kidolgozásával megbízott 27-es bizottság kiküldetésére. Ez a bizottság pedig miután megadta az irányelveket, a kodifikációs munkát a saját kebeléből választott 9-es bizottságra hagyta. A 9-es bizottság 1871. január 21-ig ülésezett, munkáját egy héten át a 27-es bizottság megvitatta, és így került végül a szervezeti javaslat a kongresszus második ülészaka elé, mely 1871. március 9-től 29-ig tartott.

171 *A katolikus autonómia és az 1871-iki szervező Congressus két pártja*. Budapest, 1897.

172 *Religio*, 1871. 236.

173 Uo. 178.

174 Uo. 171.

sát azzal az egyháztörténetileg igazolható érveléssel utasította vissza, hogy mivel a zsinati kisebbség elvonult a konstitúció elfogadása előtt, így a döntést nem lehet egyhangúnak tekinteni. Más szóval: nem lehet dogma. Történeti visszatekintésében pedig megfogalmazza azt a többször, többek által is hangoztatott tételt, mely szerint az egyház tanainak túlnyomó része a világi hatalom túlzott befolyása alatt született.¹⁷⁵

Az állami szuverenitást veszélyeztetőnek vélt, erősödőnek érzékelt szentszéki befolyás ellensúlyozása kapcsán vetődött fel a tetszvényjog (placetum) újbóli bevezetése, amit az adott közjogi viszonyok között miniszteri ellenjegyzéssel gyakorolhatott az uralkodó. A bevezetés 1870-ben meg is történt, így a Rómához való viszonytal kapcsolatos vita aktualitása nyilvánvaló. A fentieket alátámasztja, egyben a vita aktuális kontextusára is rávilágít Királyi Pál országgyűlési képviselő placetum-interpretációja, mely szerint ezen jog biztosíthatja azt, hogy „a vallástan meze alatt a hívők lelkiismerete az állam törvényei iránti kötelességgel ellentétbe ne hozassék, hivatva volt megóvni a hívőt, hogy ellenkezésbe ne jöjjön a hazafival”.¹⁷⁶

A radikálisok előbbieken vázolt felvetéseire a mérsékelt többség egyik kulcsfigurája, Haynald Lajos¹⁷⁷ kalocsai érsek dogmatikai alapon válaszolt: „[m]i végre Rómának autonomikus törvényhozásunkra való féltett befolyását illeti, ezen dolgoknak kellő világba helyezésénél nagyon rövid lehetek. A római pápa a katolikus szent egyház feje; őt a katolikus egyháztól eltudni, elválasztani, annyit tenni, mint fejtelenné tenni az egyházat.”¹⁷⁸ Ezt követően azokra az aggodalmakra reflektált, hogy az infallibilitás révén a pápa az egyház abszolút hatalmú fejévé vált, és így minden autonómiatörekvés gátja is lett. Úgy látta, hogy a Szentatya nem egy abszolút monarchia feje, és ha a készülő szabályzat figyelembe veszi a pápa vezető szerepét az egyházban, akkor Róma is el tudja fogadni azt.¹⁷⁹ Véleménye szerint a Szentszék növekvő hatalma nem kimutatható, hisz például az egyházi méltóságok kinevezése – a korábbiakhoz hasonlóan – ekkor is a kultuszminisztérium hathatós befolyásával történik. Majd annak kapcsán fejtette ki álláspontját, hogy a kongresszus radikális szárnya szerint a főpapság többsége által támogatott autonómiaelképzelés célja saját hatalmának növelése a

175 Uo. 245.

176 Uo. 243.

177 Haynald szerepéről a kongresszuson részletesebben: LAKATOS Andor: Közvetítés és kiegyenlítés – Haynald Lajos szerepe az autonómia mozgalom 1868–1871 közötti szakaszában. In: SARNYAI Csaba Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon (1848–1918)*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2001. 119–130.

178 *Religio*, 1871. 179.

179 GÜNTHER Antal (szerk.): *A magyarországi latin és görög szertartású katolikus egyház önkormányzatát szervező gyűlés naplója, jegyzőkönyvei és irományai. I. kötet. Naplók, 1870. okt. 26. – 1871. márc. 30.* Pest, 1871. 80–81.

honi egyházban. „Magyarország főpapjainak autonómiai törekvését semmiképpen nem lehet kizárólagosságra törekvéssel vádolni, arra egyébként püspökeinknek eddig sem volt alkalmuk”,¹⁸⁰ hisz az említett kinevezések mellett az egyház anyagi forrásainak többségét is a minisztérium befolyásával kezelték.

A tetszvényjog kérdésében a mérsékelt egyházas többségi nézeteket is lényegretörően összegzi: „a legnagyobb jogtalanság, a jognak negatiója.”¹⁸¹ Ugyanakkor ennek felvetődését a liberális korszak jellemre vezette vissza. Itt nemcsak a Szentszék és a honi politikai-hatalmi körök viszonyát látta problematizálódni, hanem az egyház belső rendjének és működésének összezavarását is, melyen keresztül a világi politikum befolyása közvetlenül kiterjedhet az egyházi hierarchiára, a tanra és kommunikációra egyaránt.

A placetumban az egyház szuverenitásának korlátozását látta Perger János kassai püspök is, aki kijelentette: elfogadhatatlan, hogy a jelen fórumon az „isten eredetű hierarchia állása alapjaiban fessegettesék, hogy a koncíliumok működései bíráló alá vétessenek, hogy a szentszéktől függésünk sérelmeik tárgya legyen, hogy a pápai brévék, enciklikák, syllabusok, konkordátumok, mit a haladás akadályi feltüntessenek, hogy dogmatikai elvek itten boncoltassanak”.¹⁸²

Az egyházas, mérsékelt álláspont szócsöve, a *Religio* meglehetősen iróniával fogalmaz a témát érintő szerkesztőségi cikkében: véleménye szerint a tetszvényjog bevezetését azért támogatják a radikálisok, „mert az egyház feje vészes tanokat hirdet, mert megzavarhatja a lelkiismereteket, mert külföldi hatalom az országban törvényeket nem hozhat”.¹⁸³ A gyakorlati megvalósítás mikéntjét is maliciózusan interpretálja a lap: mint írják, a római dokumentumokat lehetséges, hogy a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban fogják elbírálni, ahol az illetékes bármilyen vallású lehet. Ha a létrehozandó autonómiaszervezet kap hasonló jogosítványokat, akkor adott esetben többségi szavazattal megtilthatja a kihirdetését. Ha pedig ez megtörténne, akkor akár meg is feddhetnék a pápát: „[sz]entséges atya! Levelemben veszélyes tanok foglaltatnak, mi azokat mint a katolicizmusba ütközőket el nem fogadhatjuk, tiszteletteljesen visszaküldjük. Legalázatosabb fiad, a pesti katolikus kongresszus.”¹⁸⁴ Az ironikus mondatok tudatosan sarkítják ki és értelmezik át az aktuálpolitikai félelmeket teológiai formában. Vagyis azt a politikai kritikát, amely a pápai hatalomgyakorlás formájára vonatkozik, hogyan lehet úgy (át)értelmezni, hogy a pápai hatalom létét kérdőjelezze meg.

Abban mindenki egyetértett, hogy a híveknek és az alsóklérusnak jogokat kell adni, de lényeges eltérés volt arra nézve, hogy az milyen tartalmú és mértékű legyen. Konszenzus volt a küldöttek között az autonómiaszervezet egyes szint-

180 *Religio*, 1871. 180.

181 *Uo.* 189.

182 *Uo.* 203.

183 *Uo.* 244–245.

184 *Uo.* 255.

jeinek meghatározásában is. Az egyes szintek – alulról felépítve – a következők lettek volna: legalul az egyházközségi gyűlés és tanács, majd az espereskerületi gyűlés és tanács, felette az egyházmegyei gyűlés és tanács, majd az országos igazgatótanács, és végül az Országos Autonomia Kongresszus.

Az első lényeges eltérés az egyházi vagyon kérdésében mutatkozott. Azt még mindkét csoport elfogadta, hogy az egyházi birtokokat és alapítványokat a katolikus egyház számára fenn kell tartani, és azokat világiak és egyháziak közösen kezeljék. Abban azonban jelentős nézetkülönbség támadt, hogy milyen módon kell ezeket a javakat az egyházi, nevelési és iskolai célokra fordítani ahhoz, hogy azok hozadéka növekedjen, illetve abból minél többet tudjanak ezekre a feladatokra fordítani, ennek következtében pedig a hívek áldozatkészségét minél kevésbé kelljen igénybe venni. A többség úgy szerette volna biztosítani a főpapság számára az e javak feletti rendelkezést, hogy kezelésüket rájuk bizza, és megelégedett volna azzal, hogy megadóztassa e javakat. A kisebbség ezzel szemben csak az akkor élő püspökökre vonatkozóan fogadta el ezt az elvet, de azt akarta, hogy az új kinevezéseknél a kezelés az önkormányzat birtokába kerüljön át. Így azt az alsópapságot és a világiakat egyaránt reprezentáló szervezetre bízták volna. Ennek a gyakorlati hasznát abban látták, hogy ily módon lehetőség nyílna az átláthatóbb, nagyobb szakértelemmel folytatott, és ennek következtében jövedelmezőbb gazdálkodásra.

A kisebbség a rosszul fizetett káplánok és plébánosok jobb ellátását is erősen szorgalmazta. Ennek érdekében azt javasolták, hogy az önkormányzat évenkénti országos gyűlése döntsön a kanonoki stallumok számának csökkentéséről, a fennmaradó pénzt pedig fordítsák a lelkészkedő papság életkörülményeinek javítására. Ezenfelül azt is indítványozták, hogy a püspökök magas jövedelmét szállítsák lejjebb. E mellett úgy érvelnek, hogy a püspöki méltóság tekintélye nem csökkenne azáltal, ha jövedelmüket a fent említett nevelési és egyházi célok érdekében mérsékelnék, hisz a főpapságnak méltó módon való ellátása ezek után is biztosítható lenne. További fontos eltérés volt az egyházi méltóságok adományozása és a lelkészi hivatalok betöltése körüli világi befolyás mértékét illetően. A viták során a „hívek” szó helyett a „világi elem” kifejezést használták, ezen belül pedig két csoportot különítettek el a hozzászólók. Az egyiket a radikálisok alkották, ők az autonomia elsődleges céljának az egyház belső életébe való nagyobb befolyást tekintették. Véleményük szerint az anyagi források kezelésén túl az egyházi oktatás, sőt a püspök és plébános kinevezése is a világi többségű autonómiaszervezet hatáskörébe kell, hogy tartozzon. Érvelésükben abból indultak ki, hogy a szellemi elit a modern eszmékkal szemben álló ultramontán színezetű egyházban nem találja a helyét, pedig nélkülük az eklézsia nem tud valós kapcsolatban maradni a polgári liberális alapértékek mentén átalakuló társadalmi, illetve közélettel. Ezt a nézőpontot Bartal György így összegzi: „[é]ppen önök uraim panaszkodnak, és méltán, mennyire harapóznak a katolikus intelligencia soraiban a racionalizmus és a realizmus tanai; mert, fájdalom, éppen a népek legalsóbb

rétegei azok, melyek méginkább vannak inficiálva a materializmus és az elanynyira veszélyes vallásos nihilizmus mótelyével és higgye meg a legjobb szándékú figyelmeztetésnek, hogy a bajnak súlypontja, mely saját egyházunkat szintúgy fenyegeti, mint protestáns atyánkfiait, itt fekszik és ne kicsinyelje soha azon segélyt, melyet nekie a nagyérdemű püspöktársainak e mérges seb orvoslására fognánk nyújthatni mi, a katolikus intelligenciának mélyen vallásos tagjai.”¹⁸⁵ Ugyanő ezzel összefüggésben plasztikusan értelmezi a liberális egyházszemlélet kulcsgondolatát, a „szabad egyház, szabad államban” tételt. Véleménye szerint ez nem a klérus (és főként nem a felsőklérus) szabadságát jelenti a világi-politikai befolyással szemben, hanem az egyháznak mint a hívek és klerikusok közösségének szabadságára vonatkozik. A zsinati konstitúciók ultramontán szemléletét azért is bírálja, mert azok elutasítják a modern koreszméket, amelyekre szerinte a tervezett változtatásoknak, így voltaképp magának az autonómiának is épülnie kellene.¹⁸⁶ Ez egyben arra is utal, hogy a tervezett reformoknak a demokratizálódás jegyében az egyház belső életét is érintenie kell, szemben a zsinaton megerősített pápáközpontú, monarchikus szemlélettel.

A radikálisok másik véleményvezére, Hatala Péter egyetemi tanár, az esztergomi egyházmegye világi papi küldötte hasonlóképpen értelmezi a szabadság és az autonómia kapcsolatát: „[a]z autonómia két eszményen nyugszik: a külső szabadságon, amely az államtól bizonyos határig leendő függetlenségben s a belső szabadságon, mely a híveknek s kormányzásra leendő egyenjogú befolyásában áll. Az autonómiának katolikusnak kell lenni; de a valódi katolicitást az egyház történetéből határozhatni meg, a régeből, nem pedig a mai kánonjogból, mert a katolikus vallás legalább külsőleg annyira megváltozott, hogy a régi szentatyák, ha feltámadnának, alig ismernének rá.”¹⁸⁷

Babics János verpeléti plébános a kérvényezési jog kapcsán megjegyzi, hogy az uralkodók az egyháztörténet során sokszor fordultak ilyen formában a pápához, ha sérelmezték valamely döntését. Érvelése szerint amennyiben a létrehozandó autonómia hatásköre kiterjed mindazokra a jogokra, amelyeket eddig az állam gyakorolt, akkor „az egyházkormányt illetően a kisebbség azon édes reményben volt, hogy mit az egyházkormányt az államnak megadhatott, megadhatja azt híveinek is. Szomorító dolognak tartván, ha a vér meg nem adná a vérnek, mit megadhatott a hatalomnak.”¹⁸⁸

A radikális kisebbségi vélemény szerint tehát az önkormányzatiság egyik szükséges feltétele az, hogy az eljárók a polgárok bizalma révén kerüljenek a vezető posztokra. Ennek analógiájára mindazoknak, akik az egyházmegyéhez tartoznak, kellő befolyást kell kapniuk – legalább közvetten, képviselőik által

185 *Uo.* 245.

186 *Uo.* 171.

187 *Uo.* 191.

188 *Uo.* 261.

– a püspöki szék betöltésére vonatkozóan. Ugyanez érvényes a plébánosi állások esetében az egyházköztség tagjaira is.

A másik csoportot a mérsékelt liberális, egyházas szemléletű értelmiségiek alkották. Szerepüket a felsőklérus szemszögéből Perger János kassai püspök jól foglalja össze: „[a]z egyház, az emberi lángész találmányait megáldja, felhasználja azokat céljaira és a nem lényegesekben mindig alkalmazza magát a korhoz, melyben működik.”¹⁸⁹ A korszellemhez való alkalmazkodás fontos eszköze az egyház karizmaközvetítő szerepének, ugyanakkor félre is vezetheti az értelmiséget, ami a „sárba hurcolt syllabusokból, enciklikákból, pápai iratokból, nem tud felfogni, megérteni” semmit.¹⁹⁰ Ehhez szorosan kapcsolható az egyház szerepének a kialakuló polgári parlamentarizmus viszonyai között való újraértelmezése. A püspök szavaival: „[a] magyar episzkopátus már 1848-ban belátta előre a politikai eseményekből fejlődő ama kényszerűséget, hogy a változott viszonyok között az állam eddigi támaszát, segélyét elveszítvén, azt most saját híveinek támogatásában kell keresnie és velük a katolikus egyház világi vonatkozású ügyeire nézve érdekközösségbe lépni.”¹⁹¹ Mint korábban láttuk, a már 1848-ban is tervezett autonómia is ennek az eszköze lett volna.

A mérsékelt szárny által a kérelmezési jog kapcsán kifejtettek jól mutatják az autonómia kompetenciájára vonatkozó elképzeléseiket. Ennek jól megragadható összefoglalását adja Haynald Lajos kalocsai érsek 1871. március 13-án mondott beszéde, amivel Bartal György fentebb idézett gondolataira reagált. A radikális kisebbség véleményével szemben az egyház belső szervezeti, tanbeli, fegyelmi és liturgikus ügyeiben elfogadhatatlannak tartja ezt a jogot, mert ezzel az apostolica successión alapuló püspöki hatáskör lényegi eleme sérülne. Ezt így fogalmazza meg: „[i]tt e padon, mely egyszersmind felsőházi rendes ülőhelyem, nyomtatva vagyon: <Haynald Lajos kalocsai érsek> mint kinek joga van Magyarország parlamentjében ülni. Ha a törvényhozásunk innen kitilt engemet, nyugodt szívvel megyek nyájamhoz, Kalocsára; nem a fényes érseki lakba, mely engem szegény tudós igénytelen fiát úgy sem boldogít, nem oda; elmegyek legutolsó ispánom szerény lakába. (Nagy hatás. Zajos éljenzés, taps.) Mind azon dicsőségektől üszenek el, de azon jogomhoz, mellyel bírok az egyház kormányzatában, Jézus apostol utódjai tanítókarában, mellyel bírok a diszciplináris és liturgikus ügyek elintézésében, ahhoz ne nyúljon senki! (Viharos szünni nem akaró éljenzés és taps.)”¹⁹²

Haynald magát az autonómia létrejöttét támogatta, az általa is akceptálható, korlátozott hatáskörrel: „majd ha mi is kész munkával állunk az országgyűlés elé, semmi kétség nem lehet, hogy a magyar törvényhozás kiindulási törvényes

189 *Uo.* 206.

190 *Uo.*

191 *Uo.* 202.

192 GÜNTHER: *A magyarországi latin és görög szertartású... i.m.* 84–85.

alapunknál s tulajdon igazságánál fogva művünktől sem fogja megtagadni beleegyezését és megerősítését, melyet tőle jogosan kívánandunk.”¹⁹³ Visszatérve a kérelmezési jogra, illetve az ehhez szorosan kötődő hatáskör-vitára, mint láthatuk, ez a radikálisok szerint kiterjedt volna a plébánosi, sőt a püspöki jelölésre is.

Az egyházas szemléletű többségből Schlauch Lőrinc érvelését emeljük még ki, ugyanis az jól összefoglalja ennek a kongresszusi csoportnak az argumentációját. Az egyházi tisztségek betöltésének a hívek befolyásával, többségi alapon való megvalósulását elutasítja, mint olyat, ami az egyházi hagyományt semmibe veszi: „a hercegprímásnak s a püspököknek a közvetlen igazgatásból tökéletes kizárása által, olyan széles körű demokratikus irányt kezdeményeznek, mely a katolikus egyházban idegen.”¹⁹⁴ A korszellemhez alkalmazkodva és a kongresszus döntéshozatali szabályait figyelembe véve magát a demokratikus formát nem utasítja, nem utasíthatja el, de úgy látja, hogy a francia forradalom azt „beszennyezte vérrel”.¹⁹⁵ Ezt a helyzet szülte elfogadási kényszert támasztja alá, hogy a továbbiakban a hitletétemény autoritására hivatkozik: „[n]em hiszem, hogy valaki, aki katolikus névvel élni kíván, a püspöki intézmény isteni alapítását kétségbe vonná. Ennek megtámadása az autonómiát oly tőrre sodorná, melyen az egyetemes katolicizmussal összeköttetés csakhamar megszűnnék, megszűnnék vele Magyarhonban a katolicizmus is.”¹⁹⁶

Schlauch szerint az uralkodói főkegyúri jog megléte garantálja a magyar katolikus egyház szükséges mértékű önállóságát. A világi befolyás kisebbség által igényelt növelésével a honi egyház „a relatív függetlenség keretéből átcsaphat az abszolút függetlenség terére”.¹⁹⁷ A dogmatikai, egyházkormányzati és fegyelmi kérdéseket érintő világi kompetencia kapcsán olyan diabolikus utat fest le, aminek a kifutása az, hogy „a szenvedélyek heve romboló árként oda sietend, ahol a katolicizmus zárvonlát meghaladva a dekatolizálás problematikus, tán öntudatlan, vágyai kísértenek”.¹⁹⁸ Hogy honfitársait figyelmeztesse a demokrácia egyházon belüli korlátaira, a gallikánizmussal szembeni egyházi felzúdulást hozza példaként.

Végül – mintegy csattanóként – egy nagyon sarkos mondat a kérelmezési jog kiterjesztését elutasító táborából, Schopper György esztergomi kanonok szájából: „midőn a magyar katolikus egyházat a hierarchia képzelt rabláncaitól felszabadítjuk, azt a zajongó és pártoskodó hívek rabszolgájává aljasítjuk.”¹⁹⁹

193 *Uo.*

194 *Religio*, 1871. 251.

195 *Uo.* 252.

196 *Uo.*

197 *Uo.*

198 *Uo.* 253.

199 *Uo.* 223.

Mindezeket figyelembe véve a jelölési jog gyakorlati érvényesítése kapcsán – a többségi határozat szerint²⁰⁰ – az igazgatótanácsban helyet foglaló kilenc egyházi és világi főúr először meghallgatja a püspöki kart és az érintett egyházmegyei tanács tizenkét tagját. Ezt követően három személyt jelöl ki, majd a jelölteket a király elé terjeszti, hogy közülük egyet püspökké nevezzen ki. Az igazgatótanács tagjai azonban nem kötelesek döntésüket az egyházmegye képviselőivel egyetértésben meghozni, tehát a püspökjelöltek kiválasztása világi részről valójában a kilenc főrend kezében van.

A kisebbség valódi jogokat szeretett volna ebben a tekintetben is. Azt akarták, hogy a püspökjelöltek névsorát az egyházmegyei autonómiagyűlés határozza meg. Ezzel fejeznék ki az egyházmegye katolikusainak együttes akaratát. Majd ennek figyelembevételével az Országos Katolikus Kongresszus tegye meg a hármas jelölést.

A kanonoki stallumok betöltésekor a főpapi párt nagyon hasonló eljárást követne, mint a püspöki székek esetében, azzal a különbséggel, hogy az igazgatótanács főúri tagjai az illető megyéspüspökkel egyetértésben tehetnék meg a hármas jelölést, de az egyházmegyet képviselő 12 tanácstagnak ismét csak véleménynyilvánítási joga lenne. Az illető főméltóságok pedig nem lennének kötelesek döntésükben ezt a véleményt figyelembe venni. Ettől eltérően a kisebbség képviselői szerint az egyházmegyei gyűlésnek kell kijelölnie három személyt, hogy aztán a király közülük nevezzen ki egyet kanonoknak.

A többség a plébánosválasztást illetőleg is igen szűkkeblű volt: azokban a városokban, amelyekben eddig rendelkeztek ezzel a joggal, a katolikus egyházközségi tanács megalakulását követően az illetékes megyéspüspök jelölné ki a három papot, akik közül a város közössége választana egyet.

Az igazgatótanács az autonómia legfőbb végrehajtó testülete. A főpapi párt ennek kezébe olyan nagy hatalmat adna, amely a gyakorlatban lehetetlenné tenné az alsópapság és a hívek minden valós befolyását. Ez a testület adományozná a püspöki és kanonoki stallumokat, valamint a kezében tartaná a vagyont is.

A radikálisok koncepciójában az igazgatótanácsban a hercegprímásnak nincs helye. Helyette azt javasolták, hogy legyen három papi és hat világi tanácsos, munkájukért pedig kapjanak fizetést azért, hogy ne csak főurak kerülhessenek be ide. Az igazgatótanács maga válassza meg az elnökét, ne automatikusan a hercegprímás legyen az. Az esztergomi érsek ugyanis hivatalból az országos katolikus gyűlésen elnököl, és az igazgatótanács éppen ennek tartozna felelősséggel.

A főpapi párt még azzal is növelni akarta e testület hatalmát, hogy alsóbb hivatalnokainak, az ún. osztályfőnököknek a kinevezését kizárólag a tanács saját hatáskörébe utalta volna. A kisebbség ezzel kapcsolatban is az országos gyűlés beelegyezését kívánta.

200 *A katolikus autonómia és az 1871-iki szervező Congressus...*, i.m. 12–19.

A közoktatás és a nevelés ügyében a radikális párt azon az állásponton volt, hogy minden katolikus oktatási intézmény és a hozzájuk tartozó alapítványok felett az önkormányzat gyakorolja a felügyeletet. Ezt a feladatot a központból kiküldött felelős szakértők által lássa el, azzal a céllal, hogy a katolikus vallásoktatás úgy folyjon, a leendő papok pedig olyan szinten legyenek képzettek, hogy a kor igényeinek meg tudjanak felelni, és képesek legyenek „hazánk szabadelvű haladásában közreműködni”.²⁰¹

A kisebbség azt is szerette volna, hogy az Országos Autonomia Gyűlés változtatásokat indítványozhasson akár az egyházfegyelmet, akár az istentiszteleti rendet illetően. Ugyanezt a jogosítványt kívánták annak lehetővé tételével kapcsolatban, hogy bizonyos tanok, amelyek korábban nem tartoztak a hittételek közé, azzá válhassanak. Azt akarták elérni, hogy ilyenkor az országos gyűlés kérvényt nyújthasson be a pápához vagy a magyar püspöki karhoz. Végül pedig az egyház fegyelmi rendjében való változtatások kezdeményezésének jogát is igényelték. Indoklásuk szerint a papok a hívekért vannak, ennek pedig egyenes következménye, hogy a hívek megfogalmazhatják közös akarataikat ezen a téren is.

Az 1870–1871-es I. autonómiaszervező kongresszuson három jól elkülöníthető koncepció látható. Az egyházas megközelítés tisztán konzervatív érdekből, jogvédelmi és jogbiztosítási céllal akarta az önkormányzatot. Az egyház vezető körei a lehető legnagyobb mértékben át kívánták venni a korábbi állami jogköröket. Ezt úgy szándékozták elérni, hogy a korszellem jegyében az egyház ügyeinek irányításában megjelenjenek a világi hívek is, de valóságos befolyás nélkül, inkább csak reprezentatív célzattal. A mérsékelt liberális elgondolás a vallás és a liberális haladáseszme összeegyeztetésének szándékával a világiaknak valós befolyást szánt az egyházi életbe, meghagyva azonban a hagyományos belső szervezeti és dogmatikai rend kereteit. A radikális szemlélet a liberálissal a reform szükségességének hangoztatásában megegyezik, azzal az alapvető különbséggel, hogy ennek zálogát a radikálisok az egyház demokratikus és nemzeti szellemben történő gyökeres átalakításában látják. A kongresszus végén elfogadott szervezeti szabályzatban mindezekből csupán az első kettő kapott hangsúlyt.

201 *Uo.* 16.

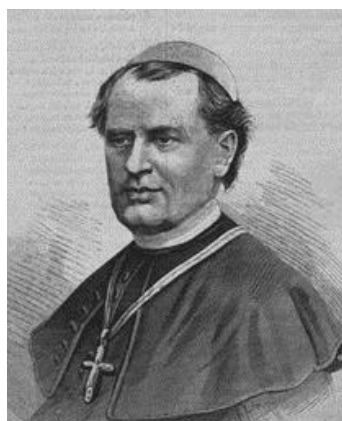

IFJ. BARTAL GYÖRGY (Damazérkarcsa, 1820. szeptember 20. – Fadd, 1875. október 25.): magyar politikus. Az első katolikus autonómiakongresszuson a 27-es bizottság kisebbségének egyik vezéralakja. 1874 és 1875 között földművelési, ipar- és kereskedelmi miniszter.

Forrás: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*.
<https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: Vasárnapi Újság, 1875. 44. sz. Áthozva a hu.wikipedia projektből a Commonsba. Közkincs,
<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=16125564> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)
[https://hu.wikipedia.org/wiki/Bartal_Gy%C3%B6rgy_\(politikus\)#/media/F%C3%A1jl:Bartal_Gy%C3%B6rgy_\(politikus\).jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Bartal_Gy%C3%B6rgy_(politikus)#/media/F%C3%A1jl:Bartal_Gy%C3%B6rgy_(politikus).jpg) (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

(politikus).jpg (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

PERGER JÁNOS (Csertész, Zemplén megye, 1819. március 5. – Kassa, 1876. április 5.): 1852-ben szabolcsi főesperes, 1858-ban hunfalvi prépost, 1859-től egri kanonok, 1868-tól 1876-ig kassai püspök.

Forrás: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*.
<https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

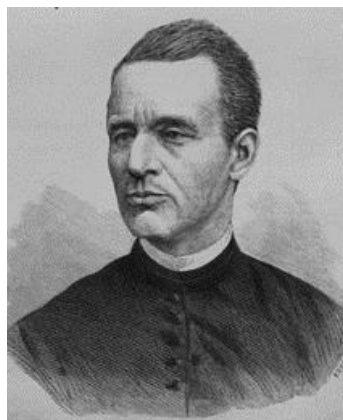
A kép forrása: *Wikipédia*. [https://hu.wikipedia.org/wiki/Perger_J%C3%A1nos_\(f%C5%91pap\)#/media/F%C3%A1jl:1876-18_Perger_J%C3%A1nos.JPG](https://hu.wikipedia.org/wiki/Perger_J%C3%A1nos_(f%C5%91pap)#/media/F%C3%A1jl:1876-18_Perger_J%C3%A1nos.JPG) (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

HAYNALD LAJOS (Szécsény, 1816. október 3. – Kalocsa, 1891. július 4.): teológiai doktor, kiváló tudós, botanikus, 1852-től 1863-as lemondásáig erdélyi püspök. Lemondását Ferenc József sürgette, mert Haynald kiállt Erdély és Magyarország uniója mellett, ezáltal is igen népszerű lett. Így mivel a kiegyezés után az uralkodó megakadályozta, hogy esztergomi érsek legyen, 1867-től haláláig, 1891-ig kalocsai érsek, bíboros.

Forrás: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*.
<https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: *Wikipédia*. https://hu.wikipedia.org/wiki/Haynald_Lajos#/media/F%C3%A1jl:Lajos_Haynald_JS.jpg (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

SCHLAUCH LŐRINC (Újarad, 1824. március 27. – Nagyvárad, 1902. július 10.): 1863-tól temesgyarmati plébános és kerületi esperes. Az első katolikus autonómiakongresszuson a 27-es bizottság főpapi többségéhez tartozott. 1872-től kanonok, 1873-tól szatmári, 1887-től haláláig nagyváradai római katolikus püspök, bíboros.

Forrás: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*.
<https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: *Wikipédia*. https://hu.wikipedia.org/wiki/Schlauch_L%C5%91rinc#/media/F%C3%A1jl:Schlauch_L%C5%91rinc.jpg (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

5. A II. KATOLIKUS AUTONÓMIAKONGRESSZUS (1897–1902)

5.1. Előzmények

Az egyházpolitikai reformok ellenhatásaként – formailag az előző mozgalom folytatásának szándékával – újraindult a küzdelem a katolikus autonómiáért.²⁰² Ennek főbb mozzanatait vázoljuk fel az alábbiakban.

Az autonómia ügyében a következő fontos fejlemény Irányi Dánielnek, a 48-as párt elnökének 1880. november 24-i interpellációja volt. Ebben arról kérdezte Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi minisztert (1872–1888), hogy a katolikus kongresszus által kilenc éve kidolgozott szervezeti szabályzatot miért nem terjesztette fel a királyhoz, és miért nem közölte esetleges kifogásait a Képviselőházzal. Trefort válaszában kifejtette, hogy a kongresszus által kidolgozott javaslatok mélyen érintik az apostoli király és a törvényhozás jogait, a kongresszus ezenfelül kézbe kívánja venni az alapok és alapítványok kezelését. Ezen alapok és alapítványok – különösen a vallás- és tanulmányi alapok – jogi természetének vizsgálatára bizottságot küldtek ki. Mint mondja, a katolikus autonómia ügyét addig nem lehet érdemben tárgyalni, amíg a bizottság be nem nyújtja a jelentését. Ezt követően, az 1880-as években az autonómia ügye csak néhány alkalommal került felszínre, például a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetésének tárgyalásakor.²⁰³

Külön ki kell emelni az 1894–95-ös időszakot. Az autonómia az egyházpolitikai törvények képviselőházi tárgyalásai alkalmával többször is szóba került. Viták folytak arról, hogy az 1870–1871-es kongresszus véget ért-e, vagy csak felfüggesztették. Csáky Albin kultuszminiszter (1888–1894) véleménye szerint az I. kongresszus azért ért véget, mert a rá bízott feladatot elvégezte. Azt a javaslatát, hogy az autonómiát alulról felfelé kell kiépíteni, számos bíráló érte. A

202 Erről részletesebben: HANUY: *i.m.* 30–38.; SALACZ: *Egyház és állam Magyarországon...*, *i.m.* 114–124.; GERGELY Jenő: *A politikai katolicizmus...*, *i.m.* CSORBA: *A vallásalap...*, *i.m.* 179–201.

203 HANUY: *i.m.* 27–28.

Képviselőházban felszólalók többsége egyetértett abban, hogy a kormánynak és a törvényhozásnak csak annyi a feladata, hogy lehetővé tegye a katolikus autonómiaszervező kongresszus összehívását. Ennek lesz joga később dönteni a létrehozandó önkormányzat hatásköréről. A felszólalók többsége abban is egyetértett, hogy az autonómia megalkotásakor figyelembe kell venni az apostoli király jogainak sérthetlenségét és az egyház érdekeit is.

A katolikus autonómia megvalósítását 1890 és 1897 között a képviselőházi felszólalásokban folyamatosan követelték. Az előbb említett időszakban számos bírálat érte az egymást követő kormányokat a katolikus autonómiaszervező gyűlés összehívásának halogatása miatt. Ennek a halogató taktikának több példáját is láthatjuk az 1890-es években: ilyen eset volt 1890-ben az autonómia kapcsán összehívott értekezleten Csákynek azon álláspontja, hogy csak az alulról felfelé való szervezést tartja elfogadhatónak, holott tisztában volt vele, hogy ezt a legtöbb világi katolikus képviselő elutasítja, és az az egyház felfogásával is ellentétes. Tehát a tanácskozás kimenetele nem volt kérdéses: végül nem jött létre meg egyezés. További ilyen halogató taktikának lehet tekinteni Csáky 1893. március 17-i indokát, mely szerint az autonómia a honi katolikusok belügye, ezért nem kényszeríthetik azt rá az egyetemes katolikus egyházra. A katolikus autonómia megvalósításának szükségessége mellett felszólalók többsége is osztotta ezt a véleményt. Ám míg ők az egyház jogainak védelme érdekében hangsúlyozták ezt, addig a kormány az autonómiaszervező kongresszus összehívásának késleltetését kívánta ezzel elérni. Csáky 1893. november 24-én és 1894. március 8-án az autonómiaszervező gyűlés összehívásának időpontját firtató kérdésre azt válaszolta, hogy a püspöki kar autonómiával kapcsolatos véleményére vár, mielőtt cselekedne. Az előbbi felszólalásában azt is elmondta, hogy ha a püspöki kar túlságosan elhalasztaná a döntését, akkor nélkülük is megteszi a szükséges lépéseket, azonban nem fejtette ki, hogy milyen időkeretet jelent számára a „túlságosan” kifejezés. Tehát Csáky ezen lépéseit is időhúzásnak lehet tekinteni. Eötvös Loránd vallás- és közoktatásügyi miniszter (1894–1895) 1894. november 21-i beszéde szerint az autonómia ügye azért nem halad, mert az ezt előkészítő bizottság még nem döntötte el, hogy az 1870–1871-es szervezeti szabályzat milyen mértékben használható fel. Azonban ez a bizottság már 1894. február 24-én döntött arról, hogy nem tartja magát illetékesnek a kérdésben, döntése pedig megfelelő indokkal szolgált a kormány számára, hogy igazolja, miért nem jött létre a katolikus autonómia. 1895. november 29-én Wlassics Gyula kultuszminiszter (1895–1903) előterjesztésére a király engedélyezte az autonómiaszervező kongresszus összehívását, egy általa később jelzett időpontban. Wlassics azonban 1896. február 5-én elmondta, hogy a közelgő választások és a millenniumi év miatt nem tartja alkalmasnak az időt a szervező kongresszusra. Az egymást követő kormányoknak végül sikerült 1897 novemberéig elodáznuk a kongresszus összehívását.

A király 1897. május 14-i elhatározásával az 1870–1871-es kongresszust befejezettek nyilvánította, és engedélyt adott egy új kongresszus összehívására.²⁰⁴ Ezt követően kezdtek el megjelenni az autonómia lehetséges hatáskörével és szervezeti felépítésével foglalkozó vélemények.

Vaszary Kolos hercegprímás 1897. május 29-i körlevelében a következőkről ír: a klérus csak olyan autonómia szervezéséhez járulhat hozzá, amely az egyház isteni alkotmányát és a hitelveket teljes egészében sértetlenül hagyja. Az autonómia megvalósulása esetén az egyház önállóan intézhetné saját ügyeit, és az állam csak ellenőrzési és felügyeleti jogot gyakorolhatna felette. Az egyházban a kormányzó hatalom teljes egészében a püspökök hatáskörébe tartozik, erről nem mondhatnak le, és nem oszthatják meg azt senkivel. Az autonómia az egyházban semmiféle egyházkormányzati jogot vagy hatalmat nem igényelhet, nem lehet befolyása a hitelvekre, a szentségek kiszolgáltatására, az istentiszteletre, a papi és szerzetesi nevelésre. Az autonómia hatáskörébe csak azok a jogok tartozhatnak, amelyeket a király átenged azokból, amelyeket az illetékes minisztérium által gyakorol, azon ügyek intézése, amelyek a püspöki kar által delegálhatók, valamint azok a jogok, amelyeket az állam átad. Az autonómia önállóan, állami felügyelet mellett és az egyházi törvények betartásával gyakorolhatna befolyást azokra az egyházi ügyekre, amelyek intézése eddig a kormány kezében volt.²⁰⁵ A *Pesti Hírlap* június 5-i számában megjelent cikk Vaszary körlevelének tartalmát bírálva kifejti, hogy az autonómia leple alatt a katolikus egyház meg akarja fosztani állami jellegétől az egyházi célokat szolgáló alapokat és alapítványokat. A király magánjogává akarja degradálni az apostoli kegyúri jogot. A cikk szerint Vaszary azt a nézetet hirdeti, hogy az autonómia szervezése tisztán az egyház feladata, amelybe az országgyűlésnek nincs beleszólása, valamint hogy az egyházi vezetés olyan tervekkel állt elő, hogy az autonómia megvalósíthatatlan legyen, így hatalmát ne kelljen megosztania a világiakkal.²⁰⁶

A megvalósítandó autonómiáról kifejtett vélemények egyetértenek abban, hogy az nem változtathat az egyház isteni eredetűnek tekintett alkotmányán és hierarchikus szervezetén, valamint a hitelveken és a püspöki hatalom megoszthatatlanságán sem. Abban is egyetértés volt, hogy az autonómiának nem lehet befolyása az egyházkormányzat rendszerére és hatalmára, továbbá az egyház belső életére sem. A vélemények többsége szerint a katolikus alapok és alapítványok kezelési jogát, valamint a katolikus iskolák vezetését is át kell adni az autonómia számára. Ennek az esélye azonban nagyon csekély volt, hiszen a katolikus autonómia megvalósulásának egyik akadály az, hogy az egymást követő kormányok nem akarták kiadni ezeket a jogokat a saját kezükből. A kifejtett vélemények abban is egyetértenek, hogy az autonómia megvalósulása esetén az egyház önál-

204 SALACZ: *Egyház és állam Magyarországon...*, i.m. 118.

205 *Religio*, 1897/1. félév. 45. szám. 371–373.

206 *Pesti Hírlap*, 1897/április 5. 3–4.

lóan intézné saját ügyeit. Abban azonban már eltértek, hogy az autonómiának a működése során milyen feltételeknek kellene megfelelnie. Vaszary szerint állami felügyelet mellett, az egyházi törvények betartásával intézhetné ügyeit. Samassa József egri érsek úgy véli, hogy az egyháznak az apostoli király főkegyúri jogából fakadó beavatkozást kell csak elfogadnia. Surányi János győri kanonok csak azt tartja elfogadhatónak, ha az autonómiának a működése során az egyházjognak és a magyar törvényeknek kell megfelelnie, hatásköre pedig a király és a püspöki kar által átengedett jogokra terjed ki. Vaszary ezeket az állam által átengedett jogokkal egészíti ki. Általánosságban elmondható, hogy az autonómia lehetséges hatásköre kiterjedhet az egyházi és iskolai vagyon kezelésére, az iskolák igazgatására, az egyházi javadalmak betöltésére való befolyásra és az alapok és alapítványok kezelésére.

A közelgő kongresszus megnyitásának hírére a püspöki kar is foglalkozni kezdett az autonómia lehetséges hatáskörének meghatározásával. A szeptember 28-i püspökkari konferencián elfogadták Steiner Fülöp székesfehérvári püspök indítványát, mely szerint bízzanak meg egy bizottságot, amely az 1870–1871-es szervezeti szabályzat alapján készít majd egy tervezetet, ami az újabb autonómiaszabályzat alapjául szolgálna. A tervezet megalkotására azt a bizottságot kérték fel, amely még 1893-ban ugyanennek a kérdésnek a tisztázására alakult meg. A testület három korábbi tagja, Schlauch Lőrinc nagyváradai, Hornig Károly veszprémi és Steiner Fülöp székesfehérvári püspök mellé beválasztották Ivánkovich János rozsnói püspököt is.²⁰⁷ A november 8-án tartott püspöki konferencián nem tudtak megegyezni abban, hogy Steiner vagy Ivánkovich autonómiatervezetét fogadják-e el. Steiner csak olyan autonómiát tart elfogadhatónak, ami nem ütközik a katolikus egyház dogmaiba, és a hierarchiát is megerősítené. Ivánkovich tervezete közelebb állt a kormány autonómiáról alkotott elképzeléséhez. Ő úgy látja, hogy az autonómia szervezetét és hatáskörét három szinten kell megállapítani: a legalsó az egyházközösség, ennek beleszólása van a tanító- és kántorválasztásba, valamint az iskolai és egyházi adók kivetésébe; a középső az egyházmegyei szint, ez az egyházközségek fellebbviteli fóruma; a legfelső pedig az autonómia igazgatótanácsa, amely püspök, prépost és apát kinevezésénél javaslattevési joggal bírna, emellett átvinné a vallás- és tanulmányi alap felügyelőbizottságának a teendőit is.²⁰⁸

A kormány (mindenekelőtt annak illetékes tagja, Wlassich Gyula) a kongresszus megkezdése előtt emlékiratban fogalmazta meg, hogy az autonómia szervezeti kereteire és hatáskörére vonatkozóan milyen alapelvek lennének számára elfogadhatóak. Az első fejezet áttekinti az autonómiamezsgalmak történetét 1848 és 1894 között. A második az 1870–1871-es kongresszus szervezeti szabályzatának bírálatát és az autonómia lehetséges határainak ismertetését tartalmazza.

207 *Budapesti Hírlap*, 1897/17. évf. 271. szám. 7.

208 *Budapesti Hírlap*, 1897/17. évf. 311. szám. 3–4.

Ebben azt emeli ki, hogy a királyi adományozástól függő egyházi javadalmak betöltésének kérdésében a szabályzat korlátozza a főkegyúr döntési szabadságát, a felelős miniszter befolyását pedig kizárja, így az autonómia számára túl nagy hatáskört biztosít. Az emlékirat szerint a főkegyúri jog gyakorlásának teljes szabadsága érdekében mellőzni kell azt a jogot, amely az 1870–1871-es szabályzat alapján az autonómia igazgatótanácsa számára hármaskijelölési lehetőséget biztosít a javadalmak betöltésére. Az emlékirat szerzője úgy fogalmaz, hogy a királyi adományozástól függő egyházi tisztségek feletti felügyeleti jog gyakorlására (azaz a javak kezelésének ellenőrzésére, a javadalmakra való adókiivetés jogára és az üresedésben lévők jövedelmeinek kezelésére) az autonómia hatásköre nem terjeszthető ki az I. kongresszus által meghatározott mértékben. Az 1870–1871-es szabályzat a vallás- és tanulmányi alapokat a magyar katolikus egyház tulajdonának tekintette, és kezelésüket az autonómiára akarta bízni. A kormány azonban kötelességének tartja megőrizni az alapok kezelésének jogát, ugyanakkor indokoltnak látja, hogy az autonómiának erre valamilyen szintű befolyása legyen. A kormány szerint az egyetemi alap kérdése nem kapcsolódik az autonómiához: az 1870–1871-es szabályzat kimondja, hogy a tanulmányi alapból fenntartott katolikus közoktatási intézmények irányítását át kell adni az autonómiának, mert ez az alap a katolikus egyház tulajdona. A kormány szerint azonban a tanulmányi alap egyházi birtokba vétele minden törvényi és jogi alapot nélkülöz.

A harmadik fejezet tovább részletezi a kormány álláspontját az autonómia hatáskörével kapcsolatban. Mint írja: az autonómiának együtt kell működnie az állammal. Az általa igényelt hatásköröknek a törvények adta határokon belül kell maradnia, és a főkegyúri jogot tiszteletben kell tartania. A főkegyúri jog gyakorlása körül a döntés a királyt és – törvényes keretek között – a felelős kormányt illeti meg, az autonómiának csupán közreműködési joga van. Az emlékirat úgy fogalmaz, hogy ez a közreműködési jog a gyakorlatban a következőket jelenthetné: személyi kinevezéseknél tanácsadói jogot; a vallás- és a tanulmányi alap esetében széküresedéskor, az ellenőrzés gyakorlásában és a javadalmak felügyeletében való részvételt; a királyi tanintézetek katolikus jellegének ellenőrzését. Az autonómia hatáskörébe további, az egyház által meghatározott feladatok is tartozhatnak.²⁰⁹

Az egyházi vezetés és a kormány is kifejtette az autonómia általa elfogadhatónak tartott hatáskörére vonatkozó véleményét. Látható, hogy a sarkalatos kérdésekben lényeges eltérések vannak a két álláspont között. Idetartozik az egyházi javadalmak betöltése, a vallási és tanulmányi alapok kezelése, valamint a tanulmányi alapból fenntartott katolikus közoktatási intézetek irányítása. A kormány meg kívánta tartani az alapok és alapítványok kezelésének, valamint a közoktatási intézmények igazgatásának jogát is. Az egyházi vezetés szerint ezeket a jogokat az autonómiának kellene gyakorolnia. Ők a javadalmak betöltésének ügyében is

209 *Religio*, 1898/1. félév. 5. szám. Melléklet.

nagyobb jogkört akartak adni az autonómia számára, mint amekkorát a kormány javasolt. Az említett okok már ekkor előrevetítették a következő autonómia-kongresszus munkája során felmerülő nehézségeket. E nehézségek kapcsán még a kongresszus előtt fejtette ki a katolikus autonómiára vonatkozó elképzeléseit Prohászka Ottokár, a korszak egyik meghatározó egyházi személyisége (későbbi székesfehérvári püspök). Az első olyan írása, amelyen keresztül ezt a koncepciót fel szeretnék vázolni, *Az autonómiai mozgalmak pszichológiája* címet viseli.²¹⁰ A tanulmány célkitűzése – a szerző megfogalmazásában – az, hogy kimutassa, „az autonómia sürgetése a kor uralkodó eszméinek egyik konkrét megnyilatkozása”.²¹¹ Abból indul ki, hogy a modern korszak vezéreszméje az egyéniség kiteljesítése. Ennek során alakul ki a polgár önállóságtudata, „s a fejlett, önálló, hozzáértő polgárok milliói adják az állami szervezetnek is tökéletesebb formáit, amennyiben mindenütt önrendelkezést, önkormányzatot teremtenek”.²¹² Az új hatalomgyakorlási formában az adott államban élő polgár önrendelkezésének megjelenési módja a kormányhatalom megosztása, a törvényhozásban való részvétel biztosítása.

Ezekkel a tendenciákkal márpedig szemben áll az, hogy a világi híveknek saját egyházukban semmilyen befolyásuk sincs. Prohászka szavaival: „helyzetük inkább magánjogi mint közjogi; (úgy értem azt, hogy üdvözljenek).”²¹³ Azoktól a feladatoktól azonban, amelyeket az egyház mint közjogi intézmény közjogi erővel, a hívek tömegeire támaszkodva megoldhatna, a laikusok távol vannak mert „ott áll a klérus: érsekek, püspökök, papok, és mögöttük borong a hívek hült helye”.²¹⁴

Prohászka szerint az egyházi autonómia által szorosabban kötődnek a hívek az egyházhoz, hisz ily módon részben ők rendelkezhetnek fölötte, azzal kapcsolatban valódi tennivalójuk volna. Így megszűnne „a megcsontosodott nembánomság minden egyházi ügygel s érdekekkel szemben”.²¹⁵ Majd azzal folytatja, hogy az autonómia megteremtése nem azonos a keresztény élet megteremtésével, mert azt nem az autonómia, nem az egyéniség hordozza, hanem az isteni kegyelem sugallja és teremti meg, de „az emberiség haladása a mi történeti fejlődésünk alapján okvetlenül kívánja az önrendelkezésnek azt a formáját, melyet autonómiának hívunk”.²¹⁶

Mint mondja, az állam és az egyház az a két jogi szervezet, amelyek keretei között a modern kor szabad embere él, a történelem során pedig végigkövethetők

210 PROHÁSZKA Ottokár: *Az autonómiai mozgalmak pszichológiája* (1897). In: Uő: *Összes Munkái. X. kötet. Korunk lelke*. Sajtó alá rendezte: SCHÜTZ Antal. Budapest, 1928. 50–63.

211 Uo. 51.

212 Uo. 52–53.

213 Uo.

214 Uo.

215 Uo. 54.

216 Uo.

azok a küzdelmek, amelyeket a „szabad ember emancipációja vívott az állami jogrenddel”.²¹⁷ Elmondható, hogy a mai ember minden téren az önkormányzat, az önrendelkezés felé halad, az önrendelkezés légkörében felnőtt ember pedig az egyházban is autonómiát akar: „[e] mozgalmak mélyén rejlő ok az individualitásnak s a szabadságnak fejlettebb állapota.”²¹⁸ Az egyéni öntudat megerősödése következtében a társadalom – mint a szabad egyéniségek legitim közössége – befolyást akar szerezni magának a tekintélyre és a tekintélyelvű intézményekre. Ez azonban nem azt jelenti, hogy eleve minden tekintély létét kétségbe vonná, hanem „erkölcsi befolyást követel, ellenőrzést gyakorol a tekintéllyel szemben, sürgeti a tekintélytől, hogy kötelességeinek megfeleljen”.²¹⁹

A világi hívek befolyásának növelése mellett a továbbiakban azt hozza fel, hogy a katolikus egyház története során az államnak éppen elég nagy szerepe volt, és az egyház ebbe végül is belenyugodott, ennek okán „hasonló befolyást engedhet meg az egyház a hívők közösségének is”.²²⁰ A világiak az új eszmék hatására azt akarták elérni, hogy egyházuk ügyeibe legalább olyan mértékű befolyással rendelkezzenek, mint a „felekezetlen államkormány”.²²¹ Prohászka szerint ezt úgy lehet megvalósítani, ha a korábbi állami jogosítványok „a katolikus polgárok kezeibe tétetnek le”.²²² Az adott viszonyok között az autonómia is ennek az önrendelkezési igénynek az egyik lehetséges kifejezési formája, ami éppen ezért annyira népszerű, és egyben szükséges is.

A következő kérdés az, hogy ki hozza létre az autonómiaszervezetet, és ki ruhazza azt fel a szükséges kompetenciákkal. Mint Prohászka mondja, az egyház a klerikusok és a világiak összessége, de az egyháziak azok, akiknek Krisztus a lelki hatalmat adta. Ezért az egyházban autonómiaszervezetet létrehozni, „jogokat a kormányzatban gyakorolni, ez nem a világiak, hanem az egyháziak dolga”.²²³

Ezt követően az egyházi birtokok birtokjogának a létrehozandó autonómia fennhatósága alá bocsátása mellett érvel. Addig az egyházi birtokok birtokosai a püspökségek, káptalanok, apátságok voltak. Álláspontja szerint szükség volna azonban egy olyan törvény meghozására, amely kimondja, hogy ez a birtokjog a katolikusok összességét illeti, amit pedig az autonómia képvisel. Prohászka egyértelműen kijelenti azt is, hogy miért tartja fontosnak ezt a lépést: a jelenlegi birtokosok a továbbiakban aligha tudnák megvédeni a katolikus egyházi vagyont a szekularizációtól. Az autonómia azonban meg tudná ezt tenni. „Ugyan mi volna

217 Uo. 55.

218 Uo. 56.

219 Uo. 61.

220 Uo. 62.

221 Uo.

222 Uo.

223 Uo. 63.

akkor okosabb, átíratni azt a birtokot s ezáltal megmenteni, vagy át nem íratni s ezáltal elveszteni azt?”²²⁴ – teszi fel a „költői” kérdést Prohászka.

„De kinek kell, kinek áll jogában ezt kezdeményezni?”²²⁵ – veti fel az újabb dilemmát. Úgy véli, hogy nem az autonómiaszervezet világi tagjainak, mert a rendelkezési jog az egyházban a püspököket illeti. Ám a szerző szerint ott a példa a mai egyháznagyok előtt: az ősiségről és a dézsmáról elődeik mondtak le 1848-ban.²²⁶ De mi vette rá őket a lemondásra annak idején? Az aktuális helyzethez hasonlóan „az érlelődő, fejlettebb eszméknek föltartóztathatatlanabb térfoglalása”,²²⁷ ami a világi hívek növekvő befolyását eredményezte az egyház ügyeibe. A megoldás tehát Prohászka szerint kézenfekvőnek látszik úgy a konkrét kérdésben, mint a világiak és az egyháziak kapcsolatainak az új viszonyok közti kialakításában egyaránt: „[k]ik a hatalmat jog szerint birtokolják, azok e hatalom funkcióit másokkal megosztják.”²²⁸

Prohászka egy évvel később (már a kongresszus idején) ismét visszatér a témához.²²⁹ Lényegében azonos elvi alapokra épít, és hasonló elvontsági szintről indul ebben az írásában is, ám fokozatosan a konkrét magyarországi helyzet felé fordul, és egyre gyakorlatiasabb hangot üt meg. Véleménye szerint bárhol is jelentek meg az autonómiamegalkalmak, fő céljuk mindig az egyház fölszabadítása volt az állam befolyása alól, éppen ezért párhuzamba állíthatók azokkal a törekvésekkel, amelyek az állami életben a népképviseleti rendszer bevezetésével a nemzet politikai szabadságának kiterjesztését szolgálják.²³⁰ E szabadság legfőbb biztosítója az államhatalom ellensúlyozása és ellenőrzése, amire valódi garanciát a hatalommegosztás, a parlamenti képviselet, a közigazgatási és az egyházi autonómiák együttes megléte adhat.

Prohászka azzal folytatja, hogy az egyházi autonómia létrehozásához szükség van a hívek valódi, tevőleges jelenlétére az egyház életében. A honi hívek azonban okkal és joggal közömbösek egyházuk problémái iránt: formailag ugyan tagjai egyházuknak, hiszen „egymás hátán, zsúfolva vannak az anyakönyvekben”,²³¹ de szellemi jelenlétüket tekintve úgy tűnik, mintha „egy zsúfolt terem-

224 Uo. 57.

225 Uo.

226 A püspökök tizedről való 1848-as lemondásáról: FAZEKAS Csaba – GYULAI Éva: A katolikus egyház lemondása a tizedről 1848. március 18-án. In: *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XXXIX*. Miskolc, 2000. 165–188., illetve SARNYAI Csaba Máté: Kényszer és/vagy kompromisszum. A klérus lemondása az egyházi tizedről 1848-ban. *Egyháztörténeti Szemle*, 2000/1. évf. 2. szám. 119–142.

227 PROHÁSZKA: Az autonómiai mozgalmak..., i.m. 59.

228 Uo.

229 PROHÁSZKA Ottokár: Híveket az egyháznak! (1898). In: Uő: *Összes Munkái. XX. kötet. Az Úr házáért*. Sajtó alá rendezte: SCHÜTZ Antal. Budapest, Szent István Társulat, 1929. 60–70.

230 Uo. 60.

231 Uo. 67.

ben egymás mellett ülnének s horkolnának”.²³² Prohászka úgy véli, hogy ezen a helyzeten csak úgy lehet változtatni, ha az egyház nem félti önmagát a saját híveitől, mert „a hívek a modern korban az egyház szabadságának hordozói, s csak a kifejtett, katolikus öntudatra lehet egyházszabadságot építenünk”.²³³

A világi hívek befolyásának növekedését rossz szemmel nézők az egyház érdekeinek védelmét továbbra is az apostoli királyra és az uralkodói felségjogokra, mindenekelőtt a főkegyúri jog gyakorlására bízák. Ezeket a jogokat a modern jogtudomány a világi állam jogai közé sorolja, és mint ilyenek a parlamentnek felelős kormányzat hatáskörébe tartoznak. Ennek tudatában még inkább nyilvánvaló – írja Prohászka –, hogy csak a hívek katolikus öntudatra ébredése biztosíthatja az egyház szabadságát az államhatalommal szemben, és adhat életerőt magának az egyháznak.

A világi katolikusok ekképp megnövekvő befolyása miatti félelmek Prohászka szerint nem megalapozottak, mivel az önkormányzat megszervezése nem a püspöki joghatóság ellen irányul. A hívek részvételével létrehozandó autonómia nem sajátíthat ki jogokat, csak élhet azokkal, amelyeket biztosítanak számára. Elsődleges céljának pedig annak kell lennie, hogy az államhatalomtól kapjon meg minél több olyan jogot, amely az egyház életét érinti.

5.2. A II. autonómiakongresszus vitái

A II. katolikus autonómiakongresszus munkáját előzetes megkötésekkel kezdte meg: a megváltozott viszonyokra való tekintettel az 1870–1871-es munkálatoakat úgy kellett módosítania, hogy közben figyelembe kellett vennie a főkegyúri jog, a főfelügyeleti jog és az egyház hierarchikus rendjének sérthetlenségét. Vaszary Kolos 1897. november 11-én, a II. katolikus autonómiakongresszus megnyitása alkalmából mondott beszédében kifejtette, hogy nem képezheti az autonómia feladatát az egyház szervezeti rendszerének megváltoztatása, ahogy az egyházi hierarchia hatalmának korlátozása sem. Véleménye szerint az autonómia hatásköre az lehet, hogy az egyház külső ügyeit, vagyonát, intézményeit, a nevelést és az oktatást gondozza, valamint elősegítse a katolikus öntudat erősödését. Az pedig a király elhatározásától függ, hogy a törvény korlátai között a főkegyúri jogból kinek és milyen hatáskört enged át. Mint mondja, az autonómia hatásköre kizárólag egyházi ügyekre terjedhet ki, így az nem jelentene veszélyt az alkotmányra és a társadalomra nézve.²³⁴ A kongresszus november 13-i második ülésén egy 27 tagú bizottságot választottak a szervezeti szabályok kidol-

232 Uo.

233 Uo. 68.

234 *Religio*, 1897/2. félév. 39. szám. 309–311.

gozására. Vaszary a 27-es bizottság jelentésének betérjesztéséig a kongresszust elnapolta.²³⁵

A 27-es bizottság 1898. február 15-i értekezletén egy kilenctagú albizottságot választott az autonómia szervezeti javaslatának kidolgozására. Az ülésen vita folyt arról, hogy a 9-es bizottságot utasítás nélkül küldjék-e ki, vagy csak azt követően, hogy a 27-es bizottság megtárgyalta az általános alapelveket. Végül az utasítás nélküli kiküldés mellett döntöttek.²³⁶ A 9-es bizottság már februárban megkezdte az 1870–1871-es kongresszus szervezeti szabályzatának átdolgozását, a javaslat megalkotásához kikérték a püspöki kar és a kormány véleményét is. A 9-es bizottság a javaslat kidolgozásának túlnyomó részével június közepére végzett. Úgy határoztak, hogy az autonómia szervezeteibe közvetett választás útján lehet bekerülni. Megállapodtak abban is, hogy az országos katolikus kongresszusnak ne legyen tagja minden püspök. Javaslatuk szerint a kongresszusnak 52 egyházi és 104 világi tagja lesz. A világi tagok közül kettőt a király nevez ki, kettőt az ország kegyurai, 100-at pedig az egyházmegyéék választanak közvetett úton. Az autonómia napi ügyeinek intézése az igazgatótanács feladata, amelynek 10 világi és 5 egyházi tagját a kongresszus választja. A kongresszus és az igazgatótanács elnöke a hercegprímás, mindkét testület egy-egy világi alelnököt választ, továbbá az igazgatótanács egy előadót is. Az igazgatótanács feladata a vallási és tanulmányi alap költségvetésének előkészítése, valamint zárszámadásainak felülvizsgálata. A 9-es bizottság tervezete szerint javadalom-megüresedés esetén a püspökök javaslati joggal bírnának a betöltésre nézve, ez a javaslat az igazgatótanácson keresztül, a vallás- és közoktatásügyi miniszter közvetítésével jutna el a király elé.²³⁷

A *Pesti Hírlap* 1899. április 19-i cikkében bírálta a 9-es bizottság javaslatát, mert véleményük szerint az kevés befolyást enged a világiaknak, így az autonómiát püspöki gyámkodás alá helyezi. Továbbá kizárja az egyházi önkormányzatból a katolikus világi elit tetemes részét, az állami, megyei, városi köztisztviselőket és közalkalmazottakat. Állítják, hogy az autonómiának biztosított hatáskör több ponton sérti a főkegyúri és az állami felügyeleti jogot, és kifogásolhatónak tartják azt is, hogy ha nem lesz egyházmegyei gyűlés, akkor az egyházmegyei tanács ellenőrzés nélkül marad.²³⁸ Egy röviddel későbbi írás²³⁹ szerint az autonómia hatáskörének megállapításába – a 9-es bizottság javaslatában foglaltakkal ellentétben – a kongresszus és a király mellett a törvényhozásnak is van beleszólása. A főkegyúri jog ugyanis a magyar közjog szerint nem a király személyes joga, hanem alkotmányos jog, amelynek tartalmát és gyakorlatát törvények állapítják

235 *Religio*, 1897/2. félév. 40. szám. 320–323.

236 *Budapesti Hírlap*, 1898/18. évf. 47. szám. 3–4.

237 *Magyar Sion*, 1899/13. évf. 420–421.

238 *Pesti Hírlap*, 1899/21. évf. 108. szám. 1–2.

239 *Pesti Hírlap*, 1899/21. évf. 111. szám. 2.

meg és szabályozzák, ezért ebből csak a törvényhozás engedhet át hatásköröket az autonómia számára. Emiatt a parlamentnek még a kongresszus előtt meg kellett volna határoznia az autonómia hatáskörének közjogi kereteit, mert akkor a kongresszus munkája gyorsabban haladt volna. A kongresszusnak magának az elsődleges feladata az, hogy meghatározza az autonómia szervezeti felépítését, hatáskörét és a világi hívek szerepét. A cikk szerint az intézmény megvalósulásának két reális útja van: az egyik az, hogy a kongresszus nem érinti a főfelügyeleti és a főkegyúri jogot, a másik az, hogy az autonómia törvényes határainak előzetes törvényhozási szabályozását kéri a parlamenttől.

A 9-es bizottság javaslatát a sajtóban és a 27-es bizottság ülésein is bírálatok érték. A leggyakrabban felmerült kifogás az volt, hogy a javaslat túl kevés jogot és befolyást ad a világiaknak, és túl nagyot a püspököknek. Továbbá azt is nehezményezték, hogy a világi képviselők közvetett választása nem demokratikus, és az iskolák ügyében is túlságosan szűk a hatásköre. Emellett az egyházmegyei szint kis súlyát is bírálatok érték.

A 27-es bizottság kisebbsége által megfogalmazott javaslat megállapításai értelmében nem kellene teljesen mellőzni az 1870–1871-es szervezeti szabályzatot, csak módosítani annak bizonyos pontjait. Úgy vélik, hogy a főkegyúri és a főfelügyeleti jog mellett az egyházi hierarchiát érintő kérdések sem tartozhatnak az autonómia hatáskörébe, ezeket következetesen el is kell választani tőle. Ezek sértetlenségét garantálhatja, ha a főkegyúr (azaz a király) a maga és az egyház saját jogköre megóvása érdekében, közvetlenül ellenőrizheti az autonómia működését. A bizottsági javaslat szerint az országos és az egyházmegyei gyűlés jegyzőkönyveit lezárásuk után 30 napon belül a vallás- és közoktatásügyi miniszternek fel kell terjesztenie a királyhoz. Ez az intézkedés meggátolja, hogy az autonómia túllépje a hatáskörét. Ez a koncepció az önkormányzat szerveibe beválasztható személyek közül nem zárja ki a közalkalmazottakat, a köztisztviselőket és az állami vállalatok alkalmazottait sem. A javaslat szerint fontos továbbá, hogy valódi súllyal rendelkező egyházmegyei gyűlést kell létrehozni. Az autonómia számára nagyobb befolyást kell biztosítani a magasabb javadalmak betöltésére is. A katolikus tanügyet szinte teljes egészében az önkormányzat hatáskörébe kell utalni. A kisebbségi javaslat a katolikus iskolákat illetően az önkormányzatnak ellenőrzési és felügyeleti jogot adna. Az alapok és alapítványok kezelését köteles lenne átvenni, míg a többségi javaslat szerint csak joga volna ehhez. Az országos gyűlés fogadná el a vallási és tanulmányi, illetve az egyetemi alapok és alapítványok költségvetését, felülvizsgálná és jóváhagyná a zárszámadásokat, majd ezeket felterjesztené az uralkodóhoz (mint főkegyúrhoz). Ezeket a feladatokat a többségi javaslatban a szűk körű igazgatótanács végezné. A többségi javaslatban az igazgatótanács választana egy előadót, a kisebbségiben ez nem szerepel.²⁴⁰

240 *Pesti Hírlap*, 1899/21. évf. 286. szám. 3–4.

Fontos kiemelni Zichy Nándornak, a Katolikus Néppárt megalapítójának és vezérszónokának a véleményét a 27-es bizottság többségi javaslatáról. Ennek lényeges pontjai a következők: a javaslat nem fejt ki világosan az autonómia célját és hatáskörét, mert az „egyház világi vonatkozású ügyeinek intézése” meghatározást túlságosan tágnak tartja. A javaslat a főkegyúri jogot helytelenül értelmezi, és több helyen meg is sérti. A vallásalap költségvetésének megállapítása nem tartozhat az autonómia hatáskörébe, mert ez rendeltetésénél fogva az egyház-kormányzatot illeti. A főpapi székek betöltését érintő befolyásnak nincs sem jogi alapja, sem történelmi előzménye, és nem felel meg az egyházjogi előírásoknak sem. A püspöki vagyon felett az autonómia nem bírhat ellenőrzési joggal, mert ez csökkentené a püspök tekintélyét. Csak azokat a tan- és nevelőintézeteket lehet az autonómia hatáskörébe vonni, amelyeket közpénzből vagy a tanulmányi alapból tartanak fenn. Az országos autonómia nem lehet az egyházmegyei szervezet-hez tartozó ügyek fellebbezési fóruma, és az azt illető ügyekben nem tehet intézkedéseket. Zichy szerint az országos autonómia hatáskörébe tartozna az alapok és alapítványok kezelése, költségvetésük megállapítása, vagyonkezelésük, és az ezekből fenntartott középiskolák ügyeinek intézése. Minden katolikus tanintézetben a tanítás és nevelés joga az egyházi személyeket illetné meg.²⁴¹

A kongresszus 1900. január 31. és február 10. között a 27-es bizottság javaslatát vitatta meg, amikor is kifejtették véleményüket a többségi és a kisebbségi javaslat támogatói is. Hoványi Gyula, a jogbölcselet professzora (és egyben vezérszónok) elmondta, hogy a 27-es bizottság többségi javaslatának kidolgozása során törekedtek arra, hogy a főkegyúri jog, a főfelügyeleti jog és az egyházi hierarchia sértetlen maradjon. A fennálló viszonyok között megvalósítható autonómiát igyekeztek kidolgozni, ezért annak szervezeti kerete és hatásköre meglehetősen korlátozott lett volna. Ugyanakkor úgy igyekeztek azt megfogalmazni, hogy később kibővíthető legyen.

A kisebbségi javaslat néhány támogatója is felszólalt. Györffy Gyula, a kisebbségi javaslat szerkesztője és előadója szerint a kisebbség olyan hatáskört akar adni az autonómiának, ami a katolikus közösség egészének (ideértve a világi híveket is) leginkább megfelel. Hortoványi József szerint a többségi javaslat megcsönkítja a katolikusok jogait. A kisebbségi véleményt támogatja, azzal a fenntartással, hogy a vallási és tanulmányi alapot, az egyetemi alapokat, valamint az állam által kezelt összes katolikus alapot azonnal adják át az autonómiának. Zichy Nándor szerint minél előbb bele kell kezdeni a részletes tárgyalásba, és nem azon kell vitatkozni, hogy melyik javaslat jobb vagy rosszabb, mert ez a vita nem viszi előbbre az autonómia megvalósulásának ügyét.²⁴²

A kongresszus február 3-i ülésén a többségiekhez tartozó Kiss János beszédében kifejti, hogy melyek azok az ügyek, amelyekbe a világi elemek beleszólást

241 *Religio*, 1900/1. félév. 5. szám. 36–40.

242 *Religio*, 1900/1. félév. 10. szám. 74–82.

kaphatnak. Véleménye szerint a főpapok és a papok kinevezésénél ők is jelölhetnek arra alkalmas személyeket, az egyházi javak kezelésének kérdésében is kaphatnak némi beleszólást, ezt az egyház megbízásából és annak felügyelete mellett tehetik meg. Az iskolaügyben szükség van a világi elemek szakismeretére és tapasztalatára, hogy hozzájáruljanak az egyház nevelői és tanítói munkájának segítéséhez. Azt is elmondta, hogy az önkormányzat megalkotásakor tisztázni kell az autonómia és a főkegyúr közötti viszonyt, valamint a katolikus közösség részvételének mértékét, továbbá tiszteletben kell tartani a főfelügyeleti jogot és az egyházi hierarchiát. A többségi javaslatot akkor tartja elfogadhatónak, ha két dolog megvalósul: az egyik az, hogy az autonómia szerveibe közvetlen választás útján lehet bejutni; a másik pedig az, hogy legyen egyházmegyei gyűlés.

Ugron Gábor szerint a többségi javaslat olyan autonómiát akar, aminek nincs tartalma. Nem tartja helyesnek, hogy kirekesztik az állami hivatalnokokat, és a közvetett választás elvét is elutasítja. Mint mondja, a kisebbségi javaslat viszont nagy hangsúlyt helyez az egyházmegyei önkormányzat szintjére, hiszen az autonómiának itt kell a legerősebbnek lennie, ezért van szükség az egyházmegyei gyűlés intézményére. A katolikus középiskolákkal való rendelkezés jogát is biztosítani kell az önkormányzat számára. A katolikus alapítványokat és alapokat ki kell adni az autonómiának, hiszen nem lehet hagyni, hogy a kormány ellenőrzés nélkül használja a katolikus vagyont. A kisebbségi javaslat alkalmat ad az előbb említettek megvalósítására, ezért azt támogatja.²⁴³

Apponyi Albert,²⁴⁴ a korszak meghatározó valláspolitikusa a többségi javaslatot támogatta. Ugyanakkor egyetértett a kisebbséggel a közvetlen választások kérdésében, de az egyházmegyei gyűlés létesítését nem tartotta indokoltnak.

Horánszky Nándornak, a Nemzeti Párt elnökének február 3-án beterjesztett indítványát elfogadták, mely szerint a részletes tárgyalás megkezdése előtt küldjenek ki egy bizottságot az egyházi vezetéssel és a kormánnyal való egyeztetés

243 *Religio*, 1900/1. félév. 11. szám. 81–92.

244 Apponyi utóbb, második vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején, 1917-ben benyújtott egy törvénytervezetet a katolikus autonómiáról. Ennek lényegét jól foglalja össze az alábbi tanulmány: ANKA László: Apponyi Albert 1917-es törvénytervezete a katolikus autonómiáról. *Egyháztörténeti Szemle*, 19. 2018/3. „A törvényjavaslat kimondta, hogy a főkegyúri és állami jogok nem sérülhetnek. A magyarországi katolikus egyház, önkormányzathoz való jogánál fogva, saját maga intézheti szervezeti, vagyoni, iskolai ügyeit. Az önkormányzat rendelkezik az egyház oktatói-nevelői és karitatív célból működő alapítványaival és alapjaival. Elemi és középiskolákat jogában áll az autonómiának alapítani. Uralkodói (főkegyúri) jóváhagyással főiskolát is alapíthatnak. Az autonómia vagyont gyűjthet. A közteherviselés elve alapján szedhet adót és egyéb bevételeket a katolikus hívektől. Ezek behajtását közigazgatási eljárásban érvényesítheti. Az önkormányzat szabályait a főkegyúri jog és az egyház hierarchikus szervezetének tiszteletben tartásával kell meghozni, ezekhez az egyházi főhatóságoknak hozzá kell járulni, és a királynak kell jóváhagyni. A törvény alapján létrejövő önkormányzatiság nem érintheti az Erdélyi Római Katolikus Státus önkormányzati jogait.” (ANKA: i.m. 26–27.). A javaslatot a parlament végül nem tárgyalta.

céljából, de tárgyaljon az egyházmegyei gyűlés és a közvetlen választás megvalósításának ügyében is.

Timon Ákos, a jeles alkotmány- és jogtörténész február 7-i felszólalásában kifejtette, hogy az autonómia létesítésének legfontosabb kérdése az autonómia hatáskörének meghatározása. Ezt legalább általános elvi szempontból tisztázni kellene, de ezt sem a többségi, sem a kisebbségi javaslat nem teszi meg. Az autonómia kompetenciájának legfőbb forrása a püspöki joghatóság, valamint a főkegyúr és az állam jogai. Nagyobb hatásköre tehát nem lehet, mint amit ez a három lehetséges jogátadó megenged. Nem tartja igazságosnak azt, ha a felekezet nélküli állam dönt a katolikus egyház legfelsőbb ügyeiben. A katolikus alapok és alapítványok kezelésére és ellenőrzésére vonatkozó jogok átruházása dolgában véleménye szerint egyik javaslat sem állt elő ehhez megfelelő tervvel. Günther Antal későbbi igazságügyi miniszter úgy vélte, hogy Timon téved, mert nincs szó jogátruházásról. Az önkormányzati jog alapja az alkotmányon nyugszik, és két korlátja van: a főkegyúri jog és a püspöki joghatóság.²⁴⁵

A 27-es bizottság kisebbségi és többségi koncepciójának különbségeit és ütközéspontjait plasztikusan mutatja fel a keresztényszocializmus hazai apostola, Giesswein Sándor győri kanonok *Reflexiók a katolikus autonómia szervezetére* című írása,²⁴⁶ mely egyben a kor egyik meghatározó teológus-dogmatikatanárának, Dudek Jánosnak a kisebbség és többség nézeti kapcsán megfogalmazott véleményére²⁴⁷ is reagál.²⁴⁸ Giesswein személye és elképzelése azért tűnik számunkra megkerülhetetlennek, mert a világiak szerepéről alkotott képe a létrehozandó autonómiában éppúgy a társadalom egyre inkább magára hagyott rétegeinek érdekeit tartja szem előtt, mint ahogy azt Prohászka esetében is láthattuk. Kettejük működése tehát ugyanazokra a kihívásokra adott, lényegében közös válasz két oldala: Prohászka az egyházukért cselekedni kívánó, szociálisan érzékeny hívek, köztük hangsúlyosan a keresztény értékeket követő bérmunkások, illetve klerikusok összefogásában látja a liberális, laicizálódó korszellemre és államhatalomra való megfelelő reakciót. Ennek egy lehetséges kerete egyházi szempontból az autonómia, szociális oldalról pedig a katolikus szellemiségű érdekvédő szervezetek létrehozása. Giesswein inkább a fennálló politikai és közjogi rendben az egyházi érdekek kifejezésének politikai lehetőségeként tekint az autonómiára, a munkáskérdésben pedig – ehhez szorosan köthetően – a párt jellegű szervezet létrehozását látja célravezetőnek. Figyelembe véve kettejük további

245 *Religio*, 1900/1. félév. 12. szám. 99.; 100–102.; 106.

246 GIESSWEIN Sándor: *Reflexiók a katolikus autonómia szervezetére (eszmecsere)*. Budapest, 1900.

247 DUDEK János: *Autonómiánk. A szervező kongresszus által 1897. november 13-án kiküldött 27-es bizottság többsége és kisebbsége javaslatainak méltatása*. Nyitra, 1899. 301.

248 „[A]mit most tenni szándékozom nem egyéb, mint úgy a 27-es bizottság javaslataihoz, mint a munka (jelesül Dudek könyve) szerzőjének közvetítő javaslatához fűzött reflexiók.” GIESSWEIN: *Reflexiók...*, i. m. 7.

pályáját, látjuk, hogy már ezekben a viszonylag korai megnyilatkozásaikban is tetten érhetőek azok az alapelvek, amelyek egyházi és közösségi szerepük későbbi alakulását meghatározzák: Prohászka a magyarországi szociális katolicizmus egyik apostola, Giesswein pedig a hazai keresztényszocialista párt egyik központi személyisége, majd parlamenti képviselője lesz.

A 27-es bizottság kisebbségi és többségi elképzelése – mint fentebb láthattuk – egyaránt tárgyalja az autonómaszervezet felépítésének kérdését, de a különbség közöttük igen látványos. Igyekeztünk rámutatni, hogy a kisebbség javaslata minden szinten következetesen megtartja a különbséget a bővebb és a szűkebb képviselet, a gyűlés és a tanács között: az egyházközségi autonómaszervezetnél éppen úgy, mint az egyházmegyeinél vagy az országos autonómiánál. Ezzel szemben a többség javaslata egyházmegyei gyűlést nem említ. Ezáltal Giesswein szerint az utóbbinál aránytalanság van, amelynek révén olyan szervezet jönne létre, melynek „jól kifejtett feje és végtagjai vannak, de törzsöke fejletlen maradt”.²⁴⁹

Giesswein az egyházmegyei gyűlés kihagyása mellett nem fogadja el azt a Dudek-féle érvet sem, hogy ennek bevezetésére még sem a hívek, sem az egyháziak nem eléggé érettek, iskolázottak. Dudek úgy látja, hogy ahhoz, hogy az egyházmegyei gyűlés létrehozható legyen, előbb – gyakorlásként – a világiaknak és az egyháziaknak egyaránt ki kell járniuk az egyházközségi gyűlések és az országos gyűlés iskoláját. Giesswein ezt – vagyis az egyházmegyei gyűlések létjogosultságát a szellemi kiskorúságra építő érveléssel elvető gondolatsort – visszautasítja. Amennyiben a fenti argumentációt igaznak fogadnánk el, az éppen az egyházmegyei gyűlés szükségességét támasztaná alá, hisz ez lehetne az a közeg, ahol „kiképződhetnének a mi erőink az országos gyűlés és igazgatótanács számára, itt volna leginkább alkalmunk megismerni a katolikus egyház ügyeinek tehetséges szószólóit”.²⁵⁰ Ez volna egyszersmind az a hely, ahol az egyházi és világi hívek nagyobb körben találkozva „a világi vonatkozású egyházi ügyekben nézeteiket, eszméiket kicserélhetik, tisztázhatják”.²⁵¹

Ugyanakkor Giesswein szerint a kisebbség javaslata túlzott részletekbe bocsátkozik az egyházmegyei gyűlés és tanács működésének szabályozása során, nem hagyva mozgásteret az egyes egyházmegyei testületek szabad fejlődéséhez; ahhoz, hogy azok némiképp alkalmazkodni tudjanak a helyi sajátosságokhoz. Az elgondolás minden hazai egyházmegyét egy sablon szerint kezel, erre példaként azt hozza fel, hogy az adott egyházmegye lélekszámától függetlenül az egyházmegyei tanács tagjainak száma egyformán 30 (20 világi és 10 egyházi személy). Ez lenne az irányadó az esztergomi főegyházmegyében is, ahol a plébániák száma 478, az egyházmegyei papságé 850, a híveké pedig 1.200.000; éppen úgy, mint a

249 *Uo.* 21.

250 *Uo.* 22.

251 *Uo.*

nagyváradiiban, ahol 64 plébánián 150 pap lát el 130.000 hívőt. Ez a szembeszökő aránytalanság Giesswein szerint úgy lenne kiküszöbölhető, ha maga az egyházmegye állapíthatná meg a képviseltetés arányát, vagy legalább három kategóriára kellene osztani azt: nagyobb, középnyagságú és kisebb egyházmegyékre, és eszerint meghatározni az egyházmegyei tanács tagjainak számát.

Összességében úgy érvel, hogy az egyházmegyei gyűlés létrehozása feltétlenül szükséges volna azért is, hogy az adott egyházmegyei viszonyoknak megfelelő, az igazgatótanács által jóváhagyandó statútumokat kidolgozza. Az egyházmegyei gyűlés segítségével könnyebb volna az erdélyi egyházmegye hosszú évszázadokig fennálló, majd a kiegyezés előtt újra kiépült autonómiaszervezetét, az Erdélyi Katolikus Státust is beépíteni a szűkebb értelemben vett magyarországi autonómia rendszerébe. Végül, de nem utolsósorban az egyházmegyei gyűlések „némileg pótolnák az egyházmegyei zsinatokat, melyeket egyik-másik egyházmegyében már hírből sem ismernek”.²⁵²

További fontos kérdéskör az autonómiaszervezet befolyásának mértéke az egyházi méltóságok adományozására és a lelkési hivatalok betöltésére. A 27-es bizottság többségi és kisebbségi koncepciója is foglalkozik a kinevezési gyakorlattal. Az autonómiaszervezet befolyásának igényét a jelölési folyamatba – és ez érvényes Giesswein felfogására is – elsősorban az a tényező motiválta, hogy bár a törvény betűje ennek ellentmondott, a kinevezési gyakorlat úgy kezdett fejlődni, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter a maga belátása szerint jelöli ki a püspökségre alkalmas személyeket. „Ez még egy jóindulatú miniszter mellett is veszedelmes dolog lehet, és mindenesetre lealázó az egyházra.”²⁵³

A többség javaslata szerint az érseki szék megüresedése esetén Magyarország érsekei és az üresedésben lévő érseki tartománybeli püspökök, püspöki szék üresedésekor pedig az ugyanazon érseki tartományhoz tartozó püspökök három személyt jelölnek ki. A hercegprímás mindkét esetben meghallgatja az autonómia országos igazgatótanácsát is, és úgy a püspökök, mint az igazgatótanács ajánlását, majd saját jelölésével együtt a minisztérium útján fölterjeszti a főkegyúrhoz.

A fentiek kapcsán Giesswein – utalva egy korábbi cikkére²⁵⁴ – azt nehezményezi, hogy a jelölők között az üresedésben levő szék egyházmegyéje egyáltalán nincs képviselve. A kisebbség javaslata ezen annyiban segít, hogy püspöki szék megüresedése esetén az egyházmegyei tanácsot az ajánlattételre jogosultak közé sorolja. Így maga a jelölési procedúra meglehetősen komplikált lesz, hisz egy püspöki szék üresedésekor akár háromféle ajánlattétel is szóba kerülhet. Ugyanakkor ezen javaslata többé-kevésbé figyelembe veszi az összes illetékes tényezőt. Giesswein szerint a megvalósítás menetében jobban szem előtt kellene tartani a püspökjelölés kánonjogi és magyar közjogi fejlődését.

252 Uo. 25.

253 Uo. 9.

254 GIESSWEIN Sándor: A katolikus autonómia szervezete. *Dunántúli Hírlap*, 1899/szeptember 7.

A választás módjára vonatkozó elképzeléseinek alátámasztására Giesswein kánonjogi és egyháztörténeti érveket vesz sorra. Mindenekelőtt arra az – általa általánosnak nevezett – ősegyházi gyakorlatra hivatkozik, hogy annak idején az egyházmegye (amely körülbelül azonos volt egy várossal) hívei és papsága együtt választották ki az egyházi méltóságokat, természetesen a tartománybeli püspökök ellenőrzése mellett. Abban az esetben, ha több jelölt volt, a püspökök a közülük legméltóbbat szentelték fel. A középkorban ez a választási mód szerinte csak azért nem volt jelen, mert az egyházmegyék területe és lélekszáma megnőtt. Ennek következtében a választás joga a káptalanokra szállt át, amit az 1215-ös IV. lateráni zsinat helyben is hagyott. Ez a gyakorlat Magyarországon többé-kevésbé a 15. századig volt érvényes.

Giesswein a kortárs autonómiatörekvések kinevezéseket illető befolyásának módjához legközelebb állóként egy 16. századi francia példát említ. Eszerint 1560-ban – IX. Károly francia király idején – született az orléans-i parlament statútuma, melynek I. cikkelye kimondja, hogy amint a székiuresedés beállt, azonnal meg kell történnie a jelölésnek. Érseki széki esetén a jelölők az érseki tartomány püspökei és az érsekségi főkáptalan együttesen, püspököknél pedig az érsek és a székesegyházi káptalan. Ezek mindkét esetben kiegészülnek 12 nemessel, akiket az egyházmegye nemessége választ saját soraiból, és az érseki vagy püspöki székváros 12 előkelő polgárával, akiket a város polgárai választanak. A fent felsoroltakat a vakanciában lévő széki káptalanja összehívja, és közösen jelölnek a méltóságra 3 személyt, akiket felterjesztenek az uralkodóhoz, és végső fokon ő választ. Itt tehát együttesen, az adott kor keretei között érvényesül a hívek, a papság és a tartománybeli püspökök befolyása.

Giesswein megjegyzi, hogy a fent felsorolt 3 tényezőt egyszerre összehívni és közös álláspontot kialakítani a századforduló Magyarországon elég nehéz volna. Ezért inkább bizonyos alulról felfelé építkező egymásutánosság lenne kívánatos: először az egyházmegye képvisellete mondjon véleményt a püspöki és az érseki főmegyéknél egyaránt. Ehhez járulna még az igazgatótanács és a tartománybeli érsekek és püspökök javaslata. Az itt ismertetett választási koncepció az ősegyház gyakorlatán, illetve a kánonjogi és a közjogi hagyományokon alapul. Megvalósulása esetén az ajánlás az egyházmegye híveit és papságát, illetve azok képviselétét illelné meg. Ezt a képviseletet az autonómia keretében legcélszerűbben a székeskáptalannal egyesült egyházmegyei tanács alkotná.

Mindezek alapján az egyes főméltóságokra vonatkozó ajánlattétel a következő jogosultak együttes vagy fokozatonkénti jelölése által történjen: egyházmegyei gyűlés, igazgatótanács, tartománybeli püspökök, illetve érseki széknél a többi érsek is. Giesswein szavai szerint „[e]z az egyedüli helyes rend logikai és jogtörténeti szempontból”.²⁵⁵

255 GIESSWEIN: *Reflexiók...*, i.m. 13.

Az egyszerűsítést és a folyamat gyorsítását célozza, de nézetünk szerint a hatásköri viszonyok kérdését is felveti az a Giesswein-féle kitétel, mely szerint nem minden testületnek kellene teljes egészében önálló jelöltlistát állítania. Más szóval: esetleg a feljebb lévő felülvizsgálhatná az alsóbb szintű jelölést, annak jelöltjeiből egyet törölhetne, és mással helyettesíthetné. Utóbbi esetben ki kellene kötni, hogy akit az egyházmegye vagy az igazgatótanács első helyen ajánlott, feltétlenül kerüljön fel az uralkodó elé terjesztendő végleges hármass jelölőlistára.

Végül a jelölési folyamat gyorsítása érdekében Giesswein szükségesnek tartja, hogy minden jelölőtestületnek jogvesztő érvényű határidő legyen meghatározva, amelynek lejártával ajánlási jogát elveszíti. Ezt ő valahol négy és hat hónap közötti időintervallumban tartaná kívánatosnak.

A kisebb kinevezések rendjével (prépostok, apátok, kanonokok) a II. kongresszus 27-es bizottságának többségi álláspontja nem foglalkozik. Ebből Giesswein – nem alaptalanul – arra következtet, hogy a többség elfogadja azt a fennálló gyakorlatot, amelynek értelmében a kanonoki javadalmakra az adott megyéspüspök hármass jelölése alapján – a kultuszminiszter ellenjegyzésével – a király nevez ki.

A témával kapcsolatos nézeteinek kifejtése során Giesswein az előbbi két javaslatot ismét jogtörténeti és közjogi kontextusba helyezi: az egyházbizományozás jogát a kanonoki javadalom adományozásának joga a megyéspüspököt és a káptalan egyetemlegesen illeti meg. A procedúra során mindkét félnek egyenértékű szavazati joga van. Számos konfliktus forrása volt, amikor a püspök és a káptalan is ragaszkodott saját jelöltjéhez, melynek következményeként az az eljárás honosodott meg, hogy a püspök és a káptalan felváltva gyakorolja az adományozási jogot. Magyarországon nem volt egységes az eljárás, de 1772 óta valamennyi kanonokot – püspöki felterjesztésre – a király nevezi ki. Giesswein javaslata szerint az aktuális katolikus autonómiaökrvények szempontjából az volna a logikus, ha a jelölési eljárásban a káptalan mellett a papság és a hívek képviselője is biztosított volna, legkézenfekvőbb módon az egyházmegyei tanács befolyása révén.

Azt, hogy a gyakorlatban milyen elvek alapján történjen meg a jelölés, sem a kisebbségi koncepció, sem pedig Dudek írása nem fejt ki. Először is fontos pont, hogy – mint az Dudek könyvéből kitetszik – az egyházmegyei tanács véleménye csupán tanácsadó jellegű volna, pedig Giesswein szerint meg kellene fontolni, hogy döntő súlyú legyen. A megoldást hasonlóan képzei el, mint ahogy azt a püspöki székek betöltése kapcsán kifejtette: először az egyházmegyei tanács tegye meg ajánlatát, azután a káptalan, és végül a püspök. Az a kisebbségi felvetés, hogy a jelölést az Országos Igazgatótanács tegye meg, indokolatlan és túlzott centralizációhoz vezetne, amely veszélyeztetné az egyes egyházmegyék önállóságát. Figyelembe kell venni azt is, hogy a kanonoki jelölés az egyházmegyei adminisztráció működését is érinti. A kanonoki testület hazánkban a fontos döntések során nem funkcionál ugyan a püspök „szénátusaként”, de Dudek azon állítását, hogy a kanonoki stallum amolyan öregkori jutalom, nyugdíjas állás volna, aminél kevésbé számít a rátermettség, Giesswein visszautasítja. Ezt a véleményét

azzal igazolja, hogy a káptalanok tagjai közül kerül ki például a püspöki helynök, a papi szeminárium rektora, vagy az öregebb, gyengélkedő püspök mellé a koadjutor. Mindezek fontos feladatokat ellátó, arra alkalmas, egész embert követelő állások, „melyeket munkaképtelen nyugdíjas nem láthat el”.²⁵⁶ Ezeket a szempontokat figyelembe véve, az egyes tényezők hatáskörét pontosan körülhatárolva kell a kanonoki stallumokra való jelölés rendjét meghatározni.

Igen fontos része az autonómiaszervezet hatáskörének, hogy az milyen egyházi vagyონrészekre terjed ki, és azok kezelésébe, amelyek felett rendelkezik, valójában kinek/kiknek, melyik szervezeti szintnek van beleszólása.

A II. kongresszus által kiküldött 27-es bizottság mindkét szárnya fontosnak tartja, hogy a katolikus egyház által saját tulajdonának tekintett alapok és alapítványok kezelési jogát visszaszerezze. A kisebbség javaslata azonban nagyobb hatáskört kíván biztosítani az autonómiának a vagyónkezelés terén. Ugyanis – a többség elképzelésétől eltérően – nemcsak az eddig főként az állam által kezelt oktatási és nevelési alapítványok kezelését vonná az önkormányzat hatáskörébe, hanem minden olyan alapot is, amelyet nem szorosan istentiszteleti célra, vagy az egyházi javadalmak ellátására szántak. Giesswein szerint a kisebbségi javaslat támogatói figyelmen kívül hagyják, hogy vannak olyan alapok, amelyeket a papság a maga jövedelmeiből a saját maga számára tett. Ilyen például az egyházmegyei nyugdíjalap, vagy a kárvallott papok segélyezésére fennálló alapítványok. Itt az a kérdés merül fel, hogy ezek az előbb említett kategóriák közül melyikbe sorolhatóak. A világiak ezeknek az alapoknak a kezelésében is segédkezhetnek, de hogy ez milyen arányban és módon történjen, az csak a papság beleegyezésével volna eldönthető. A megegyezés kimunkálásának helye ebben a kérdésben is az egyházmegyei gyűlés lehetne.

Giesswein külön is kitér arra, hogy az autonómiaszervezet egyik elsődleges feladata a katolikus oktatási intézmények támogatása felekezeti jellegük megőrzése érdekében. De honnan teremthető ezekre a célokra anyagi forrás? Az egyik lehetőség, a tanulmányi alap hozzáférhetetlennek látszik; az autonómia létrehozásának fő célja éppen az, hogy hozzáférhetővé váljon. Ennek elérése érdekében már az első pillanattól kezdve hangsúlyozni kell a létrejövő autonómiaszervezet azon igényét, hogy az állam kezelésében lévő vallás-, a tanulmányi és az egyetemi alapra jogot formál. Nem szabad megfélemlíteni ugyanakkor arról, hogy ezeket az alapokat valóban korszerűen, a nevükben is jelzett céllal köteles felhasználni a kezelési jog birtokosa.

A bevétel másik forrásaként a 27-es bizottság mindkét felének javaslata a világiak és a klerikusok megadóztatását említi. A kisebbség javaslata a híveket háromszor kívánja megterhelni: egyházközségi, egyházmegyei és országos autonómiai adó kiszabásával. „Ez tiszta lehetetlenség” – írja Giesswein.²⁵⁷ A hívek

256 Uo. 19.

257 Uo. 27.

ha megtehetik, bizonyosan adóznának, „[d]e csak olyan dologra, amit saját szemükkel látnak, saját templomukra, saját iskolájukra”.²⁵⁸ A tervezett egyházmegyei és országos autonómiai adóval csak azt érnék el, hogy a hívek ellenségesen viszonyulnának már az autonómia gondolatához is.

A kisebbségi elképzelés szerint a papok is fizetnének autonómia-járulékot, ami Giesswein szerint a lelkészkedő papság egy részének is terhet jelentene. A javaslat értelmében ugyanis minden lelkész, akinek az évi javadalma meghaladja az 1200 forintot, az az egyházmegyei gyűlés által megállapított járulékot fizetné. Ezenfelül pedig az országos katolikus gyűlés is szabhat ki rá fizetési kötelezettséget. Ehhez járul még a papok „illő ellátásához”, a kongruához való hozzájárulás, és a papi nyugdíjalapba való befizetés is. Akinek a jövedelme csak alig valamivel haladja meg az évi 1200 forintot, annak azonban ezek a terhek már jelentősek lehetnek. Ezt – Giesswein megoldási javaslatát követve – úgy lehetne elkerülni, ha progresszív alapon egy összjárulék-terhelési maximumot állapítanának meg.

A későbbiek ismeretében igen tanulságos az, ahogyan ismertetett írásának végén Giesswein vélekedik a katolikus autonómia gyakorlati megvalósíthatóságának esélyeiről: „Minő reményekkel nézhetünk a jövő elé? Pessimisták azt mondják, úgy sem lesz a katolikus autonómiából semmi sem. Ha csüggetegen nézünk ölbe tett kezekkel a jövő elé, akkor bizonyos, hogy nem lesz belőle. Ha akarjuk, hogy legyen, ha létrejöttén dolgozunk, s ügyünkért buzdulni meg nem szűnünk, remélhetjük, hogy Isten megsegít rá, – de minden körülmények között meg lesz az a megnyugtató vigasztalásunk, hogy a dolog nem rajtunk múlt.”²⁵⁹

A katolikus autonómiakongresszus 1900. február 10-i ülése – szavazattöbbséggel – a 27-es bizottság többségi javaslatát fogadta el a részletes tárgyalás alapjául. Ez a dokumentum sajátosan igyekszik egységbe hozni a (többségi állásponton belüli) mérsékelt liberális és a konzervatív-egyházias jogvédő álláspont bizonyos céljait.

Az anyagi alapok²⁶⁰ felett (a tervezet értelmében idetartoznának a vallási, a tanulmányi, az egyetemi és egyéb oktatási-nevelési, illetve jótékonyági alapok és alapítványok, valamint az azokból fenntartott intézmények) az autonómiaszervezeten belül valódi jogokat csak a végrehajtó hatalmat gyakorló igazgatótanács kapna, nem pedig az Országos Autonómia Gyűlés. Másrészt viszont ezt a tanácsot csak az ellenőrzési jog illetté meg, és csupán korlátozott rendelkezési joga volna. A kezelési jog lényegében továbbra is a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kezében maradna. Ugyanakkor az alapok és alapítványok közül azok, amelyeket

258 *Uo.* 28.

259 *Uo.* 29.

260 Az egyházi alapok kezelése feletti jogokat a király és a világi kormányzat együttesen gyakorolta a dualista monarchiában is, sőt a Tisza Kálmán vezette kormány idején – 1880-tól – egy királyi leirat értelmében a vallási és tanulmányi alapokat egy katolikus világi és egyházi előkelőségekből álló 15 tagú ellenőrző bizottság kezelte. Erről részletesebben: CSORBA: *A vallásalap...*, i.m. 171–177.

a püspökök és a káptalanok eddig saját maguk gondozták, az ő kezelésükben maradnának, így azok nem tartoznának az önkormányzat hatáskörébe.

A tervezet szerint a püspöki stallumok betöltésekor az igazgatótanács saját tagjai közül választana egy öttagú bizottságot. Ebben a bizottságban helyet kapna a prímás és a püspökök által, maguk közül választott két tag, valamint a teljes igazgatótanács által választott két világi képviselő. Az adott kinevezési ügyben a prímás által az uralkodó elé terjesztendő három jelölt kapcsán nem az autonómiagyűlés, sőt nem is az igazgatótanács, hanem csak ez az öttagú bizottság nyilváníthatna véleményt.

Fontos kiemelni azt is, hogy a tervezet szerint nem tartoznak az önkormányzat kompetenciájába a hitelvi, a hittanítási, a liturgiai, az egyházkormányzati és az egyházfegyelmi ügyek. Ezenfelül természetesen a király legfőbb felügyeleti joga sem sérülhet.

A dokumentum rögzíti, hogy az egész katolikus autonómiaszervezetet az évente összehívandó Országos Katolikus Gyűlés vezetné. Ennek égisze alatt az igazi döntéshozó és végrehajtó szerv az igazgatótanács lenne. Mindkettő élén – tisztségéből fakadóan – a hercegprímás mint egyházi elnök, valamint helyettese, egy választott világi elnök állna. Az egyházi főméltóságok – szintén tisztségük jogán – eleve a testület tagjai volnának. Az egyes egyházmegyei autonómiaszervezeteket az egyházmegyei tanács irányítaná. Az egyházmegyei autonómiagyűlést azonban a kongresszus nem támogatta. Az egyházközségek élén az egyházközségi gyűlés és az ennek tagjai közül választott egyházközségi képviselő-testület, valamint az egyházközségi tanács állna.

Az autonómia-javaslatot annak kongresszusi általános vitája alatt is bírálatok érték: felmerült például az egyházmegyei gyűlés szükségessége, és az is, hogy a közvetett választási rendszer nem megfelelő. Továbbra is kifogásolták a tervezetben foglalt szűkös hatáskört: a bírálatok többsége az alapok és alapítványok, a javadalmak betöltése és az iskolák ügyében adott szűk mozgásteret érintette.

A március 3-án tartott püspöki értekezlet a Schlauch Lőrinc, Hornig Károly és Szmrecsányi Pál püspökökből álló 3-as bizottságot hozott létre. Ez a grémium elkészítette a püspöki kar által támogatott autonómia-javaslatot. Ennek értelmében az autonómia csupán segítő szervezete lehet a püspöki karnak, nem szavazhatja le azt, továbbá a hatalmat a püspöki kar nem oszthatja meg vele, még a vagyongazdálkodás és az oktatás terén sem. A katolikus alapokat és alapítványokat, valamint a budapesti egyetem alapját ki kell adni az autonómia számára, melynek azonban csak segítő és közreműködő szerepe volna, döntési joga nem. A tanulmányi alapról működtetett tanintézetek kezelési jogát is át kell adni az autonómia számára. Ennek gyakorlásában a világi elemek csak az egyház örök elvei szerint működhetnek közre. Az autonómia-javaslat által világi vonatkozásának mondott iskolai és vagyoni ügyek sem vonhatók ki a püspöki joghatóság alól. Az országos autonómiakongresszuson a püspökök a jelenlét és a hozzászólás jogát fenntarthatják, szavazni azonban nem fognak. Helyette külön tanácskozáson foglalnának állást a

kongresszus döntéseiről. A püspöki kar magának tartaná fenn az igazgatótanácsba küldendő püspökök választásának jogát. Az egyházmegyei gyűlés intézményének megvalósulása esetén annak jogköre sértené azt a püspöki joghatóságot, ami pedig az egyház isteni eredetű szervezetéből ered. A püspöki és érseki javadalmak betöltésének kérdésében az autonómiának csupán annyi befolyást kellene adni, hogy olyan világi katolikusok véleményét is kikérjük, akik lehetőleg (de nem kötelezően) az autonómiaszervezet tagjai. A kanonoki kinevezéseknél a jelenlegi rendszernek kell fennmaradnia, azaz továbbra is a király nevezné ki őket, a megyéspüspök javaslatára.²⁶¹

A *Pesti Hírlap* 1900. április 25-i cikke szerint a püspöki kar állásfoglalása lehetetlenné tette az autonómia megvalósulását. Mint írják, a kormánytól az összes katolikus alap és alapítvány kiadását kívánják. A püspököknek feltétlen kormányzati és felügyeleti hatalmat igényelnek, még az iskolai és a vagyoni ügyekben is. Ugyanakkor az autonómia szerveiben a világi elemek számára csak a legszűkebb hatáskört akarják biztosítani.²⁶²

A kormány nevében Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter 1901. január 4-én adott ki nyilatkozatot a katolikus önkormányzatról. Ebben ismerteti az autonómia megvalósulásának a kormány által támasztott feltételeit. Ezek a következők: az egyház hierarchikus szervezetének, a főkegyúri jognak és a fennálló törvényeknek a tiszteletben tartása. Az önkormányzat kompetenciájához tartozhat, hogy a főpapi székek betöltéséhez hozzászólhasson, az alapok és alapítványok felett ellenőrzést gyakoroljon, a népoktatási tanintézeteket a hatáskörébe vonja, a közép- és főiskolák katolikus jellegét megőrizze és fenntartsa.²⁶³

A március 20-i és 21-i tanácskozáson az iskola- és a nevelésügyet tárgyalta a kongresszus. Apponyi indítványt nyújtott be, hogy az önkormányzat feladata legyen a katolikus gimnáziumok igazgatóinak kijelölése, a tanulók és a tanárok fegyelmi szabályzatának megállapítása, vallás elleni vétségekben a fegyelmi jogot gyakorló hatóság kijelölése, az igazgatók, tanárok és tanulók elleni fegyelmi eljárások megindítása. Az indítvány továbbá azt is tartalmazza, hogy a fegyelmi tanács tagjainak a fele az autonómiaszervezet tagjai közül kerüljön ki, a püspökök a hit és erkölcsstan tanításán kívül eső ügyekkel kapcsolatban kikérhetik a főkegyúr véleményét, valamint hogy az autonómia által később létesített középiskolák vezetésének tekintetében azokkal a jogokkal rendelkezzen, mint a többi felekezettel. Az indítványt elfogadták, melyet kiegészítettek Hoványi Gyula azon felvetésével, hogy a katolikus középiskolákba elsősorban katolikus ifjakat vegyenek fel. A 27-es bizottság javaslatába bevették még azt is, hogy püspöki székek betöltése esetén az igazgatótanács tagjaiból választott bizottságnak joga legyen véleményt nyilvánítani.²⁶⁴

261 *Religio*, 1900/1. félév. 34. szám. Melléklet.

262 *Pesti Hírlap*, 1900/22. évf. 113. szám. 1–2.

263 *Religio*, 1901/1. félév. 5. szám. 40.

264 *Religio*, 1901/1. félév. 24. szám. 189–192.

A március 26-i értekezleten megkezdődött a 27-es bizottság által elfogadott javaslat részletes tárgyalása. A március 27-i ülésen megszavaztak több olyan módosítást, amely lehetetlenné tette, hogy az alsópapság vagy a világiak le tudják szavazni a püspököket. A püspökök az autonómiaszervezet elé kerülő minden kérdésben közreműködhetnek, és semmi sem történhet a beleegyezésük nélkül, mivel vétőjoguk van. Így érvényesülhet a püspöki javaslat által követelt azon elv, hogy a felsőklérusnak megmarad az autonómia szervezetei feletti hatalma. A március 28-i tanácskozáson az egyházmegyei gyűlés intézményének létrehozására vonatkozó javaslatot elvetették, és az egyházközségenként történő közvetlen választás mellett döntöttek.

A részletes vita utolsó szakasza 1902 első hónapjaiban zajlott, amikor is a 27-es bizottság javaslatának támogatói és ellenzői is összegezték álláspontjaikat. Ehhez kapcsolódón Prohászka is felszólalt.²⁶⁵ Arra buzdította a jelenlévőket, hogy ne fogadják el tárgyalási alapul ezt a „[s]emmiséget tartalmazó javaslatot”²⁶⁶. Ha ugyanis – mint mondja – valaki komolyan gondolkodik a honi katolikus egyházi autonómia megadásán, annak mindenekelőtt ki kell emelnie az egyházat „abból a szolgaságból, amelyben Magyarországon van”.²⁶⁷ Ez a javaslat azonban az egyházat „államfogházzá”²⁶⁸ degradálja csupán, mert „csak államfogház az, amelynek püspökeit az állam adja, amelynek alapítványait az állam kezeli, amelynek minden szabadságát, lépését az állam ellenőrzi, sőt még a papírjait is az állam rovatolja és ellenjegyz”.²⁶⁹ Hozzáteszi, hogy az uralkodói főkegyúri jog korlátozhatná ezt a törekvést, de a gyakorlat azt mutatja, hogy a püspököt valójában a miniszter jelöli ki.

Prohászka szerint az egyház mindennapi életében valóban „sok a baj, a hiány, a visszaélés, a mulasztás”,²⁷⁰ amelyeket nem szabad elkendőzni, hanem a nyilvánosság elé kell tární, mert „a nyilvánosság előtt a bajokat szellőztetni gyakran annyi, mint azokat megszüntetni”.²⁷¹ Éppen ennek fényében a létrehozandó autonómiaszervezet egyik elsődleges céljának annak kellene lennie, hogy a „hitközyben”²⁷² élő, az egyházuk felé „résztvetlen”²⁷³ világi híveket az egyház iránt „valamiképpen felvillanyozza”.²⁷⁴ Ennek elérése érdekében a katolikus kö-

265 PROHÁSZKA Ottokár: A katolikus autonómiáról (1902). In: PROHÁSZKA Ottokár: *Összes Munkái. XIII. kötet. Az élet igéi (Beszédék)*. Sajtó alá rendezte: SCHÜTZ Antal. Budapest, 1927. 318–322.

266 Uo. 318.

267 Uo.

268 Uo. 321.

269 Uo.

270 Uo. 322.

271 Uo.

272 Uo.

273 Uo.

274 Uo. 320.

zösségnek olyan jogokat kell kapnia, amelyek az autonómaszervezetnek valódi értéket és tartalmat adnak. Ezt a célt szem előtt tartva Prohászka a tervezett intézményi szinteket is értékeli: az egyházközségi autonómaszervezetekre ruházni kívánt feladatokat szerinte elvégzik a már létező iskolaszékek, az egyházmegyei autonómiagyűlés és autonómiatanács ötlete eleve „elsorvadt gondolat”.²⁷⁵ Végül pedig álláspontja szerint az Országos Autonómia Gyűlés, illetve Tanács hatásköre „igen kevés jogból, inkább szerény foházkodásból áll”, az inkább csak „valami tehetetlen nyöszörgés”²⁷⁶, mint valódi befolyási lehetőség.

Beszéde zárómondatában a feladatot úgy fogalmazza meg, hogy az egyház valós problémáinak megoldására az államtól való tényleges önállóságot adó „erőteljes, egészséges autonómiát létesítsünk”.²⁷⁷ És mivel ezeket a javaslat nem garantálja, Prohászka szerint nem szabad azt elfogadni, mert az autonómiának szinte semmilyen hatásköre nincs. Véleménye szerint olyan önkormányzatot kell létesíteni, ami figyelembe veszi a katolikus elveket és az egyház szellemét.

A javaslatot Zichy Nándor sem fogadta el, mert úgy látta, hogy az autonómaszervezet célja az egyház jogainak megvédése és biztosítása volna, létrehozása pedig értelmetlen a tanügy és a katolikus alapok kezelésének joga nélkül.

Apponyi szerint a kormány által a jelenlegi helyzetben elfogadható autonómia megvalósulása esetén az hatékony fóruma lehetne annak, hogy a katolikusok jogait megvédjék, és a világi hatalom felé a jogos követeléseiket kiharcolják. Ő szükségesnek tartja, hogy a katolikusok céljaik érdekében megszervezzék önmagukat. Erre alkalmas szervezeti keretnek tartja az autonómiát, ezért elfogadta a javaslatot.

Január 13-i beszédében Dudek János sem fogadta el az autonómiát annak tervezett formájában, mert megvalósulása esetén a katolikus klérus túl sok jogáról mondana le. Továbbá – véleménye szerint – a javaslat nem ad jogi alapot az autonómia későbbi továbbfejlesztésére.

Január 27. és 30. között folyt a javaslat részletes tárgyalása, melynek több pontját változtatás nélkül vagy kisebb módosítással fogadták el. Giesswein Sándor is benyújtott egy indítványt annak érdekében, hogy az egyházközségi gyűlés és tanács köré egyházközségi képviselőt szervezzenek. A szavazáson ezt el is fogadták, és egy kilenctagú bizottságot bíztak meg az egyházközségi képviselő szervezetének és hatáskörének kidolgozásával.²⁷⁸

A következő tárgyalási napon, február 17-én a 11. §-ra került sor. Az első bekezdés lényege az, hogy az autonómia feladata arról gondoskodni, hogy a katolikus alapok és alapítványok katolikus eredetűeknek, természetűeknek és rendeltetésűeknek megfelelően legyenek kezelve. A püspöki kar javaslata alapján a má-

275 Uo.

276 Uo. 319

277 Uo. 322.

278 *Budapesti Hírlap*, 1902/22. évf. 27. szám. 3–4.; 28. szám. 4.

sodik bekezdés rögzíti, hogy az alapok és alapítványok vagyonának fenntartását és kezelését az országos katolikus gyűlés, illetőleg az igazgatótanács, a püspöki karral együttműködve – a főkegyúr jóváhagyásával – az autonómiaszabályzat által körülírt jogok mentén gyakorolja. Február 25-i ülésén a kongresszus ezt el is fogadta. Ezt követően a 12. §-t tárgyalták. Ennek első szakasza kimondja, hogy az autonómia feladata gondoskodni a katolikus alapokból és alapítványokból fenntartott iskolák katolikus eredetüknek, szellemüknek és rendeltetésüknek megfelelő vezetéséről. A püspöki kar indítványára a második szakasz így alakult: „ezen cél biztosítása végett az országos katolikus gyűlés, illetőleg az igazgató-tanács, a püspöki karral egyetértőleg, az egyes tanintézetek természetének megfelelő módon, a jelen szervezet (megjelölendő) §-aiban körülírt jogot gyakorolja.”²⁷⁹ A kongresszus elfogadta ezt is. Ezzel zárult le a 27-es bizottság javaslatának részletes tárgyalása, egyszersmind megszületett a létrehozandó autonómia intézményének szervezeti szabályzata.²⁸⁰

A király a kidolgozott szervezeti szabályzatot elküldte Wlassics Gyula válás- és közoktatásügyi miniszternek véleményezésre. Ő azt a kormány számára elfogadhatatlannak tartotta, mert olyan pontokat is tartalmazott, amelyek a miniszter jogkörét korlátozták volna. A püspöki kar sem volt megelegedve a benne foglaltakkal, mert az szerintük nem hangsúlyozta kellőképpen a püspöki joghatóságot.²⁸¹

Az autonómiaszervezet végül azért nem valósult meg, mert sem a kormány, sem az egyház nem találta megfelelőnek a maga számára a kidolgozott tervezetet. Tették ezt annak ellenére, hogy – mint láthattuk – az autonómiaszervező kongresszus a javaslat kidolgozása során igyekezett figyelembe venni javaslataikat.

5.3. A II. autonómiakongresszus dilemmája: formális vagy valós (hierarchikus vagy demokratikus) autonómia

A kongresszus a javaslat elkészítése során szem előtt tartotta a kormány és a püspöki kar tervezeteiben foglaltakat, valamint a velük folytatott tárgyalások alatt elhangzott érveket és javaslatokat. Látható, hogy a püspöki kar biztosítani akarja a felsőklérus vezető szerepét az autonómiaszervezettel szemben, hiszen annak csupán segítő szerepet szán: vagyis nem hozhat az egyházi vezetés elképzeléseivel szemben álló döntéseket. Az elfogadott javaslat püspöki engedélyhez köti az országos katolikus gyűlés határozatainak végrehajtását. A dokumentum szerint

279 *Religio*, 1902/1. félév. 19. szám. 205.

280 Az I. és a II. kongresszus által elfogadott szabályzat összehasonlítását lásd jelen dolgozat összefoglaló fejezetében.

281 MELICHÁR Kálmán: *A katolikus autonómia Magyarországon*. Budapest, 1907. 132., és SALACZ: *Egyház és állam Magyarországon...*, i.m. 122–124.

a püspöki joghatóság még az eredeti javaslat által világinak mondott vagyoni és az iskolai ügyekre is kiterjedne, vagyis az egyházi vezetés itt is döntő befolyásra tenne szert az autonómiaszervezettel szemben. A *Pesti Hírlap* is írja, hogy bár a katolikus alapok és alapítványok kezelési jogával az autonómia rendelkezne, lényegében az azokat érintő döntések meghozatala a püspöki kar joga lenne. Az elfogadott autonómiatervezet szinte teljes egészében a felsőklérus gyámkodása, befolyása alá rendelné az autonómiaszervezetet. E tekintetben az autonómiaszervezet, és azon keresztül a világiak befolyása úgy az egyház külső (az állammal szembeni), mint belső szervezeti működésére nézve lényegében csupán formálisnak tekinthető. Azt mondhatjuk tehát, hogy a II. autonómiakongresszuson a felsőklérus jelentős mértékben érvényesíteni tudta az érdekeit. Segítségére voltak ebben a kongresszus egyházi képviselői, valamint világi katolikus tagjainak többsége. Az elfogadott tervezet jelentős hatalmat és ellenőrzési jogot biztosított az egyházi vezetés számára az autonómia szervezetei felett. Azonban kidolgozása közben a kormány is tudta érvényesíteni érdekeit, ezért azt mondhatjuk, hogy a szervezeti szabályzat a két hatalmi tényező véleményének és igényeinek figyelembevételével megalkotott, kompromisszumokra épülő tervezet volt.

A kongresszus munkája során többször jelezte, hogy az előre meghatározott feltételek betartása mellett, az akkor fennálló törvények által megengedett és megalkotható autonómiatervezetet igyekezett kidolgozni, ez az oka a javaslatban szereplő igen szűk hatáskörnek. A kongresszusnak a kormány – a korábban ismertetett emlékiratban megfogalmazott, és lényegében változatlan – véleményét is fegyelembe kellett vennie az autonómiaszervezet hatáskörének meghatározásakor. Ez tovább szűkítette a kompetenciáját. Ezért csatoltak az elfogadott tervezethez egy jogfenntartó nyilatkozatot, amely kimondja, hogy a katolikusok arról nem mondanak le, hogy az alapok és alapítványok kezelését, valamint az azokból fenntartott katolikus oktatási intézmények irányítását az autonómia a későbbiekben átvegye.

A kongresszus ülésein sokan kritizálták az autonómiatervezetet, annak korlátozott jogköre miatt. A felszólalók többsége azonban mégis szükségesnek tartotta ennek a szűk hatáskörű autonómiaszervezeti tervnek az elfogadását, mert a semminél még ezt is többnek tartották. Ebben az is közrejátszott, hogy azt olyan kiindulási alapnak tekintették, ami a későbbiekben bővíthető és továbbfejleszhető.

Prohászka és Giesswein az állam és a katolikus egyház viszonyában, valamint az egyház belső életében a világi hívek valós befolyását kívánta megvalósítani az autonómiaszervezeten keresztül. Álláspontjuk együttes szerepeltetése látványosan mutatja meg a püspökkari-kormányzati elképzelés ellenében megfogalmazódó véleményeket.

Az autonómia szerepét Prohászka úgy írta körül, hogy az egyház tényleges problémáinak megoldására az államtól való tényleges önállóságot adó „erőteljes,

egészséges autonómiát”²⁸² kell létrehozni. A 27-es bizottság javaslatát is első-sorban azért bírálta, mert az véleménye szerint nem biztosította volna az egyház szabadságát az állammal szemben. Ez az egyházi méltóságok kinevezése kapcsán a legszembetűnőbb, hisz az autonómia a tervezett módon nem jelenthetett volna ellensúlyt a kormányzati befolyással szemben. Márpedig az autonómiaszervezet helyettesíthette volna a királyi főkegyúri jog gyakorlatilag súlytalaná vált kontrollját a világi politika befolyásával szemben.

Giesswein Sándor ugyanezzel indokolta az autonómiaszervezet befolyásának igényét a jelölési folyamatba. Kánonjogi és egyháztörténeti érvekkel alátámasztva, hosszasan írta körül, hogyan képzei el ezt a gyakorlatban. Érvelése szerint az egyes főméltóságokra vonatkozó ajánlattétel a következő jogosultak együttes vagy fokozatonkénti jelölése által történjen: egyházmegyei gyűlés, igazgatótanács, tartománybeli püspökök, illetve érseki széknél a többi érsek is. Giesswein szavai szerint „[e]z az egyedüli helyes rend logikai és jogtörténeti szempontból”²⁸³

Az autonómia létrehozásának fontos okaként említette mindkét szerző az egyház vagyonának megóvását is. Szavaikból kitűnik, hogy nézetük szerint az egyház birtokait nem az államtól kapta, hanem a magyar uralkodóktól mint magánföldesuraktól nyerte el, privát tulajdonként. Prohászka a fő hangsúlyt arra helyezte, hogy az autonómián keresztül a világi híveknek is valóságos befolyást kell kapniuk a teljes egyházi vagyon kezelésébe. Ezt azzal indokolta, hogy az egyház jövőjéért tenni akaró katolikus híveknek és klerikusoknak egyaránt be kell látniuk: az egyházi birtokok kezelésének az autonómia hatáskörébe való utalásával nemcsak az esetleges szekularizáció veszélyétől védhetik meg az egyház vagyonát, hanem egyben megerősíthetik a hívek bizalmát és tenni akarásuk igényét is az egyházon belül. Az egyháznak a szabad működéshez mindig szüksége lesz valamilyen vagyonra, ezt pedig a világi hatalom befolyásától függetlenül, a felállítandó autonómiaszervezet által kell kezelni, de ennek mikéntjéről nem tesz említést.

Fontos különbség kettejük elképzelése között, hogy Giesswein nem az egyházi birtokok összességének az autonómia általi kezeléséről beszél, hanem elsődlegesen azokról az alapokról, amelyek az állam kezelésében vannak. Jól mutatja ezt a kijelentése, hogy a vallás-, a tanulmányi és az egyetemi alap csak az autonómia kezelésébe vétele révén kerülhet újra az egyház befolyása alá. Fontosnak tartja megemlíteni azt is, hogy az alapoknak az autonómia általi kezelése lehet a biztosítéka az eredeti, vagyis oktatási célra való felhasználásnak. Szóba hozza továbbá a papság saját alapítványait is, amelyeknek a kezelésében a papság beleegyezésével a világiak ugyancsak részt vehetnének, ami erősíthetné a klérus és a hívek összetartozás-tudatát.

282 PROHÁSZKA: A katolikus autonómiáról..., i.m. 322.

283 GIESSWEIN: *Reflexiók...*, i.m. 13.

A 27-es bizottság különféle autonómia-adókról szóló terveit Giesswein non-szensznek, sőt az autonómia céljával ellentétesnek titulálta. Véleménye szerint a tervezett egyházmegyei és országos autonómiai adóval csak azt érnék el, hogy a klerikusok és a hívek egyaránt ellenségesen viszonyulnának már az autonómia gondolatához is.

Prohászka a 27-es bizottság által tervezett intézményi szerkezetet elhibáztak, túlbonyolítottak, egyes elemeiben pedig feleslegesnek tartotta. Véleménye szerint az egyházközségi autonómaszervezetek az adott hatáskörrel voltaképp csupán az iskolaszékek felesleges duplikációi volnának; az egyházmegyei autonómiagyűlés és autonómiatanács munkája nehézkes, és így működésképtelen; végül pedig az Országos Autonómia Gyűlés, illetve Tanács kompetenciája elégtelen az egyház életébe való állami befolyással szemben.

Prohászkaól eltérően Giesswein igen nagy jelentőséget tulajdonított a szervezeti felépítésnek. Különösen fontosnak tartotta az egyházmegyei gyűlés meglétét: ez lenne az a hely – mintegy kiváltva az igencsak ritka egyházmegyei zsinatokat –, ahol az egész egyházmegyét érintő, az autonómia hatáskörébe tartozó legfontosabb elképzeléseket megtárgyalhatnák, az egyház érdekében folytatott viták pedig elősegítenék egy az egyház érdekeit a helyi és az országos politikában is képviselő világi réteg kialakulását.

Prohászka autonómiaértelmezésének egyik legfontosabb sajátága a világiak kiemelt szerepe. Ezt jól mutatja, hogy az autonómiáról szóló megnyilatkozásaiban ennek szentelte a legnagyobb teret. Giesswein ezt a kérdést a többi mozzanat elemzése során csak érintette. Prohászka a maga korában az egyháziak részéről az elsők között fordul ilyen súllyal a hívek felé. Ennek kapcsán nagyon határozottan rámutatott a katolikus egyház – és különösen a hazai klérus – elmaradottságára és elzárkózására. Ezzel szemben nála bár gyakorlati szempontból nem pontosan tisztázott formában, de jelen van a világi hívek való befolyására irányuló törekvés. Az autonómaszervezet ugyanis az egyház külső ügyeiben viszonylag tág mozgástérrel rendelkezne. Prohászka az egyházi birtokok kezelésébe is be kívánta vonni a világiakat, míg Giesswein csak az állam által kezelt alapokra vonatkozóan beszélt erről. Ugyanakkor az egyházi méltóságok jelölésében mindketten tényleges világi ráhatást kívántak, többet, mint amennyit a bizottsági javaslat megengedett volna. Prohászka ezt nem részletezte, Giesswein viszont hosszan fejtegette: ő fontos tényezőként vonta volna be a jelölési folyamatba az egyházmegyei autonómiagyűlést és az autonómiatanácsot. Az egyház liturgikus, egyházfegyelmi és dogmatikai ügyeire azonban – az autonómiaigény bizonyos korábbi, főként 1867–1871 közötti megfogalmazásaitól eltérően – az önkormányzat hatásköre egyikőjük szerint sem terjedt volna ki.

Összegezve megállapítható, hogy Prohászka inkább a modern szabadságfelfogás felől közelítette meg az autonómiát: a hívő léleknek az egyháza életére való mindennapi, érdemi befolyását helyezte a középpontba, és nem az intézményi struktúra kifinomultságát. Hisz szerinte a világi hívek egyházukkal való igazi,

személyes azonosulásának közege lenne az autonómia. Giesswein sokkal inkább kánonjogi és egyháztörténeti érveket hozott az autonómia létének és hatáskörének alátámasztására; inkább az egyház mint intézmény irányából tekintett az autonómiára, mint a hívek lelki azonosulásának igénye felől.

Prohászka és Giesswein autonómia- és társadalomértelmezésének egyik legfontosabb sajátága a világiak, illetve a bérből élők kiemelt szerepe. A maguk korában az egyháziak közül ilyen súllyal az elsők között fordultak a hívek, illetve a munkások felé. Prohászka nagyívű és következetes logikájú gondolatmenetekben fejtette ki az egyéniség újszerű szabadság- és tekintélyértelmezését a modern eszmék világában. Giesswein pedig hasonló árnyaltsággal mutatta be az individualizmus, a szocializmus és a keresztényszocializmus fogalmát és ezek egymáshoz való viszonyát. Elemzésük során mindketten nagyon határozottan mutattak rá a katolikus egyház, és különösen a hazai klérus felelősségére mind az egyházi közöny, mind a szociális kérdések megoldásában. Felhívták a figyelmet arra is, hogy a világiaknak adandó valódi befolyás egyházuk mindennapi életére szükségszerű feltétele az egyház társadalmi és politikai befolyásának. Ugyanez a valódi kompetencia és érdekérvényesítési közeg kell, hogy legyen a keresztény szellemben megszerveződő bérmunkásság számára a keresztényszocialista munkásszervezet, ami magának az egyháznak is éppúgy érdeke, mint az autonómia, ha a magyar társadalomban valós súllyal rendelkező intézmény akar maradni a jövőben.

Prohászkanál a világi befolyás valós értékét feltétlenül behatárolja, hogy miközben határozottan, megalapozottan tűnő érvekkel kritizálja a kongresszuson javasolt autonómiaszervezetet, ő maga nem vázolja saját elgondolását ennek kapcsán, azaz a világiak és az egyháziak aránya, viszonya és súlya nem kerül szóba nála. Giesswein ettől eltérően különösen fontosnak tartja ezt a mozzanatot, és az egyházmegyei gyűlést a hívek valós ráhatásának legfőbb közegeként említi.

Végeredményben azt mondhatjuk, hogy a két klerikus alap gondolata a látható különbözőségek mellett is közös, és ez igaz a szociális és az egyházszerkezeti kérdésekre is. Ennek magva az, hogy az emberi lélek a természetétől fogva keresztény, azaz vonzódik az idealizmushoz, ez az éltető eleme. Az idealizmus pedig igazi kifejeződését a kereszténységben találja meg: „[m]indaz, ami ezt az idealizmust táplálja és fokozza, az embert és az emberiséget előreviszi, s mindaz, ami ezt az idealizmust támadja, s gyengíti, a dekadencia felé vezet.”²⁸⁴

284 GIESSWEIN Sándor: *Társadalmi problémák és keresztény világnézet*. Budapest, Szent István Társulat, 1907. 172.

GRÓF CSÁKY ALBIN (Korompa, Szepes vármegye, 1841. április 19. – Budapest, 1912. december 15.): Sáros (1876–1880), majd Szepes vármegye (1880–1888) főispánja, vallás- és közoktatásügyi miniszter (1888–1894). A főrendi ház alelnöke (1888–1900), majd elnöke (1900–1906.).

Forrás: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

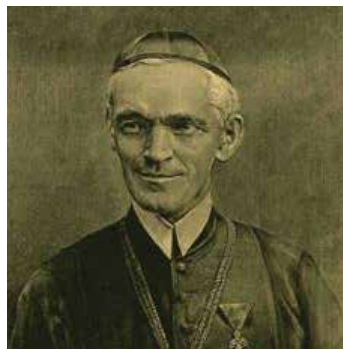
A kép forrása: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <https://mek.oszk.hu/01900/01905/html/index1734.html> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

BÁRÓ WLISSICS GYULA (Zalaegerszeg, 1852. március 17. – Budapest, 1937. március 30.): vallás- és közoktatásügyi miniszter (1895–1903).

Forrás: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: *Wikipédia*. [https://hu.wikipedia.org/wiki/Wlassics_Gyula_\(jogtud%C3%B3s\)#/media/F%C3%A1jl:Wlassics_Gyula.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Wlassics_Gyula_(jogtud%C3%B3s)#/media/F%C3%A1jl:Wlassics_Gyula.jpg) (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

VASZARY KOLOS (Keszthely, 1832. február 12. – Balatonfüred, 1915. szeptember 3.): pannonhalmi főapát (1885–1891), esztergomi érsek, bíboros-hercegprímás (1891-től, 1912-ben lemond).

Forrás: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: *Digitális Képtárház*. <http://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=60323> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

STEINER FÜLÖP (Fertőfehéregyháza, 1839. április 28. – Tés, 1900. augusztus 11.): nagyváradi kanonok (1882–1890), székesfehérvári püspök (1890–1900).

Forrás: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: *Digitális Képtárház*. http://keptar.oszk.hu/080500/080571/Steiner_Fulop_1900_33_nagykep.jpg (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

PROHÁSZKA OTTOKÁR (Nyitra, 1858. október 10. – Budapest, 1927. április 2.): római katolikus pap, egyházi író, filozófiai és teológiai doktor, politikus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, országgyűlési képviselő, 1905-től haláláig székesfehérvári püspök. A korszak egyik meghatározó, ugyanakkor máig megosztó egyházi személyisége. A magyar keresztényszocializmus egyik legjelentősebb képviselője.

Forrás: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Ottokár_Prohászka#/media/File:Prohászka_Ottokár_püspök.jpg

GRÓF ZICHY NÁNDOR (Pozsony, 1829. november 26. – Adony 1911. december 24.): politikus, a Katolikus Néppárt alapító elnöke (1895) és egyik országgyűlési képviselője.

Forrás: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <https://mek.oszk.hu/01900/01905/html/index1750.html> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

UGRON GÁBOR (Szombatfalva, 1847. április 15. – Budapest, 1911. január 23.): politikus. A politikai ellenzék egyik vezéralakja. A Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt egyik alapítója 1874-ben.

Forrás: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: <https://liget.ro/regmult/az-ember-aki-megelte-a-tortenelmet-110-eve-hunyt-el-ugron-gabor> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

GRÓF APPONYI ALBERT (Bécs, 1846. május 29. – Genf, 1933. február 7.): a korszak egyik meghatározó politikusa, vallás és közoktatásügyi miniszter (1906–1910, 1917–1918).

Forrás: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: *Digitális Képtárház*. https://dka.oszk.hu/010400/010419/012_nagykep.jpg (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

HORÁNSZKY NÁNDOR (Eger, 1838. január 15. – Budapest, 1902. április 19.): 1878-ban csatlakozott az Egyesült Ellenzékhez (később Mérsékelt Ellenzék, 1892-től Nemzeti Párt). 1891-től a párt elnöke.

Forrás: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: *Wikipédia*. [https://hu.wikipedia.org/wiki/Horánszky_Nándor#/media/Åkl:Horánszky_Nándor.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Hor%C3%A1nszky_N%C3%A1ndor#/media/Åkl:Hor%C3%A1nszky_N%C3%A1ndor.jpg) (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

TIMON ÁKOS (Eger, 1850. augusztus 27. – Budapest, 1925. április 7.): egyházjogász, jogtörténész, egyetemi tanár. Ő készítette a lelkeszi, valamint a nagyobb egyházi javadalmak jövedelmeinek összeírására vonatkozó szabályzatokat, melyeket a püspöki kar is elfogadott 1894-ben.

Forrás: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: *Wikipédia*. https://hu.wikipedia.org/wiki/Timon_Ákos#/media/Fájl:Timon_Ákos.jpg (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

GISSWEIN SÁNDOR (Tata, 1856. február 4. – Budapest, 1923. november 15.): győri kanonok, parlamenti képviselő. A magyar keresztényszocializmus egyik legjelentősebb képviselője. 1904-től a Keresztényszociális Egyesületek Szövetségének elnöke, 1905-től a Kereszténydemokrata Néppárt parlamenti képviselője.

Forrás: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <http://mek.oszk.hu/09000/09033/pdf/balpart2.p>

(utolsó letöltés: 2021.11.12.)

DUDEK JÁNOS (Aranyosmarót, 1858. július 22. – Budapest, 1916. április 19.): római katolikus pap, teológiai doktor, konzervatív egyházi író, egyetemi tanár.

Forrás: *Magyar Elektronikus Könyvtár*. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>: <https://archive.org/details/katholikusmagyar00kiss/page/434/mode/2up?q=dudek> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

6. KÉT FERENCES A KATOLIKUS AUTONÓMIÁRÓL (1919. MÁRCIUS ÉS 1920)

6.1. Páter Zadravecz István autonómiaelképzelése (1919. január)²⁸⁵

Az időrendi sorrendet követve először Zadravecz Istvánnak – az „ellenforradalom Kapisztránjának”²⁸⁶ – autonómiakonceptióját járjuk körül. Mielőtt azonban tanulmányunk fő tárgyára térnénk, szót kell ejtenünk a témánk szempontjából hangsúlyos életrajzi elemekről, elsődlegesen Zadravecz pályájának 1919-es szakaszáról. Ennek felvázolását követően az általa 1919 márciusának első napjaiban írt katolikus autonómiakonceptiót ismertetjük.

6.2. Zadravecz István pályájáról, különös tekintettel az 1919-es esztendőre

Zadravecz János – az István nevet a ferences rendbe való belépésekor vette fel – 1915-ben került Szegedre, ahol házfőnök lett. Politikus alkatú ember lévén a szószéket gyakorta arra használta fel, hogy az ige hirdetését politikai állásfoglalással kösse össze. A háború alatt tartott szentbeszédeivel jelentős népszerűségre tett szert hívei körében és a városban egyaránt. 1919-es tevékenysége szempontjából fontos megemlíteni 1918. október 31-én, a Károlyi-kormány megalakulásakor mondott szentbeszédét is, melyben így fogalmazott: „[n]e gondoljátok, hogy a forradalomnak független Magyarország a célja. Bár ez volna, én szívemből kiáltanám rá az éljent. Vallás, pap, egyház, hazaüldözés az egésznek a mottója!”²⁸⁷

285 A tanulmány Zadravecz Istvánra vonatkozó fejezeteinek részben korábban megjelent formája: SARNYAI Csaba Máté: Az autonómiáról nézetei egy papnak, 1919. március. (P. Zadravecz István az ellenforradalom „Kapisztránja” a katolikus autonómiáról.). In: DÖBÖR András – KISS Gábor Ferenc (szerk.): *Magyarország és Európa 1919–1939*. Szeged, Belvedere könyvek, 2001. 107–122.

286 Ezt a szófordulatot Nagymihály Sándor Zadraveczről szóló könyvének címéből kölcsönöztük. Lásd: NAGYMIHÁLY Sándor: *Zadravecz püspök, a szegedi Kapisztrán*. Budapest, 1941.

287 Idézi: *uo.* 49.

A proletárdiktatúra – elsődlegesen a francia katonai jelenlét miatt – csupán néhány napig állt fenn Szegeden. Ez idő alatt (miután az Országos Forradalmi Kormányzótanács kimondta az egyház és az állam teljes szétválasztását) március 25-én a Szegedi Forradalmi Kormányzótanács határozata alapján Zadraveczet letartóztatták. Kérdésére, hogy ez politikai okokból történt-e (hiszen ekkor a Károlyi-párt helyi szervezetének alelnöke volt), nem kapott választ. Két nap múlva a tiszavirág-életű proletárdiktatúra exponensei elmenekültek a városból, így a páter is kiszabadult.²⁸⁸

István atya akkor került ismét a politika vérkeringésébe, amikor április 25-én (az előző nap Bécsből Szegedre érkezett Gömbös Gyula javaslatára) az országban először itt alakult meg az Anti Bolsevista Comite helyi szervezete, amely tagjai közé választotta. Ezt május 4-én hozták nyilvánosságra.²⁸⁹

Az ugyanezen a napon, az alsóvárosi ferences templomban tartott misén megjelent a teljes tisztikar, élén a tábornokokkal. A gvardián prédikációját a 23. zsol-tár pásztormetaforájával kezdte.²⁹⁰ Úgy értelmezte a közismert képeket, hogy azok – tekintet nélkül minden esetleges eltérésre – az emberek közti megértés teljességének kifejezései; egyben azt is implikálják, hogy egyetlen igazi hatalom, egyetlen igazi erő létezik: a keresztényi szeretet összetartó ereje. Zadravecz fontosnak tart egy olyan igaz „ideát”, a jézusi életmodellt, amelynek fényében az emberek megértik, hogy testvérek. Így az erő nem válik egymással szembeni erőszakká, hanem a közös jog együttes védelmét szolgálja. „[E] hasonlata, s tanítása által Jézus a legnagyobb internacionalista” – hangzanak szavai.

Az ember szerinte kétféleképpen kötődik a világhoz, amelyben él: szellemi, vagyis világnézeti szempontból, és anyagi érdekei által. A fent idézett jézusi értelemben, vagyis szellemi szempontból internacionalistának kell lenni, „akár Szegeden él az az ember fehér rámába szorítva – akár Afrikában fekete rámába szorítva – akár Budapesten várja szorongva a történendőket”. A krisztusi internacionalizmustól lép tovább a páter a nemzet fogalmának értelmezése felé. A szónok úgy látja, hogy nem az aktuális politikai küzdelmek révén jön létre a nemzet, hanem „a nemzeti szellemben lévő erő alkotja a honszellemet”. A hazát szeretni, védeni, hazafinak lenni jog és kötelesség, „[s]őt, annak hogy a nagy elv: »egy akol és egy pástor« teljesüljön, előfeltétele a népek és nemzetek hazaszeretete. A nemzeti – és hazaszeretetet alapja tehát a nagy internacionálé szeretetnek [...]. Egyik a másikat feltételezi.”

Beszéde következő részében nyíltan az aktuális politikai helyzet felé fordul az egyházi. Értelmezésében a történelmi hagyományokban gyökerező Magyar-

288 *A szegedi ferences rendház története (Historia Domus)*. I. kötet. 1820–1920. 1919. március 25., 705. és 1919. március 27., 706.

289 Erről lásd: KELEMEN Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919.)*. Szeged, 1922. 100.

290 A prédikáció (további hivatkozás nélkül) nyomtatott formában megtalálható: Tonelli Sándor iratai 1919–1939. XIV. 10. 1. doboz. Francia megszállásra vonatkozó iratok, 1919/1920 (Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára).

ország keresztény alapra épülő, független, önrendelkezéssel bíró, a Kárpátoktól szegélyezett „szent föld”: „belesápadna az, ki ezt a megszentelt földet, oly hazaáruló internacionálénak akarta kidobni!” Az általa elgondolt haza és nemzet képét tárgyalva teszi fel a szónoki kérdést a házfőnök: „[h]ogyan képezem el a fölépítését?” Ehhez először a közelmúlt és a jelen hibáit, vétkeit, bűneit kell feltárni: olyan, kezdetben jogos vágyak törtek fel a társadalom szenvedő tömegeiben, amelyek elkeseredésbe és jogtalanságba átcsapva egészen a fennálló helyzetig, a proletárdiktatúra szélsőségéig vezettek. „Legutolsó gondolatként a vörös hadsereggel akartak hazát menteni s újra építeni. És a hazamentő vörös hadsereggel mint rablóbandával találkozunk!” A megszálló francia csapatok vezetői azt mondják, hogy „amint a magyar nemzet önérzetre ébred, nemzeti kormánya lesz, tárgyalnak vele, s jogait visszaadva kivonulnak e hazából”. Ekkor még nem volt tudható, hogy ebből mi valósul meg. Ebben a helyzetben a magyarság előtt álló feladatot ZdravecZ egyértelműnek látta: öntudatra ébredve menteni a történelmi hazát.

A pusztító internacionális szocializmus képével a „nemes, nacionális szocializmus” képét állítja szembe. Az utóbbi fogalom és gyakorlat a szónok értelmezésében röviden azt jelenti, hogy lett legyen szó bármely társadalmi osztályról vagy politikai orientációról, ne juthassanak egyeduralomra, így elkerülhető a párturalom és az osztályharc is. Ehhez tartozik még, hogy a létrejövő szabad országban mindenki lehetősége és tudása szerint tudjon érvényesülni. „Ha ilyen szociális alapra helyezzük a hazát, akkor érvényesül a munkás” – mondja, ily módon a szellemi munka is meg fogja kapni az őt megillető helyet. Ember és ember közötti különbség csak abban lehet, hogy „ki bír többet tenni az édes haza oltárára”.

Egy hétre rá, május 11-én ünnepélyes tábori misét celebrált, ahol az egész katonai és csendőri tisztikar, valamint a legénység is megjelent. Itt elmondott prédikációja²⁹¹ szorosán kötődik a korábban ismertetett szentbeszédhez. Az előzőben a polgárság és a munkásság számára ad iránymutatást a hazaszeretet mibenlétéről az adott helyzetben, és az utóbbiban is ugyanez a szándék vezérli, csak ezúttal a főként katonai hallgatóság számára. Kiindulásként az általa legfontosabbnak tartott katonai erényeket fogalmazza meg: „[é]n a katonában két erényt láthatok csak: 1. a hazaszeretetet és 2. a fegyelmet.”

ZdravecZ meglátása szerint a civil polgár hazaszeretete elsődlegesen a magánérdekére és a tulajdonára épül, és így az többnyire érdek- és pártharcokba fullad. A katona ezzel szemben nem állhat egy egyén, egy politikai párt vagy egy dinasztia privát érdekeinek szolgálatában, „[m]ert ezek mind dulakodnak a haza adta hatalomért, míg ő a hatalom gyökerét, a haza fogalmát védi s szolgálja”. Majd azzal folytatja, hogy az elmúlt évszázadokban a katonai nevelés célja a dinasztia és az uralkodó, nem pedig a haza szolgálata volt. A Habsburg-dinasztia a legkevésbé sem forrt össze a haza eszményével. A gvardián különbséget tesz

291 Nyomtatvány (Uo.).

a magyarság érdekeit szem előtt tartó nemzeti király és a „fizetett király” (itt a Habsburg-házra utal) között: előbbi az, aki kifejezheti a nemzet egységét, „[v] ér a nemzet véréből, lélek a nemzet lelkéből, test a nemzet testéből”. A katonák hazaszeretetének – pártokra vagy kormányformára való tekintet nélkül – a haza idealizált, keresztény-nemzeti eszményére kell épülnie. A fegyelem és a hazaszeretet erénye a katonaságban összefonódik. Ez a fegyelem „az alapja minden hatalomnak, minden erőnek”.

A rosszul értelmezett militarizmus azonban (mint ahogyan ezt a háború megmutatta) a pusztulás és a szenvedés forrása. „Ha azonban felette áll a pártérdeknek, felette a kormányformáknak és egy a gerince: »hazám közbiztonságát megvédem«, akkor nem militarizmus a neve, hanem honszerelem!” – jelenti ki István atya.

Záró gondolataiban külön szól a megújuló katonaság parancsnokaihoz: „[m] inden katonában embert és magyart lássatok!” – hangzanak szavai. Katonáknak és polgároknak a hazaszeretet összetartó erejére támaszkodva, címre és rangra való tekintet nélkül össze kell fogniuk az ország újjáépítésében. E nagy újjáépítésben „velünk a jó Isten és a Magyarok nagyasszonya!” – fejezi be prédikációját.

A következő – szempontunkból két esemény miatt is – fontos időszak július közepe. 12-én a gróf Károlyi Gyula vezette kormányt felváltotta P. Ábrahám Dezső kabinetje. Horthy Miklós – ekkor még mint hadügyminiszter – felhívta a kormány figyelmét arra, hogy a sikeres ellenforradalmi katonai tevékenység érdekében szükséges a – még a június 5-i parancsa alapján szerveződő – nemzeti hadsereg egységes irányítása. Ezt egy külön felállítandó hadsereg-parancsnokság segítségével látta megvalósíthatónak.²⁹² Miután Horthynak az antant tiltakozása miatt távoznia kellett a hadügyminisztérium éléről, megkapta a nemzeti hadsereg fővezérletét. Ezzel nagyjából egy időben, július 15-én pedig Zadravec István a Klauzál téren felszentelte a Prónay-különítmény zászlaját.²⁹³ Az ebből az alkalomból tartott nagy hatású beszédében az alakuló nemzeti hadsereg hivatását Hunyadi János pogány törökverő seregének küldetéséhez hasonlította.²⁹⁴

A Tanácskormány augusztus 1-i lemondása után már csak rövid ideig, de nagy aktivitással működtek a Szegeden koncentrálódó ellenforradalmi erők. Horthy augusztus 9-i hadparancsában bejelentette fővezérré való kinevezését, és már másnap felkereste István atyát, kérve tőle, hogy tábori papként csatlakozzon a Dunántúlra induló nemzeti hadsereghez. A gvardián az ugyanezen a napon elmondott prédikációjában fogalmazta meg a maga hivatását: „[k]ét talizánt viszek magammal: keresztet és Magyarország térképét [...], felrázom mindenkiben a keresztényi érzületet és a nemzeti önérzetet. Azért élek, azért dolgozom,

292 BORÓVI József: *A magyar tábori lelkészet története*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1992. 126.

293 Érdemes megjegyezni, hogy a zászlóánya Gömbös Gyuláné volt. Lásd erről: KELEMEN: *i.m.* 366.

294 BORSÁNYI György: *Páter Zadravec titkos naplója*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1967. 9.

hogy a régi haza határaiból, a régi Magyarország földterületéből semmi el ne vesszen.”²⁹⁵

József főherceg mint kormányzó – a fővárosban megalakult, Friedrich István vezette kormány hozzájárulásával – Horthyt az összes magyar haderő parancsnokává nevezte ki. Két nap múlva P. Ábrahám Dezső második szegedi kormánya beszüntette működését, Horthy pedig augusztus 13-án Szegedről Siófokra utazott, ahol felállították a nemzeti hadsereg főhadiszállását.

Horthy hatalmának 1919. novemberi biztosítása után a fővezérség a katonai tábori lelkészi kar újjászervezését kezdeményezte.²⁹⁶ Bár a Huszár-kormány részéről a korábbi tevékenysége alapján országosan jóval ismertebb és elismertebb Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, illetve Bangha Béla jezsuita szerzetes neve is felmerült erre a tisztségre,²⁹⁷ a fővezér – Horthy Miklós – a magyar nemzeti hadsereg azon óhaját fejezte ki, hogy előbb apostoli tábori helynök, majd – a szükséges procedúra után – tábori püspökké azt a Zadaveczt Istvánt nevezzék ki, „aki a keresztény világnézetért és a magyar nemzeti eszméért vívott küzdelemben mindkét forradalom idején kiváló és eredmény teljes tevékenységet fejtett ki, és ezen szereplése következtében a hadsereggel immár elválaszthatatlanul összefonódott”.²⁹⁸ Ezzel összezsengenek a szegedi ferences rendház *Historia Domusának* a pátertől közvetlenül idézett sorai: „[ő] tudja, és nevetve mondogatja, hogy a sok lőtás-futással, ellenforradalmi gyűlésezgetéssel: vagy a hazamentők lajstromába írja be a nevét, vagy pedig az akasztófát kovácsolja össze magának.”²⁹⁹

A királykérdésben elfoglalt pozíciója jelentősen megnehezítette Zadaveczt helyzetét a kor egyházi és politikai viszonyrendszerében: egyházi méltósága – püspöktársai többségéhez hasonlóan – inkább királyhűséget diktált volna a számára. Másfelől viszont – mint a fentiekben is láthattuk – a Horthy-rendszer politikai elitjéhez erős szálak kötötték. Az a pillanat, amikor egyértelműen állást kellett foglalnia, a IV. Károly királyhoz átállt csapatok és a Horthyhoz hű hadsereg közötti budaörsi csata napja, 1921. október 23-a volt. Zadaveczt – ahogyan ezt tőle mint tábori püspöktől kategorikusan megkövetelték – elutazott Budaörsre, és kiállt a Horthyt támogató erők mellett. Ezzel a nehezen elkerülhető lépéssel egyházi körökben tovább gyengítette saját helyzetét.

Egyházi és politikai ellehetetlenüléséhez végül az úgynevezett frankhamisításban való közreműködése vezetett. A botrány 1925. végi kirobbanása után személye a Bethlen-kormánynak és az egyháznak egyaránt kényelmetlenné vált, így

295 Idézi: KELEMEN: *i.m.* 458.

296 A körletparancsnokságonként felállítandó tábori lelkészi hivatalokról lásd a 147055/el.n.6.sz. 1919. rendeletet. Idézi: BOROVI: *i.m.* 129.

297 *Uo.* 132.

298 Horthy Miklós levele Csernoch János hercegprímáshoz. In: BORSÁNYI: *i.m.* 33.

299 *A szegedi ferences rendház története...*, 1919. május 6. 708.

Zadravecz benyújtotta lemondását. A húszas évek végén teljesen felhagyott az aktív közéleti szerepléssel, és visszavonult a budapesti ferences rendházba.

6.3. Zadravecz katolikus autonómiakoncepciója

Az életpálya címszavas, és benne az 1919-es esztendő részletesebb bemutatását követően a Zadravecz-féle autonómiaelképzelés megírásának motivációi és a koncepció értelmezése szempontjából egyaránt érdemes megemlítenünk egy még 1919. január 12-én Juhász Gyulának tett nyilatkozatát. A *Tűz* című szegedi lap hasábjain a papság helyzetéről beszélt az új viszonyok között. Az őszirózsás forradalmat ekkor szükségesnek, igazságosnak, nagy bűnök és nyomorúságok megszüntetőjének nevezte. A demokrácia híveként aposztrofálta magát, hiszen – szavai szerint – ferences szerzetesként nem is tehet másként. Szerzetesi fogadalma értelmében önként vállalt szegénységben és egyenlőségben él társaival együtt: „[a] kommunizmust mi a magunk körében már századok óta megvalósítottuk, vita communisban élünk”³⁰⁰ – mondja. Majd azzal folytatja, hogy ez a legideálisabb életközösség annak az embernek, aki szabadon és tökéletességre törekedve akarja teljesíteni földi hivatását.

Az alsópapság bizonyos köreiben felmerülő reformtörekvések kapcsán³⁰¹ megjegyzi, hogy maga is szükségesnek tartja az egyházban a haladást, elsősorban a gazdasági reformokat. Szerinte azonban az egyházfegyelmi szabályok változtathatatlanok. Különösen érvényes ez a sokat támadott cölibátusra, amit mindenképpen fenn kíván tartani. A család ugyanis elvonná a papokat a lelki életre való odafigyeléstől. Aki nősülni akar, az lépjen ki a papi rendből, de az egyház ne átkozza ki őt: „[I]jegyünk liberálisok másokkal szemben, önmagunkkal szemben pedig szigorúak!”³⁰² – zárja le a későbbiek ismeretében mindenképpen elgondolkodtató beszélgetést.

A korábban említett életrajzi tények és az előző nyilatkozat fényében árnyaltabban értelmezhető és értékelhető az a cikk, amelyet a gvardián 1919. március 3-án, még a kommün és az ellenforradalmi jellegű szerveződések megjelenése előtt vetett papírra,³⁰³ illetve közölt a *Szegedi Katolikus Tudósító* első, 1919. márciusi számában.³⁰⁴

300 JUHÁSZ Gyula: Péter Zadravecz a világ és a papság dolgairól. *Tűz*, 1919/2. évf. 3. szám (1919. január 23.). 4–5.

301 A Délmagyarországi Papi Tanács Végrehajtó Bizottságának 1918. november 16-i nyilatkozata és programja (nyomtatványok) megtalálható *A szegedi ferences rendház története...* I. kötet (1820–1920) 1918. november 16. 696. oldalhoz csatolva.

302 JUHÁSZ: i.m. 4–5.

303 *A szegedi ferences rendház története...*, 1919. március 3. 704.

304 További hivatkozás nélkül: P. ZADRAVECZ István: Katolikus autonómia. *Szegedi Katolikus Tudósító*, 1919/1. évf. 1. szám. (1919. március). 4–8.

Álláspontja szerint történelmünk újabb fordulóponthoz érkezett 1918. október 31-én, a Károlyi Mihály vezette kormány megalakulásával: „az igazság számára a szabadság hajnala van” – írja. Ezt a pillanatot tartja alkalmasnak arra, hogy a régóta szükséges változtatások iránti igény a legnagyobb szellemi intézményben, az egyházban ismét felvetődjön: „[m]oraj az egyház mélyén, mely moraj az egyház gyomrából sok eszmét dob föl, hogy az eszmék súrlódása által tisztulva, új tükröt varázsoljon önmagának.” Ezek a reformigények nem ellenforradalmi célúak, ellenkezőleg: a forradalmi viszonyok katalizálták ezeket az igényeket. A változás irányába ható eszmék között Zadravec szerint az autonómia gondolata az egyik meghatározó.

De mit ért a páter autonómián? Szó szerint önkormányzatot, vagyis azt, hogy a katolikus egyház az ún. külső ügyeit, amelyek intézésében eleddig ki volt szolgáltatta a világi politikai hatalom befolyásának, a jövőben kizárólag a katolikusok intézzék. Ezek közé az ügyek közé tartozik a zsinatok szabad megtartása, az iskolák alapításának szabadsága és az egyházi és iskolai alapítványok – vagyis az egyházi vagyon – szabad kezelésének joga. A belső ügyekben (a szervezeti, a fegyelmi vagy a liturgikus kérdésekben) minden változatlan maradna, ugyanis a magyar egyház múltja során – kivéve talán II. József egyházpolitikáját – e vonatkozásban szerinte végig kellően szabad volt.

Az autonómia feladatkörének részletezésekor első lépésként a történelem folyamán „rosszul értelmezett” és gyakorolt felségjogokat kívánja megszüntetni. Ennek következményeként a benne foglalt jogosítványokat az önkormányzaton keresztül mintegy visszaruházná magára az egyházra. Szavai szerint az igazi bajt az okozta, hogy a Római Szentszék mindig „nagyon liberális volt” azokkal a világi patrónusokkal, akik törekvéseit támogatták, ráadásul a jóakaróinak adott jogokat később azok utódaira is kiterjesztette. Ezek az örökölt jogok sokszor ártottak az egyetemes egyháznak, és így vált a honi egyház kárára a magyar királynak adott apostoli jog is: „[a] magyar katolikus egyház a fejedelem apostoli jogai kiváltságának gyámködése alatt nyög.” A felségjogok történetük során döntően nem az egyház támogatását szolgálták, hanem elsődlegesen a főpapok kinevezésének uralkodói kézben tartását, „csak a Magyarok Nagyasszonyának köszönhető, hogy a föntebb említett magyar aulikus főpapság egészen el nem puhította a magyar katolicizmus gerincét”.

István atya szerint a „rég-i – értsd: dualista – rendszer” az egyházi méltóságokba való helyezést pusztán a kormánypropaganda eszközének tekintette, az egyes megüresedett püspökségeket és egyéb javadalmakat (intercalariákat) pedig évekig azért nem töltötték be, hogy azok jövedelmei a választási kasszába folyjanak. A szerző szerint ez az oka annak, hogy az egyházi vagyon a hívek szemében is „gyűlöletes lett”. Az ilyen módon elnyert javadalmak és kiválasztott javadalmak iránti ellenszenv még az alsópapság meggyőződésből fakadó igehirdetését is súlytalanná tette.

Az írás szerzője úgy véli, hogy a történelmi változások nyomán „[h]ála Isten!” a felségjogok is megszűntek. A múlt – különösen pedig a közelmúlt – miatt azonban

még mindig nagy az ellenszenv az egyház iránt, de az rövidesen „a forradalom tisztító vizén keresztül átszűrődve, igazi fényében és szépségében fog megjelenni”. A közsabadság és a jogegyenlőség e korszakában a tisztulás fő eszköze épp az autonómia, amelynek e cél elérése érdekében a legfőbb és legsürgősebb feladata az, hogy azokat a jogokat, amelyeket eddig a király gyakorolt, saját hatáskörébe vonja.

E feladatok közt elsőként említi az egyház vagyonának megóvását. Ezt azonban nem úgy akarja elérni, hogy az autonómia megvédi a püspöki és káptalani földeket a tervbe vett birtokreformtól. Ezt nem lehet, sőt nem szabad célul kitűzni. Érvelése szerint az egyház birtokait nem az államtól kapta, hanem a magyar uralkodóktól, tőlük mint magánföldesuraktól nyerte el, privát tulajdonként. Az egyház jövőjéért tenni akaró katolikus hívő és pap azonban szívesen engedi mindezeket a birtokreform útjára, mert ezzel megerősítené az emberek bizalmát az egyházban. Az egyháznak azonban mindig kell, hogy legyen vagyona, mivel hivatását csak így tudja betölteni. Az autonómia feladata volna – az alapítványok mellett – az egyházi birtokok szerzése és kezelése is. Ezzel megakadályozható lenne, hogy „megint valami felségjog rátapadjon” az egyház vagyonára, azt híveinek adományozza, és ezáltal saját céljaira használja.

Zadravecz az önkormányzat hatáskörébe utalandó ügyek között második helyen említi a fő javadalmak kinevezését. Eddig ez az általa korábban kárhoytatott felségjogok egyik legfontosabbika volt, ezért a mindenkori uralkodó – néhány ritka kivételtől eltekintve – céljainak és politikájának megfelelő személyeket juttatott stallumokhoz. Nem csoda – fogalmaz a szerző –, hogy gyakorta olyan főpapot kapott az egyház, akinek politikai érdemei voltak ugyan, „de vajmi kevés egyházi, krisztusi, apostoli szelleme”.

A plébánosi helyek betöltése hasonló veszélynek volt kitéve: a sokszor nem is katolikus vallású kegyurak ugyanis nekik tetsző egyháziakat prezentáltak az előjáróknak. Zadravecz szerint az autonómia ezen úgy segíthetne, hogy kezébe veszi a püspökök és javadalmak kinevezését, ezzel lenne felszámolható a régi kinevezésekkel járó korrupció, és megszüntethető a papság iránti – sokszor nem is indokolatlan – gyűlölet.

De milyen legyen a katolikus autonómia szervezete? Legelőször minden katolikus „öntudatra ébresztésével” a hitközségeket kell megszervezni, házról házra járva megértetve minden hívővel, hogy a kereszténység közkinccs, nem csak a papok ügye. A támogatóknak azután saját hitközségükben egy bizottságot kellene választaniuk, melynek tagjai közt világi férfiak is helyet kapnának (a nők jelenlétét Zadravecz kizárta). Ez a bizottság intézné a hitközség külső ügyeit. Ezzel válhatna áthidalhatóvá a klérus és a világi hívők közötti távolság, hisz a laikusok ily módon inkább magukénak éreznék az így működő egyházat. Végül a hitközségi bizottságok egy-egy delegáltja alkotná az országos autonómiatanácsot, melynek befolyása lenne a püspökök kinevezésére.

Hogy a katolikus autonómiakonceptió a fent vázolt hatáskörrel és szervezeti formában ismét felmerülhetett, annak elsődleges feltétele – Zadravecz ezen cik-

kében adott magyarázata szerint – a „régí rendszer” bukása volt. Mint írja: „[t]án senki jobban nem örül ennek, mint a magyar egyház. Mert felszabadult és élvezí az úde levegőt.” Úgy véli, hogy amennyiben az új rendszer – értsd: a Károlyi Mihály nevével fémjelzett független, demokratikus köztársaság – következetes akar lenni önmagához, úgy a katolikus autonómiatörekvéseket támogatnia kell.

6.4. Autonómiakoncepció egy fővárosi ferences plébániáról 1920-ból³⁰⁵

Az előző rész végén tárgyalt gondolatkörhöz szorosán kapcsolódik egy 1920-ban, a Horthy-korszak kezdetén a Budapesti Országúti Ferencrendi Plébánia Egyházközsége által kiadott kis könyvecske.³⁰⁶ Az írás célja a katolikus autonómia, más szóval – ahogy a kiadvány eleddig ismeretlen szerzője fogalmaz – „egyházi önkormányzat” rövid ismertetése. Erre azért volt szükség, mert a megelőző viharos időkben igazi keresztény sajtó nem volt, így a szavát hallató katolikus közvélemény sem alakulhatott ki. Ennek egyenes következménye, hogy a katolikus egyházi és vallási ügyeket a klérus belső problémájának tekintették, a hívek között még az egyházukat legközvetlenebbül érintő kérdésekben is nagy volt a tájékozatlanság. Mint a szerző írja, a római katolikus autonómiaszervezet kiépítése és működtetése minden egyházához és vallásához hű lélekre bizonyos kötelességeket ró, de ennek megfelelően jogokat is ad.

Az írás következő része azt taglalja, hogy milyen történelmi háttere, illetve okai vannak az autonómiaigény felvetődésének a magyar katolikus egyház berkeiben. Az ismeretlen szerző szerint a középkor folyamán az államot megtestesítő uralkodók a katolikus egyházat erkölcsi, szellemi és anyagi téren egyaránt támogatták. Hazánkban különösen igaz volt ez első szent királyainkra, akik tudatában voltak annak, hogy a magyarság a kereszténység felvételével lépett a nyugati államok sorába. Az egyház nélkülözhetetlen munkájának elismeréseként az uralkodók nagy birtokokat adományoztak, a klérus tagjainak pedig kiváltságos helyzetet biztosítottak. A katolikus egyház ugyanakkor a neki tett szolgálatok jutalmazására az egyes uralkodóknak, illetve főuraknak bizonyos jogosítványokat

305 A fejezet részben korábban megjelent: SARNYAI Csaba Máté: Forradalmak után, konszolidáció előtt: katolikus autonómia-koncepció egy fővárosi ferences plébániáról 1920-ból. In: ÖZE Sándor – MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert (szerk.): *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. I. kötet. Piliscsaba – Budapest, PPKÉ BTK – METEM, 2005. 375–382.

306 *A Róm[ai] Kath.[olikus] Autonómia rövid ismertetése*. Budapest, Budapesti Országúti Szt. Ferencrendi Plébánia Egyházközsége, 1920. Fellelési hely: Esztergomi Érseki Könyvtár (Bibliotéka). Katalógusbeli jelzete: 45179/11. Itt kell megjegyeznünk, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban a kötet nincs meg. A ferences rend magyarországi Kapisztrán Szent Jánosról elnevezett rendtartományának Budapest Margit körúti rendházában lévő könyvtár katalógusában szerepel ugyan, de a megadott jelzet alatt a könyv nem található meg.

adott, amelyek közül a legjelentősebb a kegyuraság intézménye. A király a főkegyúri, az egyéb személyek vagy testületek pedig a magánkegyúri jog birtokába juthattak. Ebben a korszakban – a kötet szerzője szerint – azért nem volt szükség katolikus autonómiára, mert a hívek összessége jelentette az államot, és az azt megszemélyesítő uralkodó védelmezte, támogatta az egyházat. Az állam és a katolikus egyház ilyenén viszonya 1848-ig tartott.

A király főkegyúri jogát 1848-ig a királyi udvari kancellária és a helytartótanács útján gyakorolta. Az előbbin keresztül történt a nagyobb egyházi javadalmak adományozása, az utóbbi – mindenekelőtt annak Egyházügyi Bizottsága (Comissio Ecclesiastica) – pedig elsődleges feladatként a katolikus alapokat kezelte. A három kiemelt vagyonalap a vallási, a tanulmányi és az egyetemi alap volt. A független magyar minisztériumról szóló 1848. III. tc.³⁰⁷ értelmében a főkegyúri jog gyakorlásának legfőbb alanya – a miniszteri ellenjegyzés kötelezettsége mellett – továbbra is az uralkodó maradt; azaz e jog gyakorlati érvényesítése lényegében a népképviselői alapon létrejövő parlamentnek felelős kormány, azon belül pedig legfőképpen a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe került. Márpedig a szöveg szerint akár annak is fennállhat a veszélye, hogy az országgyűlés többsége az egyház ellenségeiből áll.³⁰⁸

A magyar állam alapításától kezdve 1848-ig katolikus volt. A vallásról szóló 1848. XX. tc.³⁰⁹ elfogadásával azonban „hazánk felekezetlen állammá lett”.³¹⁰ Az ebben a törvényben kimondott egyenlőség „dacára egyházunk mégis sok oly ügyben kénytelen az állam beavatkozását eltűrni, mely ügyekben a többi felekezetek teljes szabadsággal rendelkeznek”.³¹¹ Különösen igaz ez a főkegyúri jog gyakorlásán keresztül történő állami beavatkozásra, amelytől a többi, már önkormányzattal rendelkező felekezet mentesült.

A gyökeresen átalakult állami és társadalmi rend, az emberi szabadságjogokra épülő polgári berendezkedés már 1848-tól szükségessé tette,³¹² hogy a katolikus egyház azt a támogatást, amelyet korábban az államtól kapott, immár „[s]aját híveinek összességétől” várja.³¹³ Az ismeretlen szerző szerint az egyház jogainak, szabadságának és függetlenségének védelmére a megváltozott viszonyok között

307 7. §: „Az érsekek, püspökök, prépostok, s apátoknak és az ország zászlósainak kinevezése, a kegyelmezés jogának gyakorlata, és a nemességnek, címeknek, s rendeknek osztása mindíg az illető felelős magyar minister ellenjegyzése mellett, egyenesen Ő Felségét illeti.” (ÓVÁRI Kelemen – KOLOZSVÁRI Sándor – MÁRKUS Dezső: *Magyar Törvénytár (1836–1868)*. Budapest, 1896. 219.)

308 Vö. *A Róm[ai] Kath.[olikus] Autonómia...*, i.m. 5.

309 2. § „E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve, különbség nélkül, tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapíttatik meg.” (ÓVÁRI – KOLOZSVÁRI – MÁRKUS: i.m. 243.)

310 *A Róm[ai] Kath.[olikus] Autonómia...*, i.m. 5.

311 *Uo.*

312 A felsőklérus által 1848-ban támogatott autonómia-konceptióról részletesebben lásd pl.: SARNYAI: A püspöki kar által..., i.m. 63–88.

313 *A Róm[ai] Kath.[olikus] Autonómia...*, i.m. 6.

új erőforrásokra volt és van szükség. Nélkülözhetetlenné vált tehát egy olyan intézmény, amely a világi híveknek bizonyos jogokat ad, biztosítja számukra az egyház életében való közreműködés lehetőségét. „Ez az intézmény a római katolikus autonómia, vagyis az egyházi önkormányzat.”³¹⁴

A világiak jótékony közreműködésének történeti eredőit keresve az ősegyház példáját hozza a szerző: akkor még az egyház térítő munkájában a hívek is tevékenyen részt vettek, anélkül, hogy annak tanítói hatalmába vagy kormányzatába beavatkoztak volna. A későbbiek folyamán a hívők helyébe az állam, illetve az azt megtestesítő uralkodók léptek. A középkorban a kegyuraság az egyes kiváltásos hívők joga volt, ami az egyház bizonyos ügyeinek intézésére vonatkozott. A megvalósítani kívánt autonómia mintegy ezt terjesztené ki demokratikus alapon a hívők összességére. Ennek értelmében az egyes egyházközségek minden 21. életévét betöltött tagjának – nemre való tekintet nélkül – választójogot ad az autonómiaszervezetek létrehozásakor.

A római katolikus autonómia igénye nem új, hiszen az 1848-tól kezdődően több mint hetven éven át újra és újra megjelenik. De miért merült fel az adott pillanatban ismét? A könyv szerint a közelmúlt történései – a polgári demokratikus forradalom, majd főként a kizárólagosan ateista szemléletű proletárdiktatúra – megmutatták a katolikusok szervezetlenségét, az összetartás, az együttérzés hiányát, „szomorú bizonyítékot szolgáltatva még a kétkedőnek is, hogy elnyomtatásunknak, szegyénteljes semmibe vevésünknek jórészt saját nemtörődömségünk volt az oka”.³¹⁵

A kiadvány a folytatásban azt igyekszik körülírni, hogy a fentiek ismeretében és az adott viszonyok között mit is jelent az autonómia. Először is önkormányzatot, abban az értelemben, hogy a hívők – az egyház által engedélyezett határokon belül – megválasztott képviselőik útján hozhatnak magukra nézve kötelező szabályokat. Ugyanakkor jogot is jelent az egyház mindennemű ügyeinek a világi államtól független intézésére. Ennek a jognak a legkézenfekvőbb forrása a vallási egyenlőség elve. Ebből fakad az a követelés, hogy a katolikus egyház az államtól ugyanolyan mértékű függetlenséggel rendelkezzen, mint a két protestáns és az ortodox felekezet. Az autonómia szabadságot is jelent az egyház ügyeinek intézésében, mert meghozza a felszabadulást „az állam és a mindenkori kormányok gyámkodása alól”.³¹⁶ Az autonómia mindemellett egy olyan szervezet, amelyben a hívek az egyház világi ügyeit a papsággal egyetértésben intézik. Ezek közé tartozik az iskolaügy, az oktatás, a nevelés, a vagyonkezelés, valamint a jótékonyági intézmények létesítése. A fő cél az egyházkormányzattal való összefogás az egyház jogainak, szabadságának és vagyonának védelmére.

314 Uo.

315 Uo. 7.

316 Uo. 8.

A forrás szerzője abból indul ki, hogy az autonómiaszervezet egyházi alakulat, ezért annak hatáskörét a klérus illetékes vezetőinek kell meghatározni. Arról tehát, hogy a világiakat milyen ügyekre vonatkozó és milyen súlyú jogok illessék meg, csak az egyházi elöljárók dönthetnek. Az autonómia ugyanakkor semmiképpen sem jelent az egyház belső ügyeiben való döntési szabadságot. Az egyház tanításából a szerző szerint logikusan következik, hogy a hívő ezen ügyek intézésére nem gyakorolhat befolyást. Annak jelentősége csak kifelé, a világi hatalom felé van, hiszen a cél az, hogy a vallási érdekek a kívülről jövő támadásokkal szemben védve legyenek. Általánosságban az autonómiának minden olyan törekvést anyagilag és erkölcsileg egyaránt segítenie kell, amellyel „egyházunk hatalmát növeljük, vallásunkat, világnézetünket terjesztjük”.³¹⁷

A következő részt szinte anaforsztikusán tagolja a bekezdések elején a „[sz]ükségünk van az autonómiára, hogy” indítás. Itt elsőként említi a főkegyúri jog gyakorlását, és kiemelten az egyházi főméltóságokra való kinevezéseknek az állami befolyástól mentes intézését. A magánkegyúri gyakorlatban pedig a más vallásúak szerepvállalását kívánja kiiktatni a lelkészi állásra történő kijelölések során. Megjegyzi ugyanakkor, hogy kegyuraság körüli problémák „plébániánkat nem érintik, mert a Ferencrendiek országúti plébániájának kegyura sohasem volt s ma sincs”.³¹⁸

A kiadvány szerint szükséges az autonómia létrehozása azért is, mert csak a keresztény világnézet védelmére összefogó hívek teljes erejével védhetők meg hazánkban a katolikus egyház jogai, szabadsága és hitelvei minden külső támadással, de hangsúlyozottan a felekezetszemleges, sőt esetlegesen vallásellenes állammal szemben.

Az autonómia – írja a kiadvány – alkalmas eszköz lehet arra is, hogy a hívek rövidebb korábban erőteljesen megtapasztalt közönyössége az egyház ügyei iránt megszűnjön. Az autonómia mozgásteret jelenthet a világi híveknek sok olyan feladat megoldására, amelyekből addig ki voltak rekesztve. Az autonómia nem csupán a klerikusok intézménye; azért jön létre, hogy abban minden hívő tevékenyen részt vegyen. A közös célért folytatott közös munka erősítheti a hívők közötti összetartozás-tudatot, és ez erőt adhat úgy az egyénnek, mint a közösségnek. Ugyanakkor nemcsak a hívek egymás közötti, hanem a papjaikhoz fűződő kapcsolata is szorosabbá és közvetlenebbé válhat ezen keresztül: „[e]ddig a legtöbb hívő papot csak az oltárnál vagy a szószéken látott. Kell, hogy a hívő papját ismerje, kell, hogy egymást megértsék. Hol van erre a legjobb alkalom? Az autonómiában, ahol a hívő és papja egy közös célért vállalva munkálkodik.”³¹⁹

A következő lépésben érkezünk el az egyházi vagyon tulajdon-, illetve kezelői jogának az autonómiához való kapcsolódásához. Az autonómiaszervezet

317 Uo. 9.

318 Uo. 10.

319 Uo. 12.

fontos feladata a katolikus alapoknak az egyház érdekeit szem előtt tartó kezelése, illetve azok felhasználásának ellenőrzése. Itt az írás szerzője határozott distinkciót tesz az egyház azon javai között, amelyek az adott pillanatban is az egyházi javadalmak kezelésében vannak, valamint a korábban sokáig állami kézben lévő vallás-, a tanulmányi és az egyetemi alap között. Az előbbiekre az autonómia kompetenciája nem vonatkozik, csak az utóbbiakra, ezeket 1848-tól, majd 1867-től a kormány illetékesen kezelte. A kiadvány ennek hanyag, pazarló voltát is igyekszik demonstrálni, majd történeti érvekkel kívánja alátámasztani, hogy a fent felsorolt alapok eredendően és megmásíthatatlanul a katolikus egyház tulajdonát képezik, így azok kezelését jogában áll visszavenni az államtól, és az autonómiának adni.

A szerző szerint szükség van az autonómiára azért is, hogy a hívek közvetlenül, anyagilag is hozzájárulhassanak plébániájuk fenntartásához, illetve a hatékony lelkipásztorkodás biztosításához. Ez lehetővé tenné új plébániák megalapítását is, ami a fővárosban különösen is nélkülözhetetlennek látszott. A meglévő plébániák anyagi támogatására pedig azért van szükség elsődlegesen, hogy a lelkészek a korabeli viszonyoknak megfelelő díjazást kaphassanak. A ferences rend országúti plébániája – mint olvasható – addig is a hívek adakozásából tartotta fenn magát, ez az adakozás azonban rendszertelen volt, ezért is kell, hogy a plébániák működéséhez minden a körzetébe tartozó katolikus hívő vagyoni viszonyaival arányosan, lelkiismerete szerint hozzájáruljon. „E hozzájárulás azonban nem egyszer s mindenkorra szóló ajándék, hanem az egyházközségnek, egy élő szervezetnek, állandó évi, illetőleg havi támogatása.”³²⁰

Felmerülhet a kérdés, hogy az előzőekben tárgyalt katolikus vagyon és egyházi alapok miért ne szolgálhatnának az egyes plébániák fenntartására. A választ az ismeretlen szerző meglehetősen egyértelműséggel adja meg: más a rendeltetésük, jelesül a Pázmány Péter Egyetem, a katolikus jogakadémiák és a középiskolák fenntartása, a papnevelés, valamint az egyházmegyei kormányzat költségeinek fedezése.

Majd azzal folytatja, hogy szükség van az autonómiára azért is, hogy a hívek is tevékeny szerepet kaphassanak, és elérhessék, hogy a katolikus iskolákban az igazgatók és a tanárok megválasztása, a tanterv és a tanrendszer megállapítása ne az állam, hanem az iskolák fenntartóinak a joga legyen.

Végül pedig a szerző szerint szükség van az autonómiára amiatt, hogy a hívekben megerősödjön az aktív hitéletből táplálkozó erkölcsi tartás. Az erkölcs terén káros bármiféle újítás, mert „a legigazibb, a legtökéletesebb morál az, amelyet a mi vallásunk két ezredév óta hirdet. [...] [A] mi »keresztény kurzusunk« is csak akkor nem fog üres jelszóvá zsugorodni, ha annak erkölcsi tartalmat tudunk adni.”³²¹ Írása végén, szinte csattanóként megfogalmazza, hogy a katolikus auto-

320 Uo. 13.

321 Uo. 15.

nómia megvalósítása hazafias célt is szolgál: a keresztény, nemzeti Magyarország megteremtését.

ZADRAVECZ ISTVÁN (Csáktornya, 1884. június 20. – Zsámbék, 1965. november 13.): ferences szerzetes (1915–1920) a szegedi Ferences Rendház házfőnöke. 1920-tól lemondásáig (1926-ig) tábori püspök.

Forrás: *Magyar Elektronikus Könyvtár*: <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

A kép forrása: *Magyar idők*. <https://www.magyaridok.hu/wp-content/uploads/2015/11/250px-Zadraveczistvan-1.jpg> (utolsó letöltés: 2021.11.12.)

7. ÖSSZEGZŐ ÉRTÉKELÉS

7.1. A püspökök által támogatott (Danielik-féle) 1848. tavaszi autonómiakonceptió és -mozgalom értékelése

Végigtekintve az autonómiakonceptió kialakulásának történeti-politikai motivációit, több kérdés merülhet fel. Az események kronológiáját követve elsőként az, hogy 1848 előtt miért csak a felvetés szintjéig jutott az autonómia. Az ekkor fennálló, alapjaiban feudális jogrend, és annak a katolikus egyház vezetői számára az államhoz való viszonyt meghatározó pillérei lényegében még sértetlenek voltak. Így bár a jozefinista jellegű hatalom részéről is veszélyeztetve láttak bizonyos egyházi jogosítványokat, az egyház mint intézmény érdekeinek érvényesítési lehetőségeit a tradicionálisan az uralkodói patronátusi jogra épülő kiváltságrendszer fenntartásában látták.

Az 1848 tavaszán lezajlott országgyűlési viták fordulatot hoztak a katolikus autonómiagondolat támogatottságára vonatkozóan is. Ennek első lépése a főkegyúri jog gyakorlati alkalmazása kapcsán megfogalmazott március 20-i püspöki felirat. A kérdés az, hogy e dokumentum két – korábban már idézett – pontja milyen hatásköri, szervezeti és személyi összetételbeli szempontból jelent autonómiaigényt. Az első kérés – azaz hogy az uralkodó tartsa-e fenn magának a főkegyúri jogot, és gyakorolja-e azt egy vegyes bizottság által – még nem jelent egyértelműen autonómiaigényt, hiszen a vegyes bizottság a királyi főkegyúri jog gyakorlásának szerve lett volna, mintegy a korábbi kormányzések örökébe lépve. E kérvény második pontjának indoklásában – mely szerint ha az első kérés teljesítése nem volna lehetséges, a király adja meg (a protestánshoz hasonlóan) a katolikus egyháznak is az önkormányzati jogot – található meg a püspöki kar elvi álláspontjának tömör megfogalmazása, amely azután az autonómiamozgalom során a konzervatív-egyházias álláspont egyik pillére volt. Eszerint az uralkodó a főkegyúri jogot nem engedheti át a felelős minisztériumnak, mivel az „a magyar apostoli királynak személyes, az egyháztól kapott, és éppen ezért másra át nem ruházható joga, mely – ha azt Ő Felsége többé nem gyakorolja – visszaszáll az

adományozóra, azaz az egyházra”.³²² Csak ez a pont vonatkoztatható az autonómiára, de csak abban az esetben, ha a király a főkegyúri jogok gyakorlását magának nem tudná fenntartani, azaz ha azt át kellene adnia a polgári kormánynak. Itt már egy feltételesen kért önkormányzati jogról van szó, és a körvonalazott bizottság már nem végrehajtó szerv lenne csupán, hanem – a király felügyelete alatt – önálló intézkedési jogkörrel bírna. Az így feltételesen kért autonómia hatásköre kifejezetten csak az egyház vagyoni és iskolai ügyeire terjedt volna ki.³²³ A kérelem második része is azt bizonyítja, hogy maguk a főpapok ekkor még kizárólag olyan önkormányzatra gondoltak, amely továbbra is szinte kizárólagosan a felső hierarchia érdekeit szolgálja. Ugyanis – egyetértve Csorba Lászlóval – a javaslatból hiányzik más egyházak autonómiájának egyik leglényegesebb eleme: az összes világi hívek valós bevonásának szándéka.³²⁴

A hívek felé fordulás taktikájához csak a III. és XX. tc. vitája során elszenvetett érdekérvényesítési fiaskók, valamint az első autonómia-petíció országgyűlési kudarcra láttán folyamodtak a püspökök, éppen a petícióban foglalt stratégiai célok elérése érdekében. Ez az utolsó rendi országgyűlésen bekövetkezett vereség döbbsentette rá a katolikus felsőklérust arra, hogy az új helyzetben saját híveire kell támaszkodnia, ha az alapjaiban liberális gondolkodású világi hatalommal szemben nyomatékot kíván adni igényeinek. Ugyanis csak abban az esetben számíthatott követeléseire támogatására, ha azokat mint a honi katolikus hívők minél nagyobb hányadának együttes igényét tudja felmutatni. E belátásból eredően indították el a visszautasított petíció támogatására a felülről koordinált autonómiaszervezési és az aláírásgyűjtési mozgalmat.

A peticionális mozgalmat Scitovszky püspök pozsonyi szállásán felvető április 8-i konferenciát nevezi többnyire a szakirodalom az autonómia-eszme születési pillanatának.³²⁵ Ez annyiban feltétlenül helytálló, hogy itt már a világiak is jelen voltak, még hozzá kétharmados többségben. Sőt, külön kérték is a nagyobb befolyás lehetőségét az egyház életébe. Másfelől azonban nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy az aláírandó ívekre a konferencián megfogalmazott törekvésekből semmi sem került rá.

A felsőklérus által leginkább támogatott autonómiakoncepció a vagyoni kérdésben, az egyházi alapok kezelésében és az iskolaügyben követelt önállóságot; vagyis azokban a kérdésekben, amelyekben az egyháznagyok az egyház mint intézmény anyagi bázisát és befolyási körét veszélyeztetve látták. Az első petíció tárgyalásának országgyűlési elhalasztása után az aláírási íveken már csak az egyházi vagyon független kezelését igénylő 4. pont szerepelt. Az állam-egy-

322 FOGARASSY Mihály: *Emlékirat az 1847/48. országgyűlés alatt tartott püspöki tanácskozmányokról (egy résztvevőtől)*. Pest, 1848. 33.

323 TÖRÖK: *i.m.* 19–20.

324 CSORBA: *A vallásalap...*, *i.m.* 49.

325 TÖRÖK: *i.m.* 19–20.

ház viszony újrendezésének bizonyos elemeit (mint az egyház-finanszírozás és az anyagi alapok kezelésének kérdését, valamint az alsópapság jobb ellátásának problémáját) a törvényekben megfogalmazott állami ellátás mellett a lehető legnagyobb mértékben a felsőklérus által erősen felügyelt autonómiaszervezet befolyása alá akarta vonni.

A Danielik-féle (vagyis a püspöki kar által támogatott) javaslat és az alapszabály-tervezet egyaránt azt mutatja, hogy a felsőklérustól kiinduló autonómiatörekvések célja az egyház tradicionális jogainak és érdekeinek védelme, a korszak által kikövetelt, „korlátozottan demokratikus” formában. A világiaknak adandó hatáskör az autonómiában csak ennek eszköze lenne. Ügyeltek e kompetencia pontos meghatározására is: arra, hogy a hierarchikus szervezés, az egyházi személyeknek az autonómia különböző szintjein való meghatározott arányú kötelező jelenléte, valamint az erőteljes felső kontroll révén a világi elem az ún. egyházi külső ügyekben is csak erőteljesen körülhatárolt mozgástérrel rendelkezzen. Az autonómiaszervezet hatásköre az egyház belső ügyeire, azaz hitbéli, egyházfegyelmi, egyházszerkezeti vagy liturgiai kérdésekre pedig e szerint a terv szerint – eltérően az autonómiamozgalom későbbi időszakában tapasztalhatóktól – egyáltalán nem terjedt volna ki. Azt is mondhatjuk, hogy ez a felvetés az autonómiának nemcsak a liberális eszmei alapokon nyugvó állammal szembeni nagyobb függetlenségét célozta, hanem legalább ennyire arra is irányult, hogy a felülről kézben tartott, részleges, és lényegében formális reform által megakadályozza a hierarchia döntő befolyásának csökkentését, illetve az egyházfegyelem lazítására, és így tulajdonképpen a valós befolyásra irányuló világi, és főként az alsópapi törekvéseket.

Külön hangsúlyt érdemel az autonómia azon megközelítési lehetősége, amely a világi híveknek a katolikus egyház ügyeibe való nagyobb beleszólását jelentheti. Ezt a szempontrendszert is figyelembe véve a püspökök által is támogatott autonómiaelképzelésben az autonómiának a dolgozatunk elején vázolt, teoretikusan lehetséges vonatkozásai közül csak a katolikus egyháznak a liberális eszmei alapokra épülő, polgári állammal szembeni önállósága kapott hangsúlyt. Ugyancsak visszatérő hivatkozási pontként fogalmazódik meg az az igény, hogy a katolikus egyháznak az államtól való függetlenségi foka más felekezetekkel megegyező mértékű legyen. Hiányzik viszont ebből a koncepcióból a világi hívek valós befolyására, és a klérus különböző hierarchikus szintjeinek egymáshoz viszonyított nagyobb önállóságára vonatkozó szándék.

A peticionális mozgalom kapcsán röviden azt jegyezhetjük meg, hogy annak körülményei és az azt meghirdető szándékainak nem mindenben megfélemlített eredményei jelzik a hívek elbizonytalanodását a változások közepette, és ugyancsak utalnak az egyházi befolyás érzékelhető csökkenésére is világi körökben.

Az értékelés során számba kell vennünk, hogy 1848 nyarának végétől fokozatosan elhalkult a felsőklérus körében az autonómiát követelő hang. Ez onnan

eredhet, hogy az ősz folyamán bekövetkezett katonai és politikai fordulat miatt elhalasztották a szeptember 24-re tervezett nemzeti zsinatot. Ahol pedig – mint az a még a nyár elején meghatározott előzetes tárgysorozatból³²⁶ kitűnik – minden bizonnyal szóba kerültek volna a peticionális mozgalom és a katolikus egyházi autonómia megvalósításának tartalmi és szervezeti kérdései is.

Ezenfelül az egyes egyházpolitikai problémákkal kapcsolatban a gyakorlatban 1848 decemberéig fokról fokra olyan folyamatok körvonalazódtak, amelyek a fent vázolt célokért létrehozni kívánt autonómia megvalósítását az egyházi vezetés számára feleslegessé tették. Más szóval: a felsőklérus már nem ebben látta a megváltozott hatalmi-politikai körülményekhez való alkalmazkodás lehetséges formáját.

Összességében azt mondhatjuk, hogy az autonómiaigény felvetése, és az ehhez kapcsolódó újszerű egyházi intézmény tervezete az egyházfők többsége számára az új politikai helyzetben mindenekelőtt nem stratégiai,³²⁷ hanem inkább taktikai lépésnek tekinthető. Erre utal az is, hogy a későbbiekben lassacskán elálltak tőle, és csak 1848 decemberében elevenítették fel újra, akkor is csak egy pillanatra.

7.2. Kossuth és a katolikus egyház autonómiatörekvéseinek kapcsolata

A katolikus szemléletű történetírás jó darabig Kossuth szemére vetette, hogy a Meszlényi Teréziával kötött házassága miatt erősen szemben állt a Római Katolikus Egyházzal, és ez motiválta egyházpolitikai tárgyú megnyilvánulásait.³²⁸ Ezen értelmezés kapcsán úgy gondoljuk – egyetértve Fazekas Csabával³²⁹ –, hogy a házassága kapcsán felerősödő vármegyei tiltakozási hullámot sokkal inkább tekinthette politikai sikernek, mint kudarcnak. Ugyanakkor Kossuth felekezeti toleranciájának alátámasztására ideidézünk Zakar Péter egy 1995-ben megjelent tanulmányát: „Kossuthot a felekezeti előítéletektől sokban óvhatta az a tény, hogy evangélikus létére sokáig járt katolikus tanintézetbe,³³⁰ még azzal a ténnyel is ki kell egészítenünk, miszerint Kossuth szülei is türelmesek voltak vallási tekintetben és egyetlen fiukat is ebben a szellemben nevelték.”³³¹

Mi motiválta akkor elsődlegesen Kossuth katolikusellenesként aposztrofált megnyilvánulásait? Röviden szólva: a felekezeti szempontból semleges polgári

326 „1. A katholika egyház függetlensége - az anyaszentegyház fejéveli szabad közlekedés. 10. Catholicus Institutum alakítása.” Pécsi Püspöki Levéltár, 1848/1382.

327 CSORBA: Katolikus önkormányzat..., i.m. 219.

328 MESZLÉNYI: *i.m.* 33–36.

329 FAZEKAS Csaba: Kossuth Lajos házasságkötésének ügye a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában (1840–1841). In: KERTÉSZ Botond (szerk.): *Kossuth és az egyházak*. Budapest, Luther Kiadó, 2004. 105

330 A sátoraljaújhelyi piaristáknál tanult 6 évig.

331 ZAKAR: Kossuth Lajos és a katolikus egyház..., i.m. 78.

állam, és a vallások, illetve egyházak viszonyáról alkotott korabeli liberális felfogás. Az állam és az egyház szétválasztásának liberális igénye természetesen elsősorban az államvallásként működő katolicizmust és az annak szervezeti formát adó katolikus egyházat érintette. Konkrét témánkra térve vegyük azonban figyelembe, hogy a vallási egyenlőség törvényi kimondása, vagy éppen a katolikus autonómia kapcsán képviselt nézetei a liberális elvi alapvetésekből logikusan következtek, és nem csupán valamiféle „megátalkodott” katolikusellenességre vezethetők vissza. Arra is igyekeztünk rámutatni, hogy – mint ahogy ez a terjedelmesebb 1871-es idézetből is nyilvánvalónak tűnik – Kossuth lépéseiben is bizonyos elvi kompromisszumkészség figyelhető meg a vallási kérdések 1848. tavaszi tárgyalása során.

A fentiek szem előtt tartása mellett azt is látnunk kell, hogy Kossuth a vázolt módon felvetett püspöki autonómiaigényben a felsőklérus korábbi pozícióinak megőrzésére való törekvést látott, ami saját elveivel ellentétben állt, és így azt nem támogathatta. Erre mutatnak azok az egyház vezetői számára aligha elfogadható feltételek, amelyeket Kossuth említett Lonovicsnak a javaslatához való hozzájárulása fejében. A nemzeti jelleg erősítése, vagy az egyház sajátjának tekintett javainak a felekezeten semleges állam általi kezelése, illetve esetleges szekularizációja kevéssé férhetett össze a katolikus egyházi körök alapvető elveivel és szándékaival.

7.3. Az 1849-es Horváth-féle autonómiaelképzelés elemzése

A liberális – radikalizálódó – alsópapi rétegek korábbi egyházi gyűléseken hangoztatott követeléseinek teljesítését – az anyagi és szociális helyzet rendezését, az egyházon belüli hierarchikus és személyi függés lazítását, illetve a leggyakrabban emlegetett egyházfegyelmi könnyítéseket (főként a papi kötelező nőtlenység eltörlését) – ez a tervezet belátható időn belül kilátásba helyezte. Mindez egybecsengett azzal az igénnyel is, hogy a felsőklérus támogatása híján az állam vigye végbe ezeket a változtatásokat, hiszen a papok egyben polgárok is, ezért a többi emberrel azonos szabadságjogaik biztosításáról az állam köteles gondoskodni. Ebből a szempontból tehát az elgondolás radikális jellegű.

Az autonómiakepciónak az egyházi vagyon kezelésére és felhasználására vonatkozó része a kárpótlás és a népoktatás vitatott problémáira is igyekszik megoldást adni. Ebben is szó van az egyházi vagyon összevonásáról és arányosításáról, valamint a létrehozott alap céljairól. E tárgyakban Horváth még egy 1848. végi püspökkari ülésen megismerhette jelen levő püspöktársai véleményét.³³² Ebből láthatta, hogy az egyháznagyok egy része tart a szekularizáció

332 Lásd erről részletesen: SARNYAI Csaba Máté: Úrbéri kárpótlás és/vagy arányosítás. A szekularizációs törekvések püspökkari értékelése 1848 végén. *Századok*, 1998/2. szám. 397–416.

és az arányosítás összekapcsolásától, azaz a teljes állami vagyonkezeléstől, még akkor is, ha magát az összevonást és az arányosítást el is tudná fogadni. A világi kormányzat pedig nem támogatná az egyházi vagyon (ideértve az egyházi és az iskolai alapokat) korábbi módon való kezelését.

A probléma alaposabb megértését itt is segíti, ha emlékeztetünk a dolgozat során többször említett szemléletbeli különbségre az egyházi vagyon tulajdonjogának megítélésében a liberális reformelit és a klérus között. A püspök-miniszter autonómiajavaslata e kérdés két egymást kizáró megítélésétől eltérően (azaz hogy vagy állami tulajdont, vagy egyházi magántulajdont képeznek) az egyházi és oktatási alapokat (más vagyonrészekkel együtt) továbbra is katolikusnak, az egyház tulajdonához tartozónak mondta. Ezzel az egyháziakat kívánta biztosítani a világiasítástól való félelem megalapozatlanságáról. Azt, hogy ez a megfogalmazás nem csupán politikai megfontolásból, hanem elvi alapon történt, jól mutatja Horváth *A kereszténység első százada Magyarországon* című munkája is. Ebben azt hangsúlyozta, hogy az istváni adomány ugyanolyan birtokjogot (magántulajdont) jelent az egyháznak, mint a világi birtokosoknak.³³³ Másfelől az egyházfők 1848. decemberi tanácskozásukon – akkor még ugyan az úrbéri kártalanítás fejében – vállalták, hogy a kompenzáció bevételeiből az egyházi intézményeket és a tizedvesztett alsópapságot támogatják.³³⁴ Azzal, hogy Horváth a fenti elvi vállalást kiterjeszti a teljes egyházi szolgálatra, a felhasználható forrásokat pedig a teljes egyházi vagyonra, alapvetően értelmezi át az eredeti főpapi vállalást.

Az egyházi javak összevonásának és arányosításának ügye (mint az egyház úrbéri kárpótlásának kormányzati és országgyűlési előfeltételei) ugyancsak szerepelt a decemberi konferencián, amit a többség el is fogadott. Horváth Mihály – mint liberális politikus, és a kormány tagja – tudta, hogy az arányosításra szükség van, de ismerte püspöktársai aggodalmait annak világi végrehajtásával kapcsolatban. Ezért tűnik igen reális kompromisszumnak azon elgondolása, hogy az arányosítást egy a közgyűlés által választandó központi hivatal vigye véghez, és ugyanitt kezeljék az egyházi vagyont is. Ez a vagyonkezelő testület a liberális világiak számára is elfogadható lehetett volna, hisz mindez az egyház fokozatos magántestületté válása felé mutatott. Ily módon az egyházi vezetés a hangoztatott két célt, a függetlenséget és az egyházi tulajdont – beleértve az iskolai alapítványokat – megőrizhetné. A lelkeskedő alsópapság, illetve az egész egyházi szolgálat és intézményrendszer pedig – éppúgy, mint az oktatás – arányos anyagi ellátásban részesülhetett volna. A hadi és a politikai események menete azonban

333 „István a birtokot egyénire változtatta, minden családfőnek sajátjává tévén, mit eddig a nemzetség közös területén használt vala. Hasonló sajátságai jogot adott az egyháznak is mindazon javakban, mellyekkel a püspökségeket s apátságokat megadományozta.” HORVÁTH Mihály: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. In: HORVÁTH Mihály: *Válogatott tanulmányok*. Válogatta és bevezette: PÁL Lajos. Budapest, Gondolat, 1986. 440–441.

334 SARNYAI: Úrbéri kárpótlás..., i.m.

megakadályozta a katolikus gyűlés összehívását, és így a további kompromiszsumkeresés lehetőségét is.

Értékelésünk végén visszatérünk az autonómiának arra a területére, amelyet a felsőklérus többsége által támogatott koncepció vázolásánál mutattunk be. A püspökök által támogatott jogvédő koncepcióval szembeállítva igyekszünk kiemelni a Horváth-féle elgondolás jellemzőit. Éppen ezért szorososan követjük a Danielik-féle koncepció elemzésekor felvázolt gondolatmenetet: ennek jegyében Horváthnál a katolikus egyháznak az állammal szembeni autonómiája csak részlegesnek tekinthető, sőt tulajdonképpen fel is oldódik, hisz a tervezett első autonómiagyűlésen kívánt reformok állami ráhatással viendők végbe. Itt külön nem kap hangsúlyt a katolikus egyháznak az állammal szembeni azon igénye, hogy az attól való függetlenségi foka más felekezetekével megegyező mértékű legyen. Másrészt viszont megtalálható benne a világi hívek valós befolyására és a klérus különböző hierarchikus szintjei egymáshoz viszonyított nagyobb önállóságának biztosítására vonatkozó szándék is. Röviden összegezve: a Horváth Mihály által vázolt katolikus autonómiatervezetben határozottan összekapcsolódik az egyház-reform és az autonómia gondolata.

E reform bizonyos – nem jelentéktelen – radikális szándékok ellenében igyekszik megvédeni az egyház javait a további szekularizációs törekvésekkel szemben. Másfelől a kijelölt csanádi püspök fokozatosan a magyar katolikus egyház Rómától való függésének csökkentésére, és az alsóklérust, illetve a világiakat egyaránt bevonni kívánó autonómia kiépítésére törekedett.

Azt mondhatjuk, hogy a fentebb ismertetett állam-egyház viszonyra vonatkozó, illetve egyházszerkezeti és fegyelmi céljait tekintve az autonómiatörekvések liberális-demokrata irányához sorolhatjuk a Horváth-féle elképzelést. E koncepció esetleges megvalósítása több problémára jelenthetett volna megoldást. Ugyanakkor azonban a katolikus egyház mint intézmény hagyományos működési struktúráját és kapcsolatrendszerét több ponton szétfeszítette volna.

7.4. Az I. autonómiakongresszus előkészítése – Eötvös József és Deák Ferenc koncepciója

A kiegyezés idején Eötvös József – mint liberális gondolkodású politikus, és egyben katolikus vallású vallás- és közoktatásügyi miniszter – a fentebb bemutatott módon értékeli egyháza korabeli állapotát. A kialakult helyzet megoldására szerinte a legalkalmasabb keret egy liberális eszmei és működési alapokon nyugvó autonómiaszervezet létrehozása. Nézetei jól tükrözik a korszakban mérsékeltlen szabadelvűnek aposztrofált autonómiatörekvések motivációját és célját.³³⁵

³³⁵ Eötvösnek a korszakban az egyházak autonómiájáról vallott nézeteit, és azok motivációit röviden összegzi: SCHLETT: *i.m.* 241–244.

A kiindulópont – akárcsak Kossuthnál vagy Deáknál – az ő elgondolásában is a világi híveknek adandó többségi befolyás. Ez megkerülhetetlen az egyházi vagyion kezelésében és a népoktatásban, hisz csak így lehet az előbbi igazán hatékony, az utóbbi pedig modern szemléletű. A valóságos befolyás fokozatosan megszüntetné a hívek között a vallási közömbösséget is. Azonban Kossuthtal ellentétben nála nincs szó a katolikus egyház nemzeti jellegének erősítéséről mint az autonómia előfeltételéről vagy következményéről. Véleménye szerint az autonómia hatásköre nem terjedhet ki az egyház úgynevezett belső ügyeire, azaz a tisztán dogmatikai és egyházfegyelmi kérdésekre.

Eötvös úgy látja, hogy az autonómia létrehozását a világiak és az alsóklérus többsége is támogatja. Az autonómia melletti súlyos érvként hozza fel azt, hogy egyedül annak mielőbbi létrehozása révén lehet megakadályozni azoknak a jelentős politikai bázissal rendelkező elképzeléseknek a megvalósulását, amelyek még határozottabb szekularizációt és erőteljesebb állami befolyást követelnek.

A következőkben felvázoljuk Deák Ferenc elvi és gyakorlati katolikus autonómiaelképzelését. Ő is a liberális szemléletet követi, akárcsak Eötvös, számára azonban különösen hangsúlyos az autonómia szervezetének és működésének minél szélesebb alapokon nyugvó jogi legitimitációja. Ennek az az oka, hogy ebben látja a kérdés hosszú távú, az esetleges politikai változásoktól független rendezésének lehetőségét.

A katolikus autonómia elsődleges célja szerinte semmi esetre sem bizonyos előjogok biztosítását jelenti a többi felekezettel szemben. Ezzel a megfogalmazással elutasít bármiféle, a katolikus autonómia létrehozásának hátterében megbúvó konzervatív jogvédő szándékot. Épp ellenkezőleg: az autonómia célja, hogy (tisztetben tartva a többi felekezettel való egyenjogúságot, valamint az állam törvényeken alapuló jogait) a korábbi állami függés helyett az az egyház külső ügyeire és vezetésére nézve az önállóság és a szabadság bázisa legyen. Deák úgy véli, hogy az autonómia megteremtése és valódi tartalommal való megtöltése az egész magyar egyház közös joga és feladata. Az egyház pedig egyháziak és világiak együttese, így a két félnek csak együtt van joga önkormányzat létrehozására. Mivel az egyház tagjainak elsöprő többsége világi hívő, így az összes egyházat illető ügy intézésében – kivéve a dogmákat, az isteni szolgálatot, az egyházfegyelmet és a papnevelést – a világiaknak legyen tényleges befolyásuk, és legalább kétharmados többségi képviselőjük.

Deák a kiegyezés után bonyolult, de indokolhatóan hosszadalmas eljárást tartott szükségesnek az autonómia létrehozásához, nem csoda, hogy az 1848 áprilisában rendelkezésre álló néhány napot kevésnek tartotta az autonómia törvényi kereteinek megalkotására. Ennek fényében könnyen belátható, hogy a prominens katolikus vezetők és világi képviselők 1867. októberi tanácskozásán általa felvázolt többlépcsős procedúra valóban nehézkes. Eötvös ezzel kapcsolatos aggályai a későbbi fejlemények tükrében – tekintetbe véve az autonómia létrejöttének elmaradását – végül beigazolódtak. Az azonban nem kis leegyszerűsítés

lenne, ha ezért a Deák által javasolt technikailag ugyan bonyolult, de jogi értelemben tiszta elképzelést tennénk felelőssé. Ő ugyanis épp azért indítványozta ezt a komplikált eljárást, hogy a katolikus autonómiát létrehozni hivatott kongresszus minden érintettjének teljes körű konszenzusára épüljön. Hosszú távon és megnyugtatóan kívánta ugyanis rendezni ezt a kérdéskört, amit kapkodva, az adott politikai-hatalmi tényezők által kikényszerített módon megvalósíthatatlannak tartott.

Az 1869 júniusában összeült, az autonómiát előkészítő konferencia feladatát a maga által vázolt fokozatossági elv alapján kizárólag abban látta, hogy választási szabályokat dolgozzon ki az összehívandó autonómiakongresszus képviselőinek megválasztására. A tanácskozás során végig igyekezett is vigyázni arra, hogy ettől ne térjenek el (gondoljunk csak a napidíjjal kapcsolatos állásfoglalására, amikor is kijelentette, hogy ezzel a kérdéssel nem egy választási szabályzatban kell foglalkozni). A kezdetektől ügyelt bizonyos parlamentáris jelleg betartására is. Jó példa erre a gyűlés önmaga megalakítására vonatkozó érvelése, amikor felvázolta azokat a lépéseket, amelyek az érdemi munka megkezdése előtt szükségesek ahhoz, hogy a legitimitás és az átláthatóság egyaránt biztosítható legyen. Példaként említhetjük a mandátumvizsgáló bizottság megválasztásától a jelen lévő képviselők számának meghatározásán át egészen a gyűlés pontos működési szabályainak kidolgozásáig és elfogadásáig tartó folyamatot. Még a deáki óvatos és körültekintő processzus sem volt képes elkerülni az egyháziak részéről azt a vádat, mely szerint a világi képviselők már az előkészítő konferencia vitái során is többszörösen túllépték kompetenciájukat. Erre utal Deák megjegyzése: „ha egy vagy más tárgyban véleményünket nyilvánítjuk, mindjárt azzal állanak elő más (értsd: egyházi) oldalról, hogy ez hatáskörünket túlhaladja, hogy nekünk erről határoznunk nem szabad, hogy ezzel az egyház szervezetét fölforgatjuk.”³³⁶

A választási szabályok kapcsán van néhány olyan alapelv, melyek mentén Deák a véleményét kialakította. Az egyik az, hogy az érintettek minél kevesebb képviselői helyet töltsenek be tisztségüknel fogva, és minél többet valóságos választás útján. Ezt támasztják alá Deáknak a káptalanoknak, a királyi képviselőinek, vagy a kegyuraknak fenntartott mandátumok minimalizálását célzó javaslatai. Más szóval: valódi képviseletre van szükség, ami a választásra jogosult katolikusok többségének szándékát fejezi ki. Továbbá Deák határozottan támogatta, hogy az összehívandó autonómiakongresszuson a világiak kellő súlyának reprezentálása érdekében az alelnöknek a világiak közül kell kikerülnie.

A választás lebonyolítására vonatkozólag Deák elsődleges célja az volt, hogy egyházi képviselők választásakor egyháziak, míg világiak esetén világiak gyakorolják az ellenőrzést. Ez főleg az utóbbiak esetében fontos, hisz az egyházi szerepből fakadó erőteljes befolyás veszélye csak így kerülhető el. Ez persze nem jelenti azt, hogy ellenezte volna, hogy ha a világiak papokat is beválasztanak az

336 KÖNYI: *i.m.* 234.

ilyen bizottságokba, akkor azok részt vehessenek a munkájukban, csak azt utasította el, hogy ne a választási szabályzatban előre lefektetve, hivatalból legyenek tagok.

Végül egy idézettel összefoglalva Deák tisztán liberális nézeteit arról, hogy az önkormányzat hogyan erősítheti az egyháziak és a világiak érdekezésszerűségét: „[a]zon egyesülést, melyet itt többen az egyház világi és egyházi tagjai között óhajtanának, nem lehet törvényi kényszer által keresztülvinni. Ez az élet dolga, és minél kevesebbet erőltetjük egyik vagy másik részt, s minél szabadabb tért hagyunk egyik vagy másik félnek a jogok terén, annál hamarabb fogjuk elérni a kitűzött célt.”³³⁷

7.5. Az I. és a II. katolikus autonómiakongresszus által kidolgozott önkormányzati koncepció összehasonlítása

Mivel mind az I., mind a II. kongresszus értékelését már a megfelelő fejezetekben igyekeztünk elvégezni, ehelyütt a kongresszusok által elfogadott szabályzatok komparatív elemzésére teszünk kísérletet. Az I. autonómiaszervezet szabályzatát Aschenbrier Antal *A kath. egyház autonómiájáról Magyarországon* című könyvének függeléke, a II. autonómiaszervezet szabályzatát Hanuy Ferenc *Hetven éves küzdelem az autonómiáért* című könyvének melléklete tartalmazza.

7.5.1. Általános összevetés

Mindkét szervezőkongresszus szervezeti szabályzata tartalmazza, hogy az önkormányzati jog az 1848. évi XX. tc. 2. § alapján illeti meg a katolikusokat, tiszteletben tartva az uralkodó főkegyúri és főfelügyeleti jogát. Kizárják az autonómia hatásköréből a hittani, egyházkormányzati, liturgiai és egyházfegyelmi ügyeket. Az 1870–1871-es szabályzat szerint az önkormányzat hatáskörébe tartoznak a személyi kinevezések, a köznevelés, a katolikus egyházi és iskolai javak és alapítványok, tehát az egyház összes világi vonatkozású ügye. Az 1897–1902-es szabályzat szerint a hatáskör az egyháznak csak azokra az ügyekre terjed ki, amelyek az önkormányzati szervezet szabályzatában rögzítve vannak.

A II. kongresszus szabályzata szerint az egyházközségi gyűlés tagsága szélesebb körű, mint az első kongresszus szabályzata szerinti: tagjai még az egyházközség területén alkalmazott egyházi személyek és az önkormányzat által fenntartott katolikus iskolák alkalmazottai is. Ezek a személyek nyilvánvalóan az egyházi befolyást növelik az egyházközségi gyűlésben. Az egyházközségi gyűlés tagságát kizáró tényezők köre is bővült: a kizáró okok közé került az is, ha valaki

337 *Uo.* 246.

nem kötött egyházi házasságot, vagy gyermekét egy éven belül nem kereszteltette meg. Ezek a kitételek nyilván az 1894–1895-ös egyházpolitikai törvények hatására kerültek be a szabályzatba.

Az I. kongresszus szervezeti szabályzata alapján az egyházmegyei tanács a magasabb egyházi javadalmak betöltésekor három személyt javasolhat a betöltendő helyre, a II. kongresszus szabályzatában ezzel a joggal nem rendelkezik. Az I. kongresszus szabályzata alapján az országos katolikus gyűlés hatásköre szélesebb körű, mint az igazgatótanácsé, a II. kongresszusé szerint ez éppen fordítva van.

A II. kongresszus szervezeti szabályzata kimondja, hogy az apostoli király hatályon kívül helyezheti az országos katolikus gyűlés vagy az igazgatótanács által hozott azon határozatokat, amelyek sértik a főkegyúri vagy a főfelügyeleti jogot. Ugyanebben az egyházi hierarchia igen jelentős befolyást kapott az autonómia szerveivel szemben, a szervezet minden szintjén. A felsőklérusnak joga van hatályon kívül helyezni az országos katolikus gyűlés és az igazgatótanács azon határozatait, amelyek túllépik az autonómia hatáskörét, vagy sértik az egyházjogot. A püspökök egyházmegyei kormányzatát érintő döntések csak a püspöki kar hozzájárulásával válnak jogérvényessé. Ezt a védelmet szolgálja az is, hogy az országos katolikus gyűlés döntéseinek egy része csak a püspöki kar egyetértésével vagy hozzájárulásával válik érvényessé. Egyházmegyei szinten a klérus védelmét szolgálja az egyházmegyei gyűlés intézményének elvetése is, mert – az említettek véleménye szerint – az sértené a püspöki joghatóságot. Ehhez szorosan kapcsolódik, hogy egyházmegyei szinten a végső döntés joga minden tekintetben a püspököké, az egyházmegyei tanács határozatai pedig csak a püspök megerősítésével érvényesek. Továbbá az is, hogy minden ügyiratot a püspöki hatósághoz kell küldeni, és csak azokat küldik át az egyházmegyei tanácshoz, amelyek szerintük annak hatáskörébe tartoznak. Látható, hogy a püspököknek lényegében vétőjoguk van az egyházmegyei tanács határozataival szemben. A katolikus iskolák alkalmazottait érintő fegyelmi eljárás lefolytatása és az ítélet kimondása a püspökök feladata. Az egyházközségi képviselő-testületet és tanácsot az egyházmegyei hatóság bizonyos esetekben – az egyházmegyei tanács meghallgatását követően – feloszlattathatja. Az egyházi befolyás nagysága egyházközségi szinten is igen jelentős, hiszen a plébánosnak van joga összehívni az egyházközség szervezeteit, tanácskozásait vezetni, fenntartani a rendet, megvonni a szót, határozatokat kimondani, és a gyűlést bármikor berekeszteni. Látható, hogy egyházközségi szinten ő irányíthatja az autonómia szervezeteinek működését.

Az önkormányzat szervei az 1870–1871-es szabályzatban: az országos katolikus gyűlés, az igazgatótanács és az igazgató osztályfőnökök, valamint az egyházmegyei, az espereskerületi és az egyházközségi gyűlés és tanács. Az 1897–1902-es szabályzat szervei: az országos katolikus gyűlés és az igazgatótanács, az egyházmegyei tanács, az egyházközségi gyűlés és az egyházközségi képviselő-testület és tanács.

7.5.2. A magasabb egyházi javadalmak betöltésével kapcsolatos jogok

Az I. kongresszus szabályzata alapján az igazgatótanács az érseki, a püspöki, valamint a javadalmas apáti és préposti megürült helyre javasolt személyek kiválasztásánál először meghallgatja a püspöki kart és az illetékes egyházmegyei tanácsot. Ezt követően három személyt terjeszt fel az apostoli királyhoz. Káptalani javadalmak betöltésekor az illetékes egyházmegyei tanács meghallgatásával, valamint az illetékes megyéspüspökkel és káptalannal egyetértésben teszi meg a hármas jelölést. Szerzetesrendek apátságaira és prépostságaira az érintettek javaslatait veszi a hármas felterjesztés alapjául.

A II. kongresszus szabályzata alapján az igazgatótanács tagjaiból évenként egy bizottságot választanak, amelynek elnöke a primás, tagjai pedig két püspök és két világi személy. A két püspököt az igazgatótanács püspöktagjai választják, a két világi személyt annak teljes tagsága. Érseki, püspöki, apáti és préposti szék üresedése esetén a primás ezzel a bizottsággal közli annak a három személynek a nevét, akiket az illetékes egyházmegye érseke, püspökei és káptalani helynöke egy korábbi döntésében javasolt. A bizottság meghallgatása után a primás az általa és a bizottság által a méltóságra érdemesnek talált személyek nevét a vallás- és közoktatásügyi miniszteren keresztül felterjeszti a király elé.

Az I. kongresszus szabályzata alapján magasabb egyházi javadalmak betöltésére az autonómiának jelölési joga, a II. kongresszus szabályzata alapján a kinevezések kapcsán az igazgatótanács tagjaiból választott bizottságnak elenyészően szűk körű véleménynyilvánítási joga van.

7.5.3. A katolikus alapokkal és alapítványokkal kapcsolatos jogok

Az I. kongresszus szabályzata szerint az alapok és alapítványok a katolikus egyház tulajdonát képezik, ezért azok kezelését átveszi a kormánytól, és saját közegei által gondoskodik róluk. Az egyházmegyei gyűlés kezeli az egyházmegyei alapítványokat, az egyházmegyei tanács megvizsgálhatja ezek zárszámadását, valamint a kezeléssel kapcsolatos észrevételeit az egyházmegyei gyűlés elé terjesztheti.

A II. kongresszus szabályzata a világi kormány kezelésében hagyja az egyházi alapokat és alapítványokat. Az önkormányzat feladata arról gondoskodni, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter kezelése alatt lévő alapok és alapítványok római katolikus eredetüknek és rendeltetésüknek megfelelő módon legyenek kezelve. Az igazgatótanács ezen alapok és alapítványok költségvetését évenként megállapítja, és indoklásaival együtt a kultuszminiszteren keresztül a király elé terjeszti jóváhagyásra. További jogai e tekintetben: megvizsgálhatja a zárszámadásokat, biztosítja törzsvagyonuk és egyéb vagyonuk épségben tartását. Döntési joggal bír a törzs- és egyéb vagyon kezelési rendszerének megváltoztatása és

módosítása ügyében. Állandó vagy ideiglenes bizottságot küldhet ki, ami megvizsgálhatja azok állapotát, és lépéseket tehet megőrzésükre és megvédésükre.

Az egyházmegyei tanács a káptalanok által kezelt alapok és alapítványok zárszámadását az egyházmegyei hatósági jóváhagyás után átveszi, és tudomásulvétel céljából az igazgatótanács elé terjeszti. Az egyházközségi tanács ellenőrizi az egyházközséghez tartozó alapítványi vagyont.

Az I. kongresszus szabályzata magának vindikálta a katolikus alapok és alapítványok kezelési jogát. A II. kongresszusé ezeket a kormány kezelésében hagyta, és meghatározta a költségvetésüket, ellenőrizte a zárszámadásait, valamint megvizsgálhatta állapotukat.

7.5.4. A katolikus iskolákkal kapcsolatos jogok

Az I. kongresszus szabályzata kimondja, hogy az iskolai javak és a köznevelés terén az autonómia hatásköre kiterjed az egyház összes világi vonatkozású ügyére. Azt is kimondja, hogy a tanulmányi alapból fenntartott közoktatási intézmények irányítását át kell adni az autonómiának, mert ez az alap a katolikus egyház tulajdonát képezi. Az országos katolikus gyűlésnek joga van a katolikus egyház által fenntartott iskolákban a tanrendszert megállapítani, közművelődési intézményeket felállítani és fegyelmi ügyben eljárni a tanárokkal és tanítókkal szemben.

A tanrendszer javítása érdekében az egyházmegyei gyűlésnek az egyházmegyei tanács jelentése alapján joga van felterjesztést tenni az igazgatótanácshoz. Az egyházmegyei gyűlés az egyházmegye területén lévő katolikus középszintű iskolák ügyében intézkedhet. Ezt azonban csak az országos katolikus gyűlés által megállapított tanrendszer figyelembevételével és az igazgatótanács felügyelete alatt teheti. További feladata a népnevelés ügyének előmozdítása, ezért gondoskodhat új iskolák és intézetek felállításáról, a meglévők segélyezéséről (ha az szükséges), valamint a népnevelők ellátásának javításáról. Az egyházmegyei tanács az egyházmegyei közoktatás állapotáról évenként jelentést készít, és ezt az egyházmegyei gyűlés elé terjeszti, a lehetséges javaslataival együtt. Az egyházmegyei gyűlés hatáskörébe tartozik: tanárok kinevezése a köznevelési intézményekbe, az egyházközségi tanácsok által választott tanárok megerősítése, az országos katolikus gyűlés, illetve az igazgatótanács által megállapított tanári és tanítói járandóságok nyilvántartása, és ezek pontos kifizetésének felügyelete.

Az espereskerületi tanács feladata a körzetükbe tartozó népiskolák tanügyi felügyelete és javadalmi ellátása, a hatályos szabályok és rendeletek végrehajtásának ellenőrzése, továbbá az, hogy jelentést tegyen az esetleges hiányokról és szükségletekről az egyházmegyei tanácsnak. Bekéri a tanügyi és egyéb kimutatásokat, valamint az egyházközségi tanító választásáról készült jegyzőkönyveket az egyházközségi tanácstól, és azokat az egyházmegyei tanács elé terjeszti.

Végül az egyházközösségek tanítóinak egymással szembeni panaszait vizsgálja, illetve intézkedik.

Az országos katolikus gyűlés által megállapított szabályok alapján az egyházközösségi tanács választja az egyházközösségben a tanítókat, a tanítónőket és a kántortanítót. Az egyházközösségi tanács további feladatai: felügyeli a közösségi tanügyet, és gondoskodik az arra vonatkozó törvények, valamint szabályok végrehajtásáról. A tanügy területén felmerülő hiányokról jelentést tesz az espereskerületi tanácsnak, és gondoskodik az iskolai kiadások, valamint a tanítók fizetésének fedezetéről.

A II. kongresszus szabályzata értelmében az országos önkormányzat feladata arról gondoskodni, hogy a katolikus tanulmányi alapból fenntartott, de nem egyházi irányítás alatt álló iskolák katolikus eredetűnek és rendeltetésüknek megfelelő szellemben legyenek vezetve. Az országos igazgatótanácsnak szinte minden döntését be kell jelentenie a vallás- és közoktatásügyi miniszternek.

Az igazgatótanács kompetenciái a katolikus népiskolák tekintetében így foglalhatók össze: „az egyházközösségi tanácsok iskolaszéki hatásköréről, az iskola és vagyongondnok hatásköréről, az egyházközösségben lévő egyházközösségi és a katolikus népiskolai ingatlan, valamint ingó vagyon kezelésének módjáról szabályzatot készít és megállapítás végett az országos katolikus gyűléshez beterjeszti.”³³⁸ Meghatározza az önkormányzat által létesítendő katolikus középiskolák és főiskolák működési szabályzatának kereteit. Az összes létező vagy létesítendő népoktatási intézet és szakiskola tekintetében rendeletbe foglalja a tanítási rendszert és módszert, a rendtartást, a tantervet, a szorgalmi időt, a szünnapokat, valamint a használható tankönyvek és a tanszerek listáját.

Az igazgatótanács felügyeli azt is, hogy a katolikus középiskolákban a nevelés és a tanítás katolikus szellemben folyjon, és a jelentkezők közül elsősorban a katolikusokat vegyék fel. Az igazgatótanács hatásköre és feladatai a katolikus tanulmányi alapból fenntartott katolikus gimnáziumokban leginkább így summázhatók: mindenekelőtt gondoskodik az alapfelszerelésről, és meghatározza az intézmények költségvetését. Dönt az igazgatói és tanári állások betöltéséről, fizetésüket és nyugdíjukat megállapítja. Az igazgatók és a tanárok kinevezésének módjára – a püspöki karral egyetértésben – szabályzatot alkot. Előírja a tantervet, az iskolai rendtartást, megalkotja a tanulók és az alkalmazottak fegyelmi szabályzatát. Dönt az ösztöndíjak odaítéléséről, tankönyvet választhat, osztályokat vonhat össze, felmentést adhat tantárgyakból, és engedélyezheti azok tanév közben való felvételét.

Az igazgatótanács hatásköre és feladata a katolikus jogakadémiákat illetően elsősorban az igazgatók és tanárok kiválasztása, az alkalmazottak és a hallgatók fegyelmi szabályzatának rögzítése. Velük szemben fegyelmi ügyekben eljárhat,

338 MELICHÁR: *i.m.* 80.

de a püspöki hatóság jogait tiszteletben kell tartania. Feladata továbbá a jelzett intézmények felekezeti jellegének megóvása és fenntartása.

Az országos katolikus gyűlés kompetenciája az oktatás terén így összegezhető: egyetemet létesíthet az erre a célra létrejött alapokból. A rendelkezésre álló források felhasználásával felső- és középszintű iskolákat alapíthat. A katolikus köznevelés előmozdítására adót vehet ki a hívekre, és annak mértéke felől is dönthet. Az igazgatótanács előterjesztése alapján létrehozza a hallgatók, a tanulók és az alkalmazottak fegyelmi, illetve utóbbiak nyugdíjszabályzatát. A püspöki karral egyetértésben határozza meg a fő- és középiskolák alkalmazottainak kinevezési rendjét. „Az igazgató tanács előterjesztése alapján, a püspöki kar hozzájárulásával az egyházközségi tanácsnak iskolaszéki szabályzatát, az iskola és a vagyongondnok hatáskörét, az egyházközségben lévő egyházközségi és a katolikus népiskolai ingó, valamint ingatlan vagyon kezelési módját szabályrendelettel megállapíthatja.”³³⁹

Az egyházmegyei tanács feladata, hogy biztosítsa az egyházmegye területén lévő oktatási intézmények katolikus jellegének fenntartását. Gondoskodik arról, hogy a területén lévő oktatási intézményekben végrehajtsák az országos katolikus gyűlés és az igazgatótanács határozatait. Fegyelmi eljárást indíthat az intézmények alkalmazottaival szemben. Intézkedik járandóságukról, jutalmazásukról és nyugdíjazásukról. Az egyházmegye területén katolikus népiskolákat létesíthet. Elkészíti az egyházmegye területén lévő iskolai vagyonelemtart. Az egyházközségi tanácsok által készített egyházközségi iskolai költségvetést és zárszámadást felülvizsgálja. Az egyházközségi képviselő-testület által megállapított adó vagy rendkívüli teher vállalását, valamint az egyházközségi iskola vagyonaiban bekövetkezett változásokat megvizsgálja, és jóváhagyásra az egyházmegyei hatóság elé terjeszti.

Az egyházközségi tanács ügyel az egyházközségben lévő iskolák vagyona, jövedelmeit az országos katolikus gyűlés által megállapított szabályzat alapján kezeli. Gondoskodik az iskola személyi és dologi szükségleteiről, valamint költségvetést, leltárt készít, amit felterjeszt az egyházmegyei hatósághoz. Az új iskolák építési tervét és költségvetését az egyházmegyei tanács elé bocsátja, és felügyeli magát az építkezést. Előkészíti az iskolai adók kivetését, és gondoskodik behajtásukról. Kiválasztja az alkalmazottakat, meghatározza és kifizeti járandóságukat, valamint a keresztyén etika szempontjából felügyeli magaviseletüket. Figyelemmel kíséri a tanítás menetét, a tanterv betartását, gondoskodik a tanszerekről. Szem előtt tartja, hogy a tankötelesek rendszeresen járjanak iskolába. Felügyeli az igazgatótanács és az egyházmegyei tanács iskolaügyi rendeleteinek végrehajtását.

Az egyházközségi képviselő-testület – az egyházközségi tanács javaslata alapján – kivetíti az iskolai adókat, és meghatározza mértéküket, illetve ellenőrzi az iskolai vagyon kezelését. Az egyházközségi tanács javaslata alapján dönt az

339 Uo. 76.

iskolai vagyonnal kapcsolatos változások ügyében, de ezt érintő határozatai csak az egyházmegyei hatóság hozzájárulásával lesznek érvényesek.

Az I. kongresszus szabályzata szerint a tanulmányi alaptól fenntartott közoktatási intézmények irányítását át kell adni az autonómaszervezetnek. A II. kongresszus szabályzata ezzel szemben csak azt mondja ki, hogy elsődlegesen azon intézmények működésére lehet az autonómaszervezet befolyással, amelyek nem közvetlen egyházi irányításúak, azzal az elsődleges céllal, hogy katolikus jellegük megmaradjon. Mindkét kongresszus szabályzata szerint az önkormányzatnak joga van új oktatási intézmények felállítására, tanulmányi rendjük megalkotására, alkalmazottak kinevezésére és fizetésük meghatározására. Ugyancsak közös pont, hogy mind a hallgatókat, mind a tanulókat, mind pedig az alkalmazottakat érintő fegyelmi ügyekben eljárhat.

7.6. A két I. világháború utáni ferences autonómiakoncepció összehasonlító értékelése

1918 és 1920 között (a világháborús összeomlás, a forradalmak, valamint Horthy Miklós hatalomra jutásának időszakában) újfent hangsúlyossá vált a katolikus egyházi önkormányzat létrehozásának igénye. Az utóbb említett időszak elején előbb a radikálisan egyházellenes erők kerekedtek felül, ekkor már egyértelműen az egyház működésének, sőt alkalmasint létének biztosítására volt szükség (elég, ha példaként említjük a „dicsőséges 133 nap” idején felállított, célját már a nevében is hordozó Vallásügyi Likvidáló Hivatalt).³⁴⁰ 1919 nyara után a keresztény-nemzeti szellemet zászlajára tűző ellenforradalmi politikai elit vette kézbe az ország irányítását. Az új politikai viszonyok ekkor még nem konszolidálódtak teljességgel, ami ismét teret engedett az egyház szerepét és társadalmi helyét újraértelmező elképzeléseknek, éppen úgy, mint az állam-egyház viszony újragondolásának. Ebbe a sorba illeszkednek a bemutatott autonómiakoncepciók is.

A két tárgyalt ferences autonómiajavaslat összehasonlító értékelésére térve röviden úgy fogalmazhatunk, hogy mindkettő fő célja a katolikus egyház jogainak és érdekeinek – főként politikai és anyagi függetlenségének, valamint szervezeti önállóságának és állandóságának – megerősítése és védelme, a korszellem által kikövetelt „korlátozottan demokratikus” formák átvételével. Ebben a tekintetben párhuzamba állíthatók az autonómiatörekvések 1848–49-es megindulásának első mozzanatát jelentő, a püspökök által kezdeményezett és Danielik János nevével fémjelzett konzervatív indíttatású, egyházi jogvédő célzatú elképzeléssel.³⁴¹

340 Ennek tevékenységéről részletesen lásd: FAZEKAS Csaba: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal”. In: PÖLÖSKEI Ferenc – STEMLER Gyula (szerk.): *Múltból a jövőbe. Tanulmányok*. Budapest, ELTE BTK Újkori Történeti Tanszék, 1997. 63–101.

341 Erről részletesebben: SARNYAI: A püspöki kar által..., i.m.

Fel kell tennünk a kérdést, hogy mit is értenek a szerzők autonómián. Zdravec István és az 1920-as szöveg ismeretlen szerzője olyan önkormányzatot, amelyben a katolikus egyház ún. külső ügyeit kizárólag katolikusok intézik. Ezek a külső ügyek azok, amelyek kapcsán eddig ki volt szolgáltatva a felekezetiileg semleges, sőt olykor kifejezetten ellenséges politikai hatalom befolyásának. Ezen elsődlegesen az egyházi iskolák működtetésének szabadságát, illetve az egyházi alapok szabad kezelésének jogát kell értenünk.

Részletesebben szemügyre véve Zdravec írását, szembetűnő, hogy gyakorta említi az ún. felségjogokat, általánosabban érve: a világi politikai befolyást mint minden egyházon belüli probléma, illetve azzal szemben megnyilvánuló – alkalmasint szerinte is jogos – ellenszenv elsődleges forrását. Ezzel indokolja azt, hogy a korábbi felségjogokat a lehető leghamarabb az autonómiaszervezet hatáskörébe kellene vonni. Itt elsődlegesen a főkegyúri jog gyakorlására kell gondolnunk, ezt tüntette fel ugyanis annak kizárólagos okaként, hogy nem mindig a legmegfelelőbb, vagyis egyházas szellemű főpásztorok jutottak stallumokhoz. Ezenfelül úgy látta, hogy nem maga az egyházi vagyoni léte és nagysága váltott ki ellenérzést a hívek körében, hanem az, hogy azt az uralkodó a saját érdekeinek, és nem az egyház céljainak megfelelően használta.

A fentiek értelmezésekor szem előtt kell tartanunk azt is, hogy 1919. március elején, amikor Zdravec cikke született, IV. Károly király 1918. november 13-i lemondását követően, november 16-tól Magyarország államformája népköztársaság, így Zdravec egy már letűnő uralmi formát, illetve annak hatalom nélküli legfőbb képviselőjét teszi meg minden baj forrásának az egyházban. Ezen a ponton érdemes szóba hoznunk azt is, amit ő nem említett: az 1848-as áprilisi törvények értelmében (1848/III.tc.) az egyházi méltóságok kinevezéséhez is szükséges volt az országgyűlésnek felelős kormány mindenkori vallás- és közoktatásügyi miniszterének ellenjegyzése, azaz a királyi főkegyúri jog érvényesítése döntően a kormány kompetenciája volt. A kiegyezést követően a dualista monarchiában is ezt a gyakorlatot követték. Az egyházi alapok kezelése feletti jogokat úgyszintén a király és a világi kormányzat együttesen gyakorolta, sőt, a Tisza Kálmán vezette kormány idején, 1880-tól – egy királyi leirat értelmében – a vallási és tanulmányi alapokat egy katolikus világi és egyházi előkelőségekből álló, 15 tagú ellenőrző bizottság kezelte.³⁴²

Mindezeket figyelembe véve nem alaptalanul gondolhatunk arra, hogy a felségjogok negatív említése nem csupán az uralkodó túlhatalmának bírálata, hanem egyben közvetett ítélet is a dualizmus fő vonásaiban liberális parlamentarizmusra és politikai elitje felett. Más szóval: az autonómia ezen megfogalmazásában a katolikus egyháznak a világi politikai hatalommal (a konkrét pillanatban a demokratikus polgári állammal) szembeni önállósága kapott elsődlegesen hangsúlyt. Ezenfelül az érvelés áttételesen eszközül szolgált ahhoz is, hogy az egyházon

342 Erről részletesebben: CSORBA: *A vallásalap...*, i.m. 171–177.

belüli és azzal szembeni kritikák alapját és okát a világi befolyásban találja meg, lényegében azt sugallva, hogy az egyháznak – a teljes függetlenség elérésén felül – a lehető legnagyobb mértékig változatlanul kell maradnia.

Az ismeretlen ferences szerző az autonómiaigény felvetődésének történeti tárgyalása során többször is említi az ellenséges világi politikai befolyást. Ezért az egyház politikai hatalommal szembeni érdekeinek védelme szempontjából nem kielégítő főkegyúri jog gyakorlása helyett inkább a hívek összességét képviselő autonómiában látja a katolikus érdekek védelmének valódi letéteményesét.

Az egyházi vagyon kérdéséhez kapcsolódik a földreform egyházi birtokokra történő kiterjesztésének felvetése. Zadravecznek ezzel az elképzeléssel való őszinte azonosulását nem vitatjuk, de arra is rá kell mutatnunk, hogy az adott történelmi pillanatban nehezen lett volna elkerülhető e gondolat említése, hisz az 1919. február 16-án megjelent, a „földművelő nép földhöz juttatásáról” szóló XVIII. számú néptörvény³⁴³ értelmében megindult a föld nélküli parasztok körében a földosztás,³⁴⁴ és Károlyi Mihály is megkezdte a maga káli birtokának felparcellázását.³⁴⁵ A földreform melletti zadraveczy érvelésből az világlik ki, hogy azt elsődlegesen az egyházi vagyon világasítástól való megóvásának eszközeként tekinti. Erre mutat az is, hogy mértéke és mikéntje a tervezetben nem kerül szóba. További árulkodó momentum, hogy a földreform melletti érvelés során Zadravecz az egyházi vagyon tulajdonjogának megítélésében – szemben a reformkori polgárosuló nemesi elit liberális felfogásával – visszatér a korábbi, konzervatív egyházi állásponhoz. Ennek értelmében az egyházi vagyon szerzés és bírás tekintetében a nemesi birtokkal teljesen megegyező jogi természetű magántulajdon volt a feudalizmusban, és teljes értékű polgári magántulajdon maradt az új viszonyok között is. Azzal, hogy Zadravecz ezt a megközelítést felelevenítette, lehetővé vált, hogy az egyház részéről áldozatvállalásként mutassa be az elkerülhetetlennek látszó földreformba való bekapcsolódást. Ez a gesztus pedig az adott történelmi helyzetben erősen érzékelhető szándékot, a teljes egyházi vagyonra kiterjedő világasítást lett volna hivatott kivédeni. Hisz – ahogy azt már korábban említettük – az egyháznak a szabad működéshez saját, a világi politikától független szervezet által kezelt vagyonra van szüksége.

Az ismeretlen szerző is az autonómia létrehozásának fontos okaként nevezi meg az egyház vagyonának megóvását. Miközben – figyelemre méltó módon – a forradalmak elmúltával már nem tesz említést a földreformról. Álláspontja szerint az egyház vagyona nem az államtól származik, hanem a magyar uralkodó magántulajdonából az adományozás révén válik az egyház teljes körű magántu-

343 Ennek értelmében a nagybirtokok 500 holdon felüli részét – kártalanítás ellenében – kisajátítják, és azt 5–20 holdas kisbirtokok, illetve 200 holdig terjedő középbirtokok létesítésére adják.

344 Pl. Gödöllőn és Kerepesen 1919. február 20-án.

345 1919. február 23.

lajdonává. Zdraveczi írásához hasonlóan az 1920-ban keletkezett szövegben is kitapintható a konzervatív-egyházias megközelítés. Ennek elsődleges célja, hogy – a megelőző időszakban világi oldalról meglehetősen támadott – egyházi vagy szekularizációját ki lehessen védeni. A korábban államilag kezelt vagyonszempontok ugyanis egy az államtól teljesen független magánszervezet felügyelete alá kerülve már nem tekinthetők közvagyonnak. A kezelési jog az autonómia hatáskörébe vonása ugyanakkor megerősítheti a hívek bizalmát és tenni akarását az egyházban és az egyházért. Arról, hogy az említett vagyont az autonómia milyen formában kezelje, nem esik szó.

Nem tisztázott módon ugyan, de itt is jelen van a világi hívek befolyására irányuló törekvés, az autonómiaszervezet ugyanis az egyház külső ügyeiben viszonylag tág mozgástérrel rendelkezne. Ennek a befolyásnak a valós értékét feltétlenül elbizonytalanítja, hogy a Zdraveczi által vázolt autonómiaszervezetben a világiak és az egyháziak aránya, viszonya és súlya nem kerül szóba.

Az utóbbi született írás még hangsúlyosabban hívja fel a figyelmet arra, hogy a világi híveknek adandó befolyás egyházuk mindennapi életére szükségesszerű a forradalmak – különösen a kommunista diktatúra – traumája után ahhoz, hogy az egyház társadalmi és politikai helyzete megerősödjön. Az autonómiaszervezet ugyanis az egyház külső ügyeiben itt is komolynak tűnő hatáskörrel bírna. A világiak és az egyháziak arányáról, viszonyáról és súlyáról azonban ebben az írásban sem olvashatunk, csak egyetlen – meglehetősen árulkodó – gondolat utal az autonómiaszervezet hatáskörének korlátaira: eszerint a hívők csak az egyházi előjárók és szabályok által megengedett határokon belül hozhatnának létre önkormányzatot. A tervezett autonómiaszervezet döntései pedig csak a hívekre lennének érvényesek, a klerikusokra nem.

Az autonómiaigény bizonyos korábbi (főként az 1867 és 1871 közötti), liberális-demokrata megfogalmazásaitól eltérően a két ferences koncepciójából hiányzik az egyház belső viszonyainak bármilyen megváltoztatására vonatkozó szándék. E tekintetben azt is mondhatjuk, hogy az autonómiának a Zdraveczi felvetése arra irányult, hogy korlátozza, illetve mederben tartsa az egyház belső felépítésére és az egyházfegyelem lazítására irányuló alsópapi törekvéseket.

A belső ügyekben – a szervezeti, egyházfegyelmi és liturgikus kérdésekben – a később született elképzelés sem kívánja szerephez juttatni az önkormányzatot. Az sem teljesen világos, hogy miközben az autonómiaszervezet az országos vonatkozású ügyekben venné át a világi állam egyes korábbi hatásköreit, hogyan épülne ki az ehhez szükséges országos szervezet, annak milyen szintjei lennének, és azok milyen kapcsolatban állnának egymással.

Véleményünk szerint találóan fejezi ki mindkét, valamelyest szükségéből erényt kovácsoló, a gyakorlati megvalósítás oldaláról nézve pedig meglehetősen kidolgozatlan autonómiaelképzelés aktuális célját a szegedi ferences rendház korabeli krónikása, amikor – konkrétan a Zdraveczi-írás kapcsán – megjegyezte, hogy a katolikus érdekeket kívánta felszínen tartani, és „a forradalom mindent

[...] megrázó orkánján keresztül kalauzolni a lelkeket”.³⁴⁶ Különösen megalapozottnak tűnnek ezek a szavak a Zdravec-féle koncepció kapcsán, a csupán néhány héttel később elhangzott prédikációk tükrében. Az 1919-es proletárdiktatúra alatt meggyengült a hagyományos dualista gyökerű vezető réteg, ez adott lehetőséget arra, hogy felmerüljön egy nemzeti szellemben hagyományait őrző, ugyanakkor új, nem a szabadelvű politikai tradíciókra épülő Magyarország megteremtésére irányuló törekvés. Ennek eszköze az, hogy a munkásság, a polgárság és a parasztság a nemzeti szellemű középosztály vezetésével leváltja a 19. század második felében hatalmat gyakorló politikai elitet. Ennek az átalakulási elképzelésnek az ideológiai alapját képezi a Zdravec által vázolt világ-, ember- és társadalomkép. Ez tekinthető a később „szegedi gondolatnak” nevezett keresztény-nemzeti program egyik lehetséges korai megfogalmazásának. Több ponton – alkalmasint *expressis verbis* – is ezt a szellemiséget viszi tovább az 1920-ban megjelent könyvecske.

Zárszóként megjegyezzük, hogy utóbb részeredményként létrejött az egyházközség, a katolikus autonómia alapsejtje. Hozzá kell azonban tenni, hogy a Horthy-rendszer stabilizációját követően a keresztény-nemzeti Magyarországon már nem mutatkozott meg az autonómia teljes körű kiépítésének igénye, mert a katolikus egyház kellőképpen biztosítva látta érdekeinek védelmét a fennálló politikai keretek között.

346 *A szegedi ferences rendház története...*, 1919. március. 3. 704.

8. FÜGGELÉK

8.1. A római és görögkatolikus egyház személyi állományára vonatkozó adatok

a) Felekezetek szerinti megoszlás 1790-től 1910-ig³⁴⁷

Felekezet	(1790) Magyarországon és Erdély ³⁴⁸	(1805) Magyar Szent korona országai (közelítő adatok) ³⁴⁹	(1840) Magyar Szent korona országai (közelítő adatok) ³⁵⁰	(1850) Magyar Szent korona országai ³⁵¹	(1900) Magyar Szent korona országai ³⁵²	(1910) Magyar Szent korona országai ³⁵³
Római katolikus	4.853.000 (48.82%)	5.105.381	6.130.180	6.259.000 (47.5%)	9.919.913	10.888.000 (52.3%)
Görögkatolikus	628.000 (6.32%)	815.523	1.322.344	1.365.000 (10.4%)	1.854.143	2.026.000 (9.7%)
Ortodox	2.078.000 (20.91%)	2.026.007	2.283.505	2.359.000 (17.9%)	2.815.713	2.987.000 (14.3%)
Evangélikus	855.000 (8.60%)	787.906	1.006.210	1.008.000 (7.6%)	1.288.942	1.340.000 (6.4%)
Református	1.400.000 (14.08%)	1.195.466	1.846.844	1.780.000 (13.5%)	2.441.142	2.621.000 (12.6%)
Unitárius	34.000 (0.34%)	38.352	47.248	46.000 (0.3%)	68.568	74.000 (0.3%)
Izraelita	88.000 (0.89%)	127.816	244.035	369.000 (2.8%)	851.378	932.000 (4.5%)
Egyéb	4.000 (0.04%)	-	-	-	14.760	17.000 (0.1%)
Összesen:	9.940.000	10.006.441	12.880.398	13.192.000	19.254.559	20.886.000

347 BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár.* (Kronológiák, adattárak). Budapest, História Könyvtár, 1996. 149.

348 Ideértve Magyarország, Szlavónia, Horvátország, Erdély és Partium, valamint a Határvidék lakosságát is. Forrás: EMBER Győző – HECKENAST Gusztáv: *Magyarország története 1680–1790.* II. kötet. Budapest, Akadémiai, 1989. 69.

349 KARÁCSONYI János: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970–1900.* (Reprint) Budapest, Könyvértékesítő Vállalat, 1985. 290.

350 *Uo.*

351 GERGELY András: *Magyarország története a 19. században.* Budapest, Osiris, 2003. 418.

352 KARÁCSONYI: *i.m.* 290.

353 GERGELY: *i.m.* 418.

*b) A Magyar Királyság latin és görög szertartású
római katolikus egyházmegyéi (1880)³⁵⁴*

Egyházmegye	Plébánia	Lelkész	Latin és görög. sz. kat.	Összlakosság
Esztergomi érsekség	475	718	1.021.271	1.361.061
Besztercebányai püspökség	111	163	164.660	-
Győri püspökség	236	342	377.809	480.708
Nyitrai püspökség	148	248	287	-
Pécsi püspökség	175	292	398.331	-
Székesfehérvári püspökség	92	136	185.201	271.677
Szombathelyi püspökség	187	263	345.677	440.164
Váci püspökség	124	224	424.034	703.784
Veszprémi püspökség	225	355	458.147	-
Eperjesi gk. püspökség	187	206	152.649	-
Munkácsi gk. püspökség	379	418	413.473	-
Kalocsai-bácsi érsekség	112	221	459.359	710.676
Csanádi püspökség	217	310	664.101	1.813.939
Erdélyi püspökség	216	254	273.684	-
Nagyváradai püspökség	68	126	102.758	907.554
Egri érsekség	197	328	454.278	944.043
Kassai püspökség	197	287	292.719	609.135
Rozsnyói püspökség	99	158	147.579	306.279
Szatmári püspökség	93	168	109.252	789.336
Szepesi püspökség	163	247	214.986	305.767
Zágrábi érsekség	344	598	936.116	1.031.446
Diakóvári püspökség	89	177	183.597	353.435
Zenggi-modrusi püspökség	136	206	270.579	385.507
Kőrösi gk. püspökség	22	24	18.386	-
Gyulafehérvári-fogarasi gk. érsekség	722	821	370.122	-
Lugosi gk. püspökség	154	167	92.731	627.397
Nagyváradai gk. püspökség	167	-	108.558	-
Szamosújvári gk. püspökség	502	493	414.542	-
Összesen	5837	-	9.343.907	-

354 BALOGH – GERGELY: *i.m.* 185.

c) Szerzetesi rendek személyi állományára vonatkozó adatok az 1870-es években³⁵⁵

Szerzetesrend	Kolostor, rendház	Szerzetesek száma
Premontrei	5	125
Bencés	7	174
Ciszterci	3	80
Piarista	27	310
Jezsuita	3	135
Domonkos	3	9
Ferences	85	1.064
Minorita	17	152
Kapucinus	7	113
Szervita	3	26
Karmelita	1	14
Johannita	13	166
Összesen:	174	2.368

8.2. Adatok a Magyarországi Katolikus Egyház birtokállományához

a) Felekezetek szerinti birtokállomány (1885)

Felekezet	Birtokállomány területe (kh.)
Római katolikus	1.696.769
Görögkatolikus	279.336
Görögkeleti (ortodox)	123.745
Református	165.062
Evangélikus	71.623
Unitárius	15.193
Izraelita (zsidó)	1.099
Egyházi birtokállomány: 2.352.827 ³⁵⁶	

355 Uo. 183.

356 DÓKA Klára: *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1997. 20–21.

b) A katolikus egyház birtokainak művelési struktúrája (1885)

Művelési ág	Terület (kh)	Arány (%)
szántó	606.002	35.71
kertek és rétek	134.681	7.94
szőlő	2.862	0.17
legelő	219.569	12.94
erdő	621.488	36.63
nádas	11.581	0.68
művelés alá nem vont területek	100.586	5.93
Összesen: 1.696.769 ³⁵⁷		

c) Birtokmegoszlás az egyházi javadalmak tekintetében (1885)³⁵⁸

Egyházi javadalmak	Birtokállomány (kh.)
érseki, püspöki	709.193
káptalani, papneveldei	476.999
szerezeti, apáti, préposti	272.160
templomi, lelkészi ³⁵⁹	197.420

357 Uo.

358 *A kincstári közalapítványi továbbá az egyházi és szerzetesi nagyobb birtokok területének és művelési ágak szerinti megoszlásának kimutatása.* Budapest, 1895. 85.; VARGYAI Gyula: *Jobbágyfelszabadítás Esztergom megyei egyházi birtokokon.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1963. 63.; FÜLÖP Éva Mária: *Simor gazdasága a társadalom szolgálatában.* In: BEKE Margit (szerk.): *Simor János emlékkönyv.* Strigonium antiquum 1. Esztergom, 1992. 67.; DÓKA: *Egyházi birtokok Magyarországon..., i.m.* 20–21.

359 Ideértve a plébániaközösség földjeit is.

d) Egyházi fenntartású római katolikus iskolák (1851–1890)³⁶⁰

Fenntartó	Főgimnázium	Algimnázium	Reál	Összesen
Királyi katolikus	27	11	1	39
Erdélyi katolikus	13	3	1	17
Erdélyi katolikus (Státus)	4	3	-	7
Közösségi	4	5	-	9
Alapítványi	3	-	-	3
Érseki	1	-	-	1
Görögkatolikus	2	-	-	2
Bencés rendi	3	3	-	6
Ciszterci rend	3	-	-	3
Piarista	6	12	-	18
Ferences	1	5	-	5
Minorita	1	1	-	1
Jezsuita	1	-	-	1

360 BALOGH – GERGELY: *i.m.* 212.

8.3. Forrás- és szakirodalomjegyzék

- A kincstári közalapítványi továbbá az egyházi és szerzetesi nagyobb birtokok területének és művelési ágak szerinti megoszlásának kimutatása.* Budapest, 1895.
- BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár.* (Kronológiák, adattárak). Budapest, História Könyvtár, 1996.
- DÓKA Klára: *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században.* Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1997.
- EMBER Győző – HECKENAST Gusztáv: *Magyarország története 1680–1790.* II. kötet. Budapest, Akadémiai, 1989. 69.
- FÜLÖP Éva Mária: Simor gazdasága a társadalom szolgálatában. In: BEKE Margit (szerk.): *Simor János emlékkönyv.* Strigonium antiquum 1. Esztergom, 1992.
- GERGELY András: *Magyarország története a 19. században.* Budapest, Osiris, 2003.
- KARÁCSONYI János: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970–1900.* (Reprint) Budapest, Könyvértékesítő Vállalat, 1985.
- VARGYAI Gyula: *Jobbágyfelszabadítás Esztergom megyei egyházi birtokokon.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1963.

9. FOGALOMTÁR³⁶¹

alsótábla/követitábla: a kétkamarás országgyűlés alsó kamarája. Tagjai voltak az egyházi méltóságok közül a fő-, székes- és társas káptalanok követei, továbbá azok a világi apátok, prépostok, akik nemesi földbirtokaikat királyi adomány révén szerezték. Az alsótáblán döntő befolyása a vármegyei követelemek volt, mivel fejenkénti szavazati joguk volt. Ezzel szemben 1825-től az egyházi és a városi követek ún. kollektív mandátummal rendelkeztek, azaz voksolásuk együttesen csak egy-egy szavazatnak számított. A követek – így az egyháziak is – utasításhoz voltak kötve. Ha ez ellen szavaztak, az ugyan nem volt érvénytelen, de az utasítás ellen vétő követet bármikor visszahíhatták. Az alsótábla szervezetét az 1848. III. tc. változtatja meg, mivel azt népképviselési alapra helyezi.

alapítványok/alapok: azok az alapok, melyeket egyházi kezelésre bíztak, de a hitéleti célon túl általános érdekű célokat (iskolázás, gyógyítás, segélyezés, árvagondozás) is szolgálnak; tágabb értelemben vett kegyes egyházi alapítványok. A világi törvény ezeket gyakran egyházi kezelésben lévő világi alapítványnak tekinti. Régebben csak a kegyes célokat szolgáló egyházi alapítványokat ismerték, ezeket szinte kivétel nélkül a katolikus egyház javára tették, annak kezelésére és felügyeletére bízták. Az 1723:70. és az 1790:91:23. tc. minden egyházi alapítvány felügyeleti és ellenőrzési jogát az apostoli király hatáskörébe utalta. A király e jogát kezdetben a helytartótanács egyházi bizottsága, az 1848:3. tc. alapján a felelős magyar minisztérium által gyakorolta. A katolikus egyházi alapítványokat Katolikus Közalapok néven fogták össze, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a közalapítványi királyi ügyigazgatóság kezelte.

361 A kevésbé közismert, de a kötetben gyakrabban előforduló fogalmak rövid magyarázata. A fogalommeghatározásokhoz elsősorban a LAKATOS Andor – SARNYAI Csaba Máté (szerk.): „...eszmék és dolgok zavarában...” 1848/49 és ami utána következett. Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából (Kalocsa, 2001.) című kötetben található fogalomtárat használtuk (233–235. old.). Elsődleges forrás: *Magyar Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/> (utoljára olvasva: 2021.11.10.)

Apostoli Szentszék: állandóan működő központi szervek összessége, melyek segítségével a pápa legfőbb pásztori tisztségét gyakorolja, és amelyek feladatukat az egyetemes egyház és a részegyházak javára a pápa nevében és tekintélyével látják el. Szolgálatuk arra irányul, hogy erősítsék a hit egységét és Isten népének közösségét, és előmozdítsák az egyház sajátos küldetésének teljesítését a világban.

bevett vallások: Magyarországon az 1848. XX. tc. elfogadását követően a következők: a római és a görögkatolikus (a korszakban görög nemegyesültnek nevezték), a református, az evangélikus, az unitárius és a görögkeleti (ortodox) felekezetek.

Commissio Ecclesiastica: Egyházügyi Bizottság

congrua: ld. *kongrua*

consistorium: ld. *szentszék*

decima: ld. *tized*

dézsma: ld. *tized*

dispozíció: rendelkezés, utasítás, egyházi szóhasználatban gyakran papi szolgálati helyek feletti rendelkezést jelent, azaz papi személyek áthelyezését értik alatta

egyetemi alap: a budai, majd a pesti egyetem fenntartására létesített tőke. Eredete Pázmány Péter adománya volt a nagyszombati jezsuita egyetem alapítására. Utóbb a dunaföldvári, a szekszárdi és a pécsváradi apátságok birtokaiból, a túróci prépostság földjeiből és a bozóki prépostság jószágainak feléből, valamint a nagyszombati jezsuiták tőkéiből született 1780-ban.

egyházfegyelem (*lat. disciplina ecclesiastica*): a katolikus egyház életének külső megnyilvánulásait szabályozó előírások és jogszabályok összessége. Kiterjed a hívők, a szerzetesek és a klérus minden külső tevékenységére (ünnepek, böjt, jámborsági gyakorlatok, prédikáció, szentség-kiszolgáltatás, vagyongazdálkodás). Az egyházfegyelemben a katolikus egyház tévedhetetlensége úgy érvényesül, hogy nem lehet a hittel vagy erkölccsel ellenkező szabály; a célszerűség és a végrehajthatóság szempontjából történhetnek tévedések. Az érvényben lévő egyházfegyelem előírásai lelkiismeretben köteleznek.

egyházi javadalom (*lat. beneficium*): egyházi eredetű intézeti jogi személy, melynek címzettjét az egyházi hivatallal egybekötött anyagi jövedelmek élvezetére vonatkozó állandó jog illeti meg. Mivel jogi személy, vagyonszerzési joggal rendelkezik, perképes, egyházi adókkal megterhelhető. Alapját képezhetik ingó és ingatlan vagyontárgyak, illetve élvezeti jogok, kötelező szolgáltatások és önkéntes adományok.

felsőtábla/felsőház (*1867-től főrendiház*): a magyar országgyűlés felső kamarája, ahol a születés, rang vagy kinevezés útján jogosult főurak és főpapok foglaltak helyet. Egyházi részről tagjai voltak az érsekek, római és görögkatolikus megyés püspökök, a görögkeleti megyés főpapok, a választott, fölszentelt és

címzetes püspökök, a pannonhalmi főapát, a zágrábi nagyprépost és a jászói prépost.

fiscalitas/jus fiscalitatis (*visszaháramlási jog*). A királyi kincstárnak az a joga, hogy a nemesi birtok a királlyal szemben elkövetett hűtlenség, vagy az egyenes, illetve oldalági örökösök kihálásakor visszaszáll rá. Ez az egyháznak tett adománybirtokokra nem volt érvényes.

főfelügyeleti jog (*lat. jus supremae inspectionis*): az uralkodónak az egyházakkal szembeni felügyeleti joga

főkegyúri jog (*lat. jus supremi patronatus*): hagyományosan a magyar király által gyakorolt, az egyházzal kapcsolatos jogok együttese, pl. püspökök, prépostok és apátok kinevezése, és az egyház világi vonatkozású ügyeibe (pl. birtokok, egyházi jövedelmek kezelése) történő beavatkozás joga

helynök (*vagy érsek-helyettes*): általános helynök; az érsek helyettesítésével megbízott személy, aki a főpapot egyrészt távollétei idején, másrészt általában mindennapos kormányzati ügyintézésében mentesítette

intercalaria: ld. *székiüresedés*

investitio: szó szerint beruházás, beavatás, de a plébánia javadalmába történő beiktatást is jelenthette.

jozefinizmus: a felvilágosult államabszolutizmusnak II. József (1780–1790) császárról elnevezett formája, ami fő vonásaiban egészen 1848-ig fennmaradt. Egyházpolitikai jellemzője, hogy az egyház dogmái nem korlátozzák, és az egyházat az állam felügyelete alá rendelte.

jus supremi patronátus: ld. *főkegyúri jog*

káptalani helynök vagy káptalani helyettes: a káptalan testülete által a püspöki székhely üresedésekor választott helynök vagy helyettes

kegyúr/kegyuraság: egyházi javadalomhoz kötött felügyeleti jog. A plébániák kegyura általában a területileg illetékes földbirtokos volt. A kegyúr felügyelt a javadalomra, gondoskodott annak karbantartásáról. A felújításhoz építőanyagot biztosított és fedezte a felmerülő költségeket. A kézi- és ígasmunkát a hívek adták. Hozzájárulhatott a plébános javadalmazásához, szükség esetén kiegészítette a nagyon lecsökkent javadalmat. Kötelezettségeiért „cserébe” bizonyos jogokkal rendelkezett, így például a plébános választásával kapcsolatban, ugyanis a püspöki jelöltek közül választási joggal bírt ebben az esetben (általában három jelölt közül választhatott), és további tiszteletbeli jogok is megillették a közösség életében.

kerületi ülés (*lat. sessio districtualis*): az országgyűlés alsó táblájának az országgyűlést megelőző, előzetes ülése, ahol a képviselők az ország kerületei (két tiszai és két dunai) szerint ültek össze. Működése nem törvényeken, hanem a szokásjogon alapult. Az üléseken kötetlenebb volt a véleménynyilvánítás. A kerületi ülés tulajdonképpen javaslatokat készített elő az alsó tábla országgyűlési plenumára. Mivel ezek a többség véleményét tükrözték, az országos üléseken általában határozatokká is váltak.

képviselőház (az elnevezés csak az 1870-es évektől vált általánossá): a népképviselői országgyűlés alsó kamarájának neve, ahol a kerületenként választott (nép)képviselők foglaltak helyet

kinevezett püspök: a püspöki méltóságra az uralkodói (főkegyúri) kijelölés (nomináció) megtörtént, de a pápai felkenés (prekonizáció) még nem

kongrua (illő ellátás): a szegényebb papok, lelkészek jövedelmének kiegészítésére szolgáló pénzalap, melynek egyik forrása az egyházi nagyjavadalmasoktól beszedett hozzájárulás volt. A szó másik értelmében a papi jövedelmek meghatározott minimuma.

konviktus: egyetemeken és középiskolákban működő intézmény, a katolikus teológiát tanulók (később papnak készülők) közös lakhelye

majorság: a földesúr saját kezelésében tartott földje

nomináció (lat. *nominatio*): az egyházi méltóságokra való kinevezés joga. Az uralkodói főkegyúri jog része. Ennek értelmében a király adományoz minden nagyobb egyházi javadalmat, vagyis kinevez érseket, püspököket, apátokat, prépostokat, kanonokokat, a pápának csak a kinevezett főpapok megerősítése, lelki hatalommal való felruházása (prekonizációja) van fenntartva. A cím, a rang és a javadalom a kinevezettet a főkegyúri kinevezés erejénél fogva már megilleti.

patronus/patronatus: ld. *kegyúr, kegyuraság*

prelátus: főpap, nagyobb egyházi méltóság

robot: a földesúri szolgáltatások egyike, tulajdonképpen munkajáradék, mellyel a jobbágy tartozott földesurának

sedecima: ld. *tizenhatod*

stallum: kanonoki szék, a kanonokok ülőhelye a székesegyházban, átvitt értelemben az egyes egyházi méltóságokat is jelentheti

status kötelezvény: állampapír

széküresedés (lat. *intercalaria*): az az időszak, amíg a főkegyúr nem tölti be a megüresedett egyházi méltóságot. Ez idő alatt a hozzá tartozó jövedelmek az államkincstárba folytak be.

szentszék: 1. egyházi bíróság, amelynek a feudális korban nemcsak egyházi, hanem világi személyek peres ügyeiben is nagy szerepe volt. A szentszékek ugyanis egyfelől a papi rend saját bíróságai voltak (kivéve az egyházi személyek birtokpereit, melyekben a királyi bíróságok voltak illetékesek), másfelől ők törvénykeztek a szentségekkel (pl. házassággal) kapcsolatos ügyekben, végrendeletek, hozományok vitatott részleteiben és egyéb erkölcsi kérdésekben (pl. hamis eskü). 2. gyűlés, tanácskozás, az érseki egyházkormányzat végrehajtó fóruma, döntéshozó testülete. A bírósági fórum és a mindennapos döntéseket hozó, kormányzati-tanácsadó testület külön ülésezett, de mindkettőt lényegében ugyanazok a személyek alkották.

tanulmányi alap: II. József 1782-ben hozta létre a Mária Terézia által 1773-ban megszüntetett jezsuita rend vagyónából. Később más felszámolt szerzetes-

rendek vagyona is belekerült. Az egyházi oktatási rendszer finanszírozására szolgált.

tized: a feudalizmusban a föld terméséből, állatokból és bizonyos ipari termékekből az egyháznak járó szolgáltatás

tizenhatod: a plébániát illető járandóság, a tized része. A tizedet elvben egészében a püspök kapta meg, és egyházmegyéje intézményeinek fenntartására kellett azt fordítania. A középkorban így azután a tized negyedét (quarta) szokás lett átengedni a plébánosoknak. Később az újonnan alakult egyházak plébánosai és a filiák káplánjai csak az említett quarta negyedét, vagyis a tizenhatodot kapták meg.

úrbér (*lat. urbura*): a jobbágytelek használatáért fizetendő feudális földjáradék a földbirtokos mint tulajdonos számára. Nem tartoztak bele az állami adók, az egyházi tized és a vármegyei háziadó sem. Az 1848. IX. tc. törölte el.

úrbéres föld: jobbágytelek, melynek használatáért, birtoklásáért feudális földjáradékkal (pénzbeli, természetbeni vagy munkajáradék) tartozott a jobbágy

vakancia (*lat. vacantia*): a püspöki székek üresedése. A betöltetlen püspökségek jövedelmei (*intercalaria*) az államkincstárba folytak be.

választott püspök ld. *kinevezett püspök*

vallásalap (*Cassa Parochorum*): eredetileg III. Károly hozta létre 1733-ban, a plébánosok segélyezése céljából. II. József 1782-ben a feloszlott szerzetesrendek és kolostorok javai mellett a főpapok ún. várépítési hozzájárulását is a vallásalapba olvasztotta, és az alapot a Magyar Kamara kezelte. Ezenfelül az uralkodó ugyanebben az évben összeíratta az egyházi vagyont és jövedelmeiket, és azokat is a vallásalap ellenőrzése alá helyezte.

viszonosság: vallások vonatkozásában azt jelenti, hogy a vallások, illetve felekezetek azonos jogállásúak, az áttérés egyikből a másikba teljesen szabad

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A katolikus autonómia és az 1871-iki szervező Congressus két pártja.* Budapest, 1897.
- A Róm[ai] Kath.[olikus] Autonómia rövid ismertetése.* Budapest, Budapesti Országúti Szt. Ferencrendi Plébánia Egyházközsége, 1920.
- A szegedi ferences rendház története (Historia Domus).* I. kötet. 1820–1920. 1919. március 25.
- A szegedi ferences rendház története (Historia Domus).* I. kötet. 1820–1920. 1919. március 27.
- A szegedi ferences rendház története (Historia Domus).* I. kötet. 1820–1920. 1919. május 6.
- Főrendi Napló, 1843–44.,* 6. köt.
- ADRIÁNYI, Gábor: *Die Stellung der ungarischen Kirche zum Östereichischen Konkordat von 1855.* Roma, 1963.
- ADRIÁNYI Gábor: A magyar egyházpolitikai harc (1890–1895) a német külügyminisztériumi iratok megítélése szerint. *Protestáns Szemle*, 1996/1.
- ADRIÁNYI Gábor: Püspökök kinevezése és elmozdítása 1848–49-ben. *Vigilia*, 1998/10. évf. 10. szám. 723–724.
- ANKA László Apponyi Albert 1917-es törvénytervezete a katolikus autonómiáról. *Egyháztörténeti Szemle*, 2018/3. 19.
- ASCHENBRIER Antal: *A katolikus egyház autonómiája Magyarországon.* Budapest, 1893.
- BOROVÍ József: *A magyar táborigények története.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 1992.
- BORSÁNYI György: *Páter Zadravec titkos naplója.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1967.
- CONCHA Győző: *Eötvös és Montalambert barátsága.* Budapest, 1918.
- CSORBA László: A szekularizáció kérdése a reformkori országgyűléseken. *Világosság*, 1979/október (20. évf.).
- CSORBA László: *Katolikus önkormányzat és polgári forradalom. Világosság*, 1989.

- CSORBA László: *A vallásalap „jogi természete”*. Budapest, ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 1999.
- EÖTVÖS József: *Levelek*. szerk. OLTVÁNYI Ambrus. Magyar Helikon, 1976.
- DUDEK János: *Autonómiánk. A szervező kongresszus által 1897. november 13-án kiküldött 27-es bizottság többsége és kisebbsége javaslatainak méltatása*. Nyitra, 1899.
- FAZEKAS Csaba: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal”. In: PÖLÖSKEI Ferenc – STEMLER Gyula (szerk.): *Múltból a jövőbe. Tanulmányok*. Budapest, ELTE BTK Újkori Történeti Tanszék, 1997.
- FAZEKAS CSABA: Érvek és ellenérvek a káptalani követek országgyűlési szavazatjogáról. In: HEGEDŰS András – BÁRDOS István (szerk.): *Egyház és politika a IX. századi Magyarországon*. Nemzetközi történész konferencia előadásai. 1998. május 27–28. Esztergom, 1999.
- FAZEKAS Csaba: Még egyszer Horváth Mihály autonómia-kongresszussal kapcsolatos felhívásáról (1849). *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum*, 1999/3–4. szám.
- FAZEKAS Csaba – GYULAI Éva: A katolikus egyház lemondása a tizedről 1848. március 18-án. In: *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XXXIX*. Miskolc, 2000.
- FAZEKAS Csaba: Kossuth Lajos házasságkötésének ügye a egyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában (1840–1841). In: KERTÉSZ Botond (szerk.): *Kossuth és az egyházak*. Budapest, Luther Kiadó, 2004.
- FAZEKAS Csaba: „Forradalom után.” Eltérések Cherrier Miklós egyháztörténetének 1847. és 1856. évi változatai között. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2012/2. szám.
- FOGARASSY Mihály: *Emlékirat az 1847/48. országgyűlés alatt tartott püspöki tanácskozmányokról (egy résztvevőtől)*. Pest, 1848.
- GÁRDONYI Máté (szerk.): *Egyházmegyei zsinatok és tanácskozások Veszprémben*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017.
- GERGELY Jenő: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950)*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977.
- GERGELY Jenő: Az egyházpolitikai törvények a főrendiházban (1894–95). *Protestáns Szemle*, 1996/1.
- GERGELY Jenő: A katolikus egyház 1848–49-ben. *Valóság*, 1998/9. szám.
- GIESSWEIN Sándor: A katolikus autonómia szervezete. *Dunántuli Hirlap*, 1899/ szeptember 7.
- GIESSWEIN Sándor: *Reflexiók a katolikus autonómia szervezetére (eszmecsere)*. Budapest, 1900.
- GIESSWEIN Sándor: *Társadalmi problémák és keresztény világnézet*. Budapest, Szent István Társulat, 1907. 172.
- GÜNTHER Antal (szerk.): *A Magyarországi Kath. Autonómiai Előkészítő Gyűlés Naplója*. Pest, 1870.

- GÜNTHER Antal (szerk.): *A magyarországi latin és görög szertartású katolikus egyház önkormányzatát szervező gyűlés naplója, jegyzőkönyvei és irományai. I. kötet. Naplók, 1870. okt. 26 – 1871. márc. 30.* Pest, 1871.
- HANUY Ferenc dr.: *Hetven éves küzdelem az autonómiáért.* Budapest, 1918.
- HERGER Csabáné: *Az államegyháziság után. Az állam és az egyházak kapcsolata 1848/49-ben. Jogtudományi Közlöny, 1998/3. szám.*
- HERGER Csabáné: *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században.* Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2010.
- HERMANN Egyed: *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében.* Gödöllő, 1932.
- HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae I. München, 1973.
- HORVÁTH Mihály: *A magyarországi függetlenségi háború története.* III. kötet. Pest, 1872. HORVÁTH Mihály: *Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc.* In: HORVÁTH Mihály: *Válogatott tanulmányok.* Válogatta és bevezette: PÁL Lajos. Budapest, Gondolat, 1986.
- JUHÁSZ Gyula: *Páter Zadravec a világ és a papság dolgairól. Tűz, 1919/2. évf. 3. szám (1919. január 23.).*
- KELEMEN Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919.).* Szeged, 1922.
- KEMÉNYFŰ Kálmán Dániel: *Ötven év alkotmányos egyházpolitikája (1848–1898).* Esztergom, 1898.
- KOSSUTH Ferenc (kiad.): *Kossuth Lajos iratai.* 8. kötet. Budapest, 1900.
- KÓNYI Manó: *Deák Ferenc beszédei.* 6. köt. (1868–1873). Budapest, Franklin-Társulat, 1903.
- LAKATOS Andor: *Közvetítés és kiegyenlítés – Haynald Lajos szerepe az autonómia mozgalom 1868–1871 közötti szakaszában.* In: SARNYAI Csaba Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon (1848–1918).* Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2001.
- LAKATOS Andor – SARNYAI Csaba Máté (szerk.): *„...eszmék és dolgok zavarában...” 1848/49 és ami utána következett. Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából.* Kalocsa, 2001.
- LUHMANN, Niklas: *A modern társadalom modernsége.* In: UŐ: *A Modernség megfigyelései.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2010.
- MELICHÁR Kálmán: *A katolikus autonómia Magyarországon.* Budapest, 1907.
- MESZLÉNYI Antal: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben.* Budapest, 1928.
- NAGYMIHÁLY Sándor: *Zadravec püspök, a szegedi Kapisztrán.* Budapest, 1941.
- ÓVÁRY-AVARY Károly: *Báró Mednyánszky Cézár, az 1848/49. évi honvéd-hadsereg főpapjának emlékezései és vallomásai az emigrációból,* Budapest, 1930.

- PROHÁSZKA Ottokár: A katolikus autonómiáról (1902). In: PROHÁSZKA Ottokár: *Összes Munkái. XIII. kötet. Az élet igéi (Beszéddek)*. Sajtó alá rendezte: SCHÜTZ Antal. Budapest, 1927.
- PROHÁSZKA Ottokár: Az autonómiai mozgalmak pszichológiája (1897). In: UŐ: *Összes Munkái. X. kötet. Korunk lelke*. Sajtó alá rendezte: SCHÜTZ Antal. Budapest, 1928.
- PROHÁSZKA Ottokár: Híveket az egyháznak! (1898). In: UŐ: *Összes Munkái. XX. kötet. Az Úr házáért*. Sajtó alá rendezte: SCHÜTZ Antal. Budapest, Szent István Társulat, 1929.
- P. ZADRAVECZ István: Katolikus autonómia. *Szegedi Katolikus Tudósító*, 1919/1. évf. 1. szám (1919. március).
- SALACZ Gábor: *A magyar kultúrharc története (1890–1895)*. Bécs, 1938.
- SALACZ Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában (1867–1918)*. München, Molnár Ny., 1974.
- SARNYAI Csaba Máté: Scitovszky primás levele Eötvöshöz (1848): Scitovszky János pécsi püspök levele báró Eötvös Józsefhez 1848. pünkösdi hava (május) 6. napján. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 8/3–4. 1996.
- SARNYAI Csaba Máté: Úrbéri kárpótlás és/vagy arányosítás. A szekularizációs törekvések püspökkari értékelése 1848 végén. *Századok*, 1998/2. szám.
- SARNYAI Csaba Máté: Horváth Mihály kultuszminiszter felhívása az 1849 augusztus 20-án tartandó katolikus autonómia kongresszus megtartására. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1997/1–2. szám.
- SARNYAI Csaba Máté: A radikális katolikus alsópapság követelése és az egyházi vezetés reagálása 1848-ban. In: HEGEDŰS András – BÁRDOS István (szerk.): *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Esztergom, 1999.
- SARNYAI Csaba Máté: Egy teoretikusan lehetséges megoldás? (Horváth Mihály autonómia-konceptiója, 1849). In: CSURGAI-HORVÁTH József – DEMETER Zsófia (szerk.): „*Akit szolgáltatók egy árva hon volt*” 1848–49. *Közlemények Székesfehérvár történetéből I.* Székesfehérvár, 2000.
- SARNYAI Csaba Máté: Kényszer és/vagy kompromisszum. A klérus lemondása az egyházi tizedről 1848-ban. *Egyháztörténeti Szemle*, 2000/1. évf. 2. szám.
- SARNYAI Csaba Máté: A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei a XIX. század második felében. *Századvég*, 2001/nyár. 21. szám.
- SARNYAI Csaba Máté: A püspöki kar által támogatott autonómia-elképzelés 1848-ban. In: SARNYAI Csaba Máté – ZOMBORI István (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon (1848–1918)*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2001.
- SARNYAI Csaba Máté: Az autonómiáról nézetei egy papnak, 1919. március. (P. Zadravec István az ellenforradalom „Kapisztránja” a katolikus autonómiáról.). In: DÖBÖR András – KISS Gábor Ferenc (szerk.): *Magyarország és Európa 1919–1939*. Szeged, Belvedere könyvek, 2001.

- SARNYAI Csaba Máté: Forradalmak után, konszolidáció előtt: katolikus autonómia-koncepció egy fővárosi ferences plébániáról 1920-ból. In: ÓZE Sándor – MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert (szerk.): *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. I. kötet. Piliscsaba – Budapest, PPKE BTK – METEM, 2005.
- SARNYAI Csaba Máté – PAP Tibor: Personal autonomy and/or National Councils in Vojvodina. In: HORVÁTH István – TONK Márton (szerk.): *Minority Politics within the Europe of Regions*. Kolozsvár, Scientia Publishing House, 2011.
- SCHLETT István: *Eötvös József*. Budapest, Gondolat, 1987.
- TAMÁSI Zsolt: *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat*. Budapest, Gondolat, 2013.
- TENGYEL Adrienn: Az 1848-as egri egyházmegyei zsinat előkészületei. In: CZEG-LÉDI László – MIZERA Tamás – VERÓK Attila (szerk.): *Művelődéstörténeti kalászatok*. Eger, Líceum Kiadó, 2017.
- TÖRÖK Jenő: *A katolikus autonómia-mozgalom 1848–1871*. Budapest, 1941.
- ZAKAR Péter: Kossuth Lajos és a katolikus egyház 1848–49-ben. *Belvedere*, 1995/1–2. szám.
- ZAKAR Péter: Forradalom az egyházban? (Radikális papság 1848–49). In: SARNYAI Csaba Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon (1848–1918)*. Budapest, METEM Könyvek, 2001.
- ZAKAR Péter: *Zsinatok a csanádi egyházmegyében a 19–20. században*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016.
- ZAKAR Péter: *A Csanádi egyházmegye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021.
- ZELLER Árpád: *A magyar egyházpolitika (1847–1894)*. I. kötet. Budapest, 1894.

Athenaeum

1841/1. félév. 28. szám. 434. hasáb.

Budapesti Hírlap

1897/17. évf. 271. szám; 1897/17. évf. 311. szám; 1898/18. évf. 47. szám; 1902/22. évf. 27. szám

Magyar Sion

1899/13. évf.

Pesti Hírlap

1897/április 5.; 1899/21. évf. 108. szám; 1899/21. évf. 111. szám; 1899/21. évf. 286. szám; 1900/22. évf. 113. szám

Religio

1867. szeptember 14.; 1867.szeptember 21., 1897/1. félév. 45. szám; 1897/2. félév. 39. szám; 1897/2. félév. 40. szám; 1898/1. félév. 5. szám; 1900/1. félév. 5. szám; 1900/1. félév. 10. szám; 1900/1. félév. 11. szám; 1900/1. félév. 12. szám, 1900/1. félév. 34. szám; 1901/1. félév. 5. szám; 1901/1. félév. 24. szám; *Religio*, 1902/1. félév. 19. szám;

Religio és Nevelés

1848/1.: 253–255.; 255.; 293–296.

Az esztergomi főkáptalan körlevele 1848. május 2.

A pécsi méltóságos püspöknek a magyarhoni püspöki megyék valamennyi kormányzóihoz intézett körlevele

A pécsi püspök körlevele a püspöki megyék kormányzóihoz 1848. május 3.

A pécsi püspök körlevele megyés papságához 1848. május (Pünkösd hava) 1.

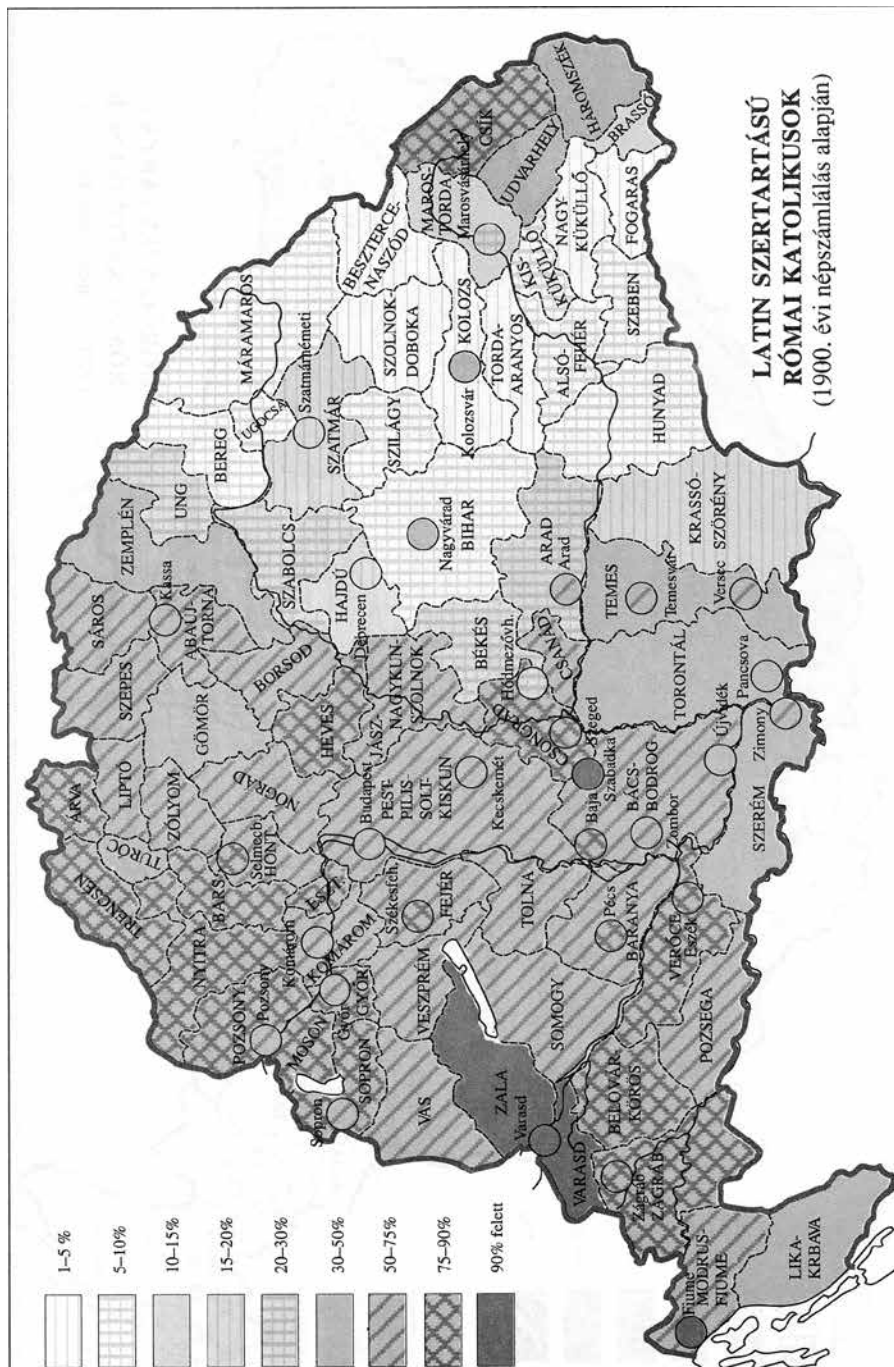
A kalocsai érseknek főmegyei papságához intézett második körlevele 1848. május (Pünkösd hó) 16.

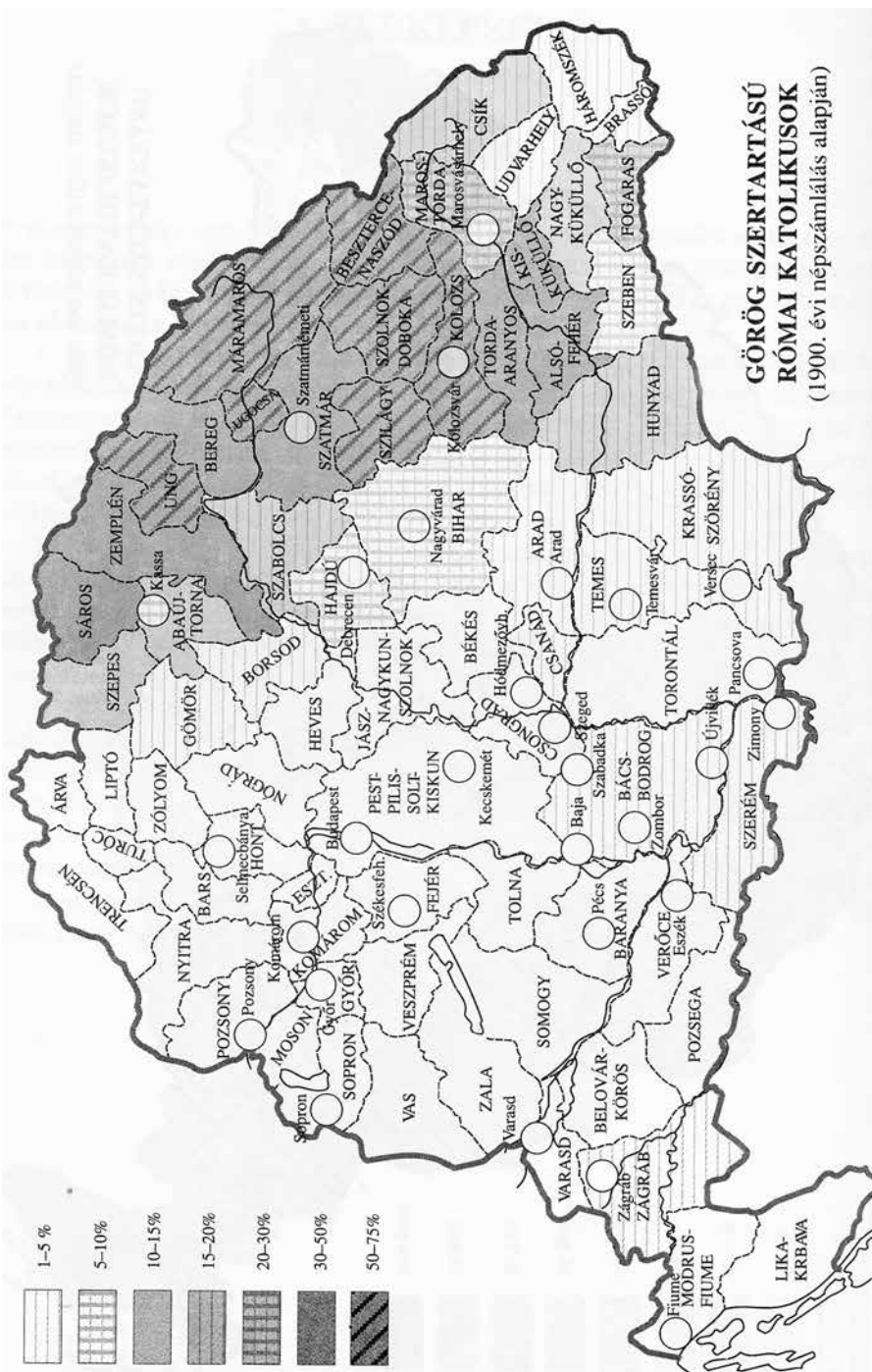
Szabad Egyház

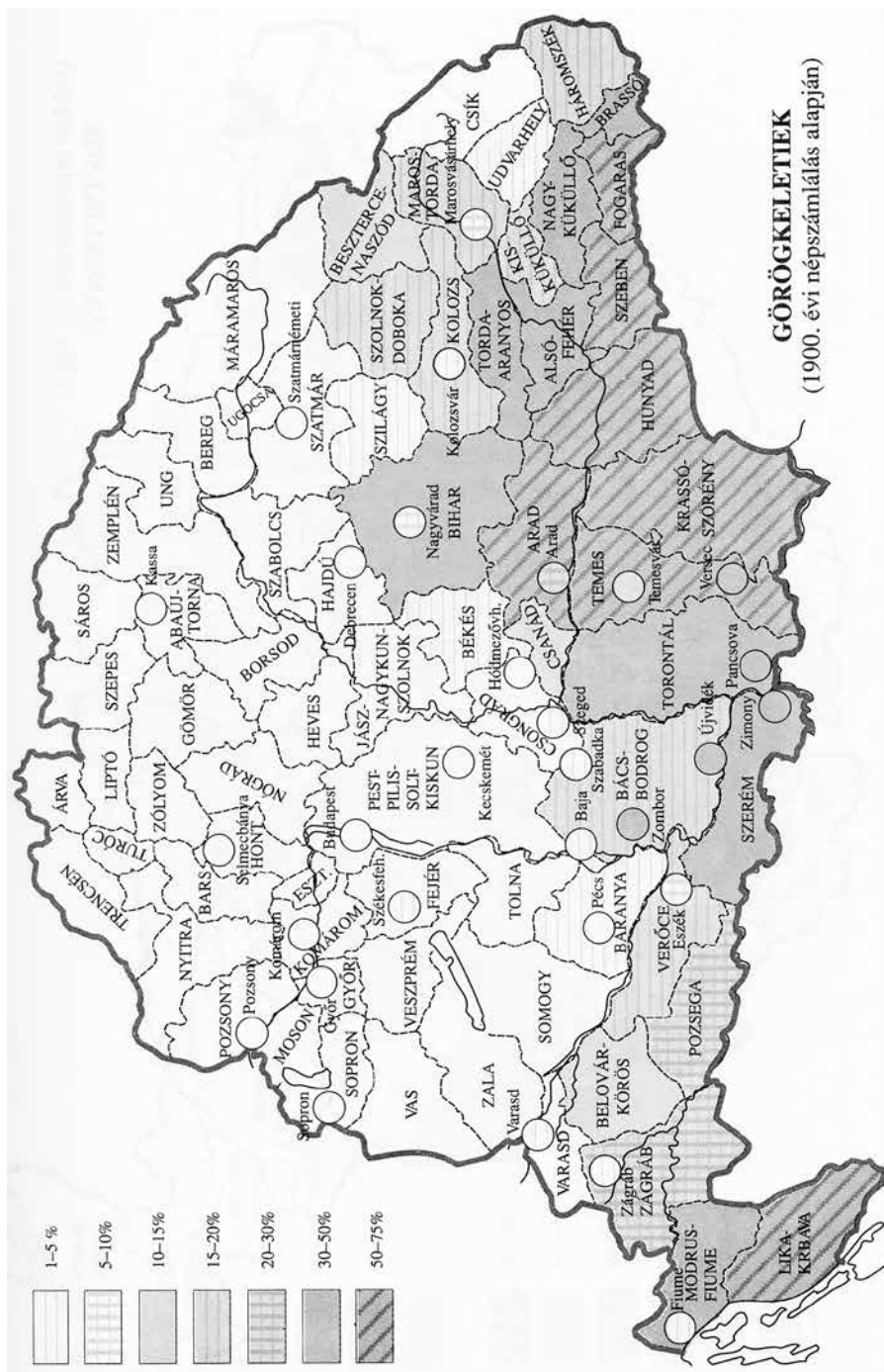
1869/1. évf. 32. szám (1869. aug. 25);

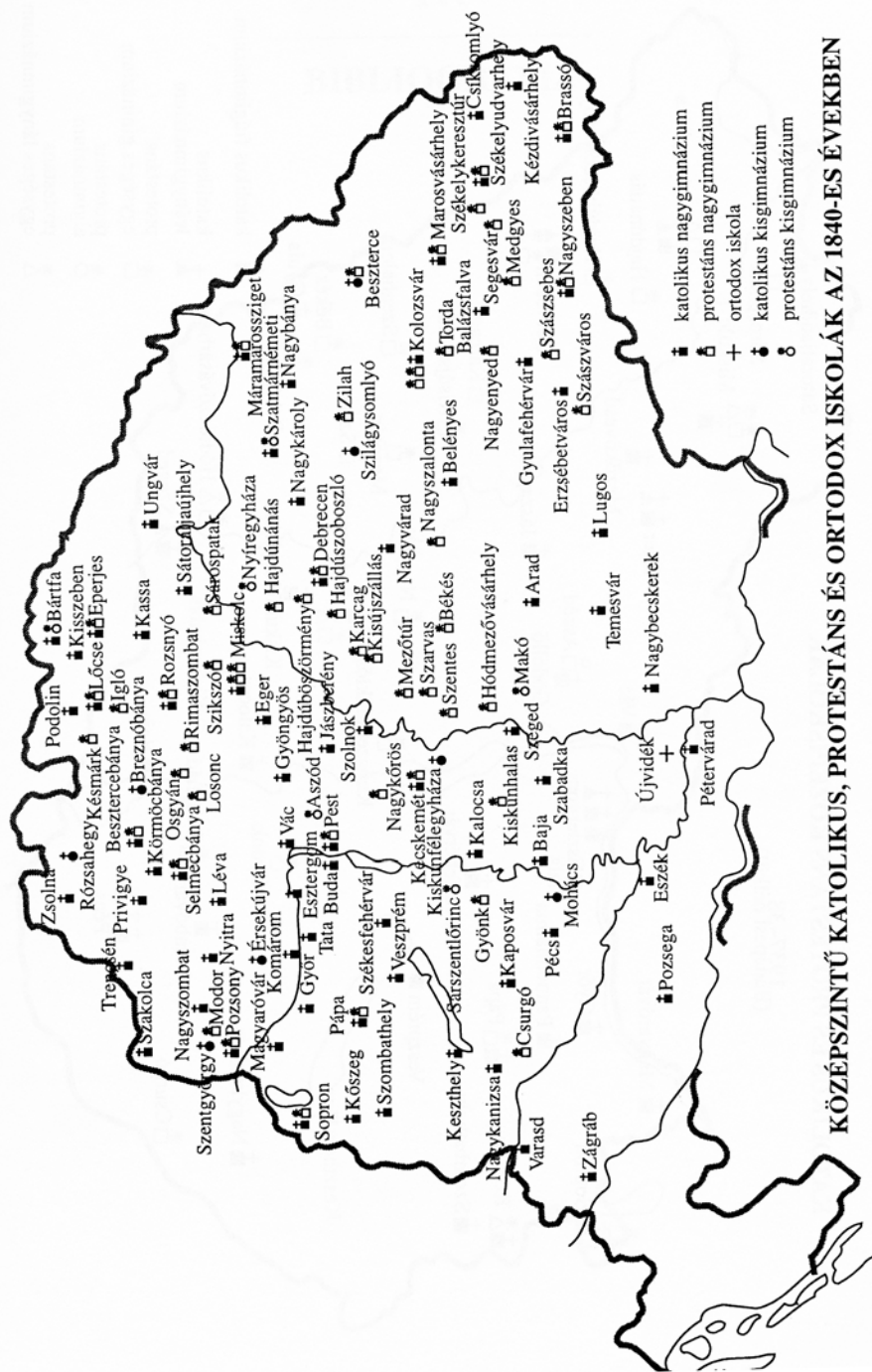
Egyházi Lapok

1869/3. évf.

KÖZÉPSZINTŰ KATOLIKUS, PROTESTÁNS ÉS ORTODOX ISKOLÁK AZ 1840-ES ÉVEKBEN